

Искра Ликоманова

ПРЕВОДЪТ
МЕЖДУ ТЕОРИЯТА
И ПРАКТИКАТА

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ • 2002

© 2002 Искра Ангелова Ликоманова
ISBN 954-07-1551-2

Искра Ликоманова

ПРЕВОДЪТ МЕЖДУ ТЕОРИЯТА И ПРАКТИКАТА

Българска
Първо издание

Редактор Анжелика Пенчева
Коректор Евгения Жезова
Технически редактор Мария Зацева
Художник на корицата Борис Драголев

Формат 60/84/16
Печ. коли 8

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД 7

Първа глава

ТЕОРИЯ И ПРЕВОДИ

1. *Теорията на превода като научна дисциплина* 9
 - 1.1. Изследователският обект на теорията на превода 10
 - 1.2. Преводът като процес 11
 - 1.3. Разновидности на теорията на превода 11
2. *Практиката на преводите и превеждането* 12
 - 2.1. Приложни преводни изследвания 14
3. *Връзка на теорията на превода с другите науки* 14
 - 3.1. Теорията на превода и съпоставителното езикознание 15
 - 3.2. Теорията на превода и социолингвистиката 17
 - 3.3. Теорията на превода и психолингвистиката 18
 - 3.4. Теорията на превода и лингвистиката на текста 20
 - 3.5. Теорията на превода и литературознанието 21
 - 3.6. Теорията на превода и семиотиката 23
 - 3.7. Теорията на превода и културологията 24
4. *Преводът. Етимология на термините в славянските езици* 25
 - 4.1. Компонентите на превода 30
 - 4.2. Критерии за превод 32
 - 4.3. Изискванията към превода 36
 - 4.4. Еквивалентността при превода 41
5. *Теоретични проблеми на единицата на превода* 48
 - 5.1. Постановка на проблема за преводната единица 48
 - 5.2. Някои дефиниции на преводната единица 49
 - 5.3. Минималната значима единица на превода 50

Втора глава

ВИДОВЕ ПРЕВОДИ

1. *Трихотомия на Р. Якобсон* 55
2. *Критерии за класификация* 55
 - 2.1. Жанрово-стилистична класификация 56
 - 2.2. Психолингвистична класификация 59
3. *Разновидности устен превод* 60

4. Трети тип класификация 65
5. Четвърти тип класификация 66
6. Пети тип класификация 67
7. Обобщаваща систематизация 67
8. Особенности на отделните видове превод според жанрово-стилистичните им и функционални особености 68
 - 8.1. Научно-технически превод 69
 - 8.2. Публицистично-информационен превод 71
 - 8.3. Административно-делови преводи 73
 - 8.4. Превод на поезия 80

Трета глава

ПРАКТИКАТА НА ПРЕВОДИТЕ АНАЛИЗ НА ПОЕТИЧНИ ПРЕВОДИ

1. Шест превода на Лавло Наги на български език 85
2. Шимборска аналитично - на славянски (български) и неславянски (английски) език 93
3. Шимборска диалогично - на славянски езици 102
4. Два превода на „Горски венец“ от П. П. Негови на български език 109

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 118

БИБЛИОГРАФИЯ 120

УВОД

Настоящата книга е опит да се систематизира и представи в относително завършен вид лекционният курс по теория и практика на превода, който се преподава на студентите от специалността Славянска филология. Затова и данните, гледните точки, дефинициите, представени тук, са съобразени предимно със славянските езици, изучавани в СУ „Св. Климент Охридски“. Работата е структурирана съобразно спецификата на дисциплината.

В първата глава са въведени общи теоретични понятия, мотивацията за обособяването на науката за преводите и различни гледни точки върху това що е превод. Представени са връзките на теорията на превода с научните дисциплини, с които тя има общ предмет на изследване (както филологически, така и нефилологически), от изследователския контакт с които - при интердисциплинарен подход - могат да спечелят различни сфери на познанието.

Втората глава представя значително по-подробно видовете преводи, при които се наблюдават ред характерни общи и частни за славянските езици явления. Представя се класификация на преводните текстове и систематизация на съпоставката между устните преводи. Разглеждат се спецификите на отделните видове преводи и проблемите, които те поставят пред теоретици и практики.

Третата глава е изцяло посветена на практическия анализ на конкретни преводи. Подбрани са разнообразни преводи на поезия: два превода от сърбохърватски на български, осъществени по различно време с разстояние от повече от половин век; няколко съвременни превода на български език от унгарски; два превода от полски език - единият на български, а другият - на английски; два превода от славянски език (полски) на славянски езици (чешки и български). Авторите на произведенията принадлежат към различни поколения, а преводите (с изключение на единия от сърбохърватски) са съвременни. Това дава много материал за практически наблюдения и теоретични изводи.

В работата се посочват белите полета, неизследвани още в практиката и не намерили място в теорията на превода петна - както в нашата научна литература, така и в чуждоезиковата.

Първа глава

ТЕОРИЯ И ПРЕВОДИ

*Онези, които не препроцитат,
са осъдени да четат навсякъде
една и съща история.*

Р. Барт

1. ТЕОРИЯТА НА ПРЕВОДА КАТО НАУЧНА ДИСЦИПЛИНА

Наричат науката за преводите още транслатология, транслаторика, традуктология, переводознание, р. переводоведение, англ. translation theory, ч. teórie překladu, слш. teória překladu, п. teoria przekładu, ср. теорија превовнења - това са различните названия-етикети, под които съществува днес относително новоеманципираната наука за преводите. Докато теорията на превода като наука е сравнително нова, то практиката, на която тя се опира - преводната дейност, - е една от най-старите интелектуални човешки дейности.

Много се спори върху това какъв тип дисциплина е науката за преводите и дали тя е всъщност само приложна наука, функция от практиката на самите преводи. Но самата практика показва, че добрите преводачи често не са сред добрите теоретици и обратното, защото критиката на предмета изобщо предполага изследователска дистанция спрямо него. Затова именно теоретичите си задават въпросите: как точно се превежда, по какъв начин се извеждат от езика множеството опции, които да бъдат приложени в конкретния текст, какви са механизмите на превода и на преводаческия избор, кой превод е перфектният, коректният, добрият, как се постига той, какви са техниките на превода и т. н. Списъкът на проблемите от общ и конкретен характер може да бъде удължен извън обема на тази книга, а това засега не е необходимо.

Теорията на превода е научна дисциплина, защото има собствен изследователски обект, собствен терминологичен апарат, присъща само на нея методология на практическите наблюдения и изследвания, както и защото може да бъде отграничена от близките ѝ филологически и хуманитарни дисциплини.

Особеното на теорията на превода е в това, че тя е изключително синкретична наука (Хюсън 1991:2) и изследва комплексните, т. е.

интердисциплинарни проблеми на превода. Тя съчетава предимствата на модела като описание на изследователския предмет и отговора на въпроса *какво* с достоинства на теорията като обяснение и отговора на въпроса *защо* (Генцлер 1993:26). Теорията на превода анализира различни видове текстове: писмени - художествени, научни, публицистични, - и устни, с различните аспекти и многообразие на проблемите, които те поставят. Именно поради това отделните изследователски ракурси могат да бъдат обобщени независимо, а същността на превода (като предмет на науката) да бъде изразена посредством лаконичен синтез под формата на афоризми и всеки от тези афоризми да има своите основания. Тези основания ще бъдат изложени по-нататък.

1.1. Изследователският обект на теорията на превода

Това са текстът на оригиналния език и текстът на преводния език. Дали става дума за един текст, за един и същ текст, или разновременно за два отделни текста, обвързани междуетиково, междукултурно, е проблем, който предстои да бъде решен от теоретиките. За настоящата работа ще приемем, че имаме работа с два текста, които се очаква да се припокриват смислово, функционално, и които са обединени от личността на човека, докоснал се и до двата - преводача, от неговата езикова, културна, психолингвистична компетентност. Тук заслужава да приведем мнението на Ат. Далчев за превода като най-бавното и дълбочено четене, т. е. като най-истинско разбиране на оригиналния текст. Всеки прочит е ново разбиране на текста (Барт 1991), а това предполага дълбочина на изследване, до която се стремят да проникнат изследователите теоретици на превода, вървейки по стъпките на преводачите практики. Полският поет и преводач (от руски и английски език) Ст. Баранчак отбелязва, че преводът е като експликация на текста на втора степен, защото е доказателство за идеалното разбиране на оригинала, а освен това представлява аналогичен продукт на преводния език, не само коментира метаезиково оригинала (Баранчак 1990).

От една страна, теоретичните проблеми на превода са свързани с цялостната проблематика, която тук ще бъде изложена последователно, а тя обхваща: характера на превода, подхода при превод, единицата на превода, еквивалентността при превода, видовете превод, нормата за превод, отчасти преводните трансформации и др.

От друга страна, преводът задава ред въпроси от практически характер, както от по-общ тип - например за спецификите на юри-

дическия, документния превод, за разрешаването на вътрешните противоречия при устния превод, - така и от по-конкретен тип - за подхода при превода на имената (например в творбите за деца), за преводаческите решения при авторовите каламбури, оказионализми, неологизми или метафорични, етимологично прозрачни в оригиналния език имена, за графичното оформяне на литературния диалог и пр.

1.2. Преводът като процес

Да се разбере процесът на превода, ще рече да се вземат предвид множеството различни норми - социални, културни, хронологични, стилистични, - които осигуряват възможния перфектен превод, моделиран спрямо оригиналния текст. Едни модели на превода представят продукта/текст-оригинал на входа на процеса и анализират продукта/текст-превод на изхода в края на процеса. Други модели позволяват да се проследи по какъв начин преводачът като личност със знания и мислене в когнитивен план оперира с двата текста. Изработването на такива модели не означава, че теоретичният инвариантен модел на преводния процес ще реши проблемите, възникващи в частния случай на всеки превод. Той може само да формулира едно множество от стратегии за изследване на различните аспекти в преводаческия процес (вж. 4. 2).

1.3. Разновидности на теорията на превода

На фона на така очертаната най-общо проблематика можем да открием обхвата и подразделенията на дисциплината теория на превода. Тя разграничава обща теория на превода и отделни частни теории на превода.

1.3.1. Общата теория на превода разглежда общите закономерности на превода, независимо от жанровите специфики на текстовете, условията при извършването на превода и детайлните особености в този процес, независимо от езиците, от/на които се превежда. Общата теория на превода се занимава с терминологичния апарат на дисциплината (например еквивалентност при превода, трансформации в превода), с интегративния подход към превода; именно тя осъществява в теоретичен план връзките с другите научни дисциплини и създава концептуалната база за всички частни теории, като я модифицира и променя според новите научни парадигми.

1.3.2. Частните теории на превода от своя страна се дефинират в зависимост от различни параметри:

- преводния жанр (научна литература, художествена литература, административно-делови превод),
- преводния текст (устен, писмен и пр.),
- преводния език, езика на оригинала, езика посредник, метаязика,
- изучаването на съвременни и стари текстове.

Частните теории обхващат и:

- двуезичните и многоезичните съпоставителни изследвания на преводите,
- преводимите/непреводимите езикови, културни, психолингвистични явления.

Съществуването на двете разновидности на теорията на превода е иманентно обусловено явление. Без частния материал и частните преводни обобщения общата теория се обезсилва. Общата теория пък от своя страна предоставя теоретично-изследователския инструментариум за анализ на конкретните двуезични текстове, дава хронологично-езиковия ракурс (художествения при литературните текстове) в преводния процес.

От частните теории общата теория получава конкретен езиков материал за своите теоретични обобщения, частните теории пък внасят внасят допълненията и поясненията към общата теория.

Така се оказва, че теорията на превода не съществува „изобщо“, тя винаги ползва поне двуезичен, двукултурен конкретен материал като интерпретация на всички закономерности и теоретични постулати, които дефинира, обобщава и предлага. Така представената теоретико-изследователска двудялба в рамките на теорията обяснява и прави възможно нейното самостоятелно съществуване.

2. ПРАКТИКАТА НА ПРЕВОДИТЕ И ПРЕВЕЖДАНЕТО

За начало на преводната дейност могат да се приемат първите преводи на Библията - обикновено преводачите са анонимни, те са и видни прогресивни личности за времето си, оставят трайни следи в културното мислене на поколения читатели. Затова и първият преводач на Новия завет от гръцки и староеврейски на латински през IV-V в. св. Йероним става патрон на преводачите. А преводачите на първите библейски текстове се превръщат в ключови, значещи фигури за всяка култура. Мартин Лутер прави немския превод на Биб-

лията (XV в.), Уилям Тиндейл - английския (XV в.), Жан Калвин - френския (XVI в.). И до ден-днешен първите превеждани текстове - текстовете на Стария и Новия Завет - са и най-многобройните превеждани текстове в света - преводите им наброяват 2197 до 1999 г. Старата българска литература също започва от преводачески текстове, тези на Кирил и Методий, а преводът на библейски текстове като една от литературните практики при южните славяни, в началото доминираща, продължава до XVII-XVIII в. Това се отнася и за останалите славянски езици: полският превод е направен през XIV в. от Якуб Вуек, чешкият - през XVI в., руският - през XV в., а сръбският - през XI-XII в. Последният, най-съвременен превод на Библията, отбелязан от учени и преводачи с голям световен форум през 1996 г., бе на славянски език - на словенски.

Днес ежегодно практиката на преводите се материализира в хиляди книги, а техният брой според Статистическия справочник на Юнеско (Index translationum) от 1995 г. е достигнал през 1986 г. над 60 000. При това те се разпределят по различен начин сред различните европейски страни и езици.

От цифрите по-долу се вижда ясно глобализацията и в преводно-издателския свят. Така например „закрита“ Великобритания издава едва 3,3% преводна литература, Франция - 17,6%, Испания - 26%, Италия - 25%, Германия - 14%, Швеция - цели 60% (по Зелдин 1996:184). Според други автори (Венути 1995:13) англо-американските преводи са едва 2-3% от общото книгоиздаване във Великобритания и САЩ. Тенденцията в останалите западноевропейски страни е противоположна: Франция през 1990 г. е издала 12% преводна литература, Германия - 14,4%, Италия - 25,4%, от които повече от половината са преводи от английски език.

При това се превежда и от други езици, но според очакванията и според данните на Юнеско от английски са почти половината преводни книги - над 40% (с тенденция към нарастване), от френски - 10% (с тенденция към спад), от руски - 13% (без промени - данните са за периода 1974-1985), от немски - 9% (с тенденция към нарастване), от скандинавски езици - 4% (с незначително нарастване), от италиански - 3% (без промени), от испански - 1,5% (Венути 1995:14).

Превежданите жанрове се променят от година на година, но съотношението помежду им остава приблизително еднакво, а именно: половината превеждани книги са от сферата на художествената литература, като броят им постепенно намалява за сметка на хуманитарните и приложните науки и тематичните информативни преводи

(по Нюмарк 1989). По този начин преводите представляват центъра на всякаква човешка комуникация (Стайнър 1998).

2.1. Приложни преводни изследвания

Преводът се изучава в множество университетски центрове предимно на Централна и Източна Европа като теоретична дисциплина в рамките на чуждоезиковите филологии, докато в западноевропейските университети теорията на превода съществува независимо, транслингвистично като приложна дисциплина с оглед на практическата ѝ употреба в ежедневието и бизнес-практиката.

В теорията на превода разграничаваме общата теория от частните теории, а приложното преводознание има своите отчетливи тенденции на развитие, представени схематично по следния начин (по Уилс 1982:76):

Теоретично-преводна наука включва: проспективни преводни изследвания (практика) и ретроспективна наука за превода(теория). Към теоретично-преводната наука спадат анализ на преводните трудности и преводно обучение, докато при ретроспективна наука за превода принадлежат анализ на преводните грешки и теоретична критика.

Горната схема изяснява редица съотношения между разнообразните практически проблеми, които се преплитат и припокриват в теорията и практиката на превода.

3. ВРЪЗКА НА ТЕОРИЯТА НА ПРЕВОДА С ДРУГИТЕ НАУКИ

Никоя филологическа, нито хуманитарна наука няма монопол върху превода като обект на изследване. Интердисциплинарният характер на науката теория на превода обуславя по-тесните ѝ контакти с някои филологически дисциплини и по-дистантните - с други.

Представяйки близостта на теорията на превода с други дисциплини, важно е да се очертаят границите между теорията на превода и всяка от близките ѝ науки, което следва да докаже обособеността на научните транслатологични изследвания.

Затова тук акцентите ще бъдат поставени именно върху разграничаването и различията на теорията на превода от другите, гравитиращи около нея науки.

3.1. Теорията на превода и съпоставителното езикознание

На първо място е връзката на теорията на превода с контрастивната (съпоставителната) лингвистика. Това е свързано с очевидното обстоятелство, че всяко двуезично изследване в същността си е контрастивно, а всеки преводен анализ е иманентно контрастивен.

Тук, в рамките на този текст, разграничаваме сравнително-историческото езикознание (езикознанието, което се базира на генетичното, историческото родство между езиците, затова синхронният аспект представлява спецификата на тези изследвания, доминиращи за XIX в.) от типологичното езикознание, тъй като това разграничаване е релевантно при работата ни с близкородствени езици. В същото време необходимо е и уточняването на характеристиките на типологичното езикознание (когато се изследват неродствени и отдалечени езици въз основа на Хумболтовия постулат за универсалността между езиците, срв. Арnaudова 1985), с което теорията на превода се сблъсква често.

Анализът на един превод е невъзможен без лингвистическа основа, защото езиците са в основата на преводните текстове. Самата съпоставка на текст в езика на оригинала с текста в езика на превода не може да ни даде непосредствено търсения алгоритъм на превода. Съпоставката цели както да се открие най-доброто конкретно решение, така и да се формулира по-обхватна стратегия при разрешаването на даден преводен проблем. Крайната цел в изследователския транслатологичен процес е преводният алгоритъм, адаптиран към жанра, стила и типа на оригиналния текст. В същината на теорията на превода е залегнала съпоставката, при която се търсят и се откриват съответствията между двата езика в областта на лексиката, фразеологията, синтаксиса и стила в рамките на даден текст - и това е основата на изследователския предмет на теорията на превода. Едновременно с това обаче междуезиковият подход, осъществен с помощта на транслатологичния инструментариум и изложен в един

научен метаезик, ни дава познанието за конкретния език и много рядко - за двата едновременно (Ликоманова 1997).

От своя страна предметната област на контрастивната лингвистика е представянето или на общите, или на специфичните черти между два или повече езика. Предметната област на теорията на превода е работата с конкретни, цялостни текстове, с техния строеж, с динамиката и моделирането на преводаческия избор.

Контрастивната лингвистика, независимо от конкретния си предмет на изследване, винаги е насочена към дадена езикова двойка и анализ на езиково-системните подобия и/или разлики. Теорията на превода приема разликите между два езика за априорно дадени и анализира пътищата на преодоляването им в преводния процес. Тя изследва как тези разлики обуславят процеса на превода - в особено голяма степен това важи за устния превод, за неговите механизми.

Предметът на теорията на превода съпада отчасти с предметната сфера на контрастивните изследвания - това е именно езикът в узуса, в практиката. Затова полският учен А. Богуславски счита, че главната насока на съпоставителните изследвания (например между полски и руски език) следва да бъдат изследванията на преводните съответствия - лексикални и граматични, - което представлява както практически, лексикографски, така и теоретичен проблем (Богуславски 1997).

Контрастивната лингвистика създава теоретичния фундамент за теорията на превода, събира базата данни, създава необходимото *tertium comparationis*, като обикновено единият от изследваните езици е и метаезикът на изследването. Освен това контрастивната лингвистика разграничава отчетливо езиковите равнища, на които „работи“. Най-често тя изследва единици от едно и също ниво: морфология, синтаксис, стилистика, глаголните форми в двата езика, определеността и изразяването ѝ в двата езика, лексика (абстрактна лексика, глаголи за движение), словообразователните модели в двата езика и т. н.

Езикът в теорията на превода е инструмент на изследванията, а не цел на описанието. Теорията на превода не се ограничава до едно-единствено граматично равнище. В нейните изследвания по дефиниция се пресичат езиковите нива при анализа на семантично-тъждество между съпоставимите елементи, тя ползва собствена терминология и понятия като функционален еквивалент, комуникативен еквивалент, преводна трансформация и др. Тя се занимава много често например с явлението междуезикова омонимия (фр. *faux-amis*, р. *ложные друзья* переводчика), особено при близкородст-

вени езици като славянските, защото текстова употреба на лексемите в двата езика разкрива привидната формална тъждественост при семантични разлики, дори противоположности, срв.

б. уродлив, ч. *üroda*, н. *uroda*, р. Юродивый;

б. искам, р. *искать*;

б. родина, ч. *rodina*, н. *rodzina*;

б. ремонт, ср. *ремонт*;

б. разположение, ср. *расположение*;

б. бавя се, ср. *бавити се*;

б. паметен, ср. *паметан*;

б. час, сли. *čas*, н. *czas*;

б. разказ, р. *рассказ*, н. *rozkaz*;

б. спокоен, сли. *spokojny*;

б. опаковам, ч. *opakovat*;

б. теша се, ч. *těšit se*;

б. баща, ср. *башта*, н. *baszta*;

б. булка, ср. *булка*, н. *bulka*, р. *булка*;

б. добиче, ср. *добиче*, н. *dobicie*;

б. добитък, ср. *добитак*, н. *dobytak*;

б. гребен, ср. *гребен*, н. *grzebień*;

б. склад, ср. *склад*, н. *skład*.

При междуславянските омоними прави впечатление, че наличието на тройни омоними (с различни значения в три и повече езика) е сравнително рядко явление. Бинарността е представена значително по-често, срв. омонимите речници върху двойки езици: полско-български, полско-хърватски, руско-сърбохърватски, руско-хърватски, руско-български, сръбско-български (срв. библиографията в Иванова, Алексич 1999).

3.2. Теорията на превода и социолингвистиката

Социолингвистиката обхваща сферата на понятия като език и общество, език и култура, език и социална личност, изучава речта и социалната структура. Тя се докосва до теорията на превода в областта, където изследва социалната стратификация (например на героите в художествените произведения) с оглед езика на отделните прослойки предвид техните социални параметри (произход, професия, възраст, образование), териториални параметри (диалект, говор), взаимоотношения помежду им (изразени в диалогичната категория 'ти/вие') и др.

С ракурса на социалингвистиката могат да се разглеждат три аспекта на превода: 1) преводът като отражение на социалния свят; 2) преводът като социално детерминиран процес; 3) социалната норма на превода. Чрез социалингвистичната гледна точка се очертава т. нар. социална норма на превода (Швейцер 1988).

И социалингвистиката, и теорията на превода имат еднакъв предмет на изследване, а именно - начина на функционирането на текста или негов фрагмент, обаче целите, които те си поставят, са коренно различни, както и изследователските методи, които се използват. Целта на социалингвистиката е да опише речта, респ. езика на определени социални групи, затова тези цели се постигат или чрез статистически изследвания и анализ на статистическия материал (при квантитативните проучвания), или чрез анализ на социалните параметри и ситуации, обуславящи комуникацията, което дава приблизително понятие за езиковите прояви, фреквентността им, тенденциите (при качествените социологични проучвания, срв. и Савов 1990).

Целите на теорията на превода са търсенето и откриването на преводните еквиваленти, които възникват на границата на две култури: срв. англ. *brainwashing*, б. *prane na мозъци*, ч. *propírání/čumývání mozku*, п. *pranie mózgow*, ср. *прање мозгова*.

3.3. Теорията на превода и психоллингвистиката

Психоллингвистиката изследва речевата човешка дейност като продукт на мозъчната дейност, на мисленето. Преводът като текст е мисловен продукт, а когато го разглеждаме като процес, той е мисловна дейност. Механизмът за пораждане на изказванията в голяма степен се доближава до пораждането на преводния текст-изказване в резултат на извършен правилен подбор на преводните езикови елементи за целите на оформянето на изказването при отхвърляне на няколкото възможни преводни варианта. В този смисъл преводният процес представлява алгоритъм, повтарящ генерирането на „правилна“ реч.

Търсенето на алгоритъм от учените е провокирано от интереса към последвало прогнозиране. Особено важно е прогнозирането на речта при устния, симултанен превод. Тук от значение са редица фактори: езиковата компетентност на преводача, неговата обща професионална и културна компетентност, т. нар. фоновни знания и жизненият му професионален опит, психичните качества като реакция, памет и т. н., а освен това - способността да предвиди чисто

структурни елементи от речта на говорещия (срв. по-подробно по-долу в глава втора).

Преводът никога не се осъществява по един-единствен конкретен модел. За мисловния процес, протичащ в мозъка на преводача, съдим само по вторичния езиков продукт, по грешките, които преводачът прави, по корекциите, които той извършва върху своя текст в самия преводен процес на избор, по самия избор на определени речеви средства. За изследователя тези елементи са евристични. Същността на този избор е в употребата на парафрази и синоними от различните езикови равнища: синтактични, идиоматични, лексикални, семантични. (Парафразата впрочем е спасителният пояс на устния преводач). Оптималният преводачески избор и подбор представлява функция от много фактори - както обективни, така и субективни.

Психолингвистиката се допира до теорията на превода и в още един пункт - в изследването на явлениято билингвизъм в неговите две разновидности (Вайнрайх 1979). Общоприето е разбирането за билингвизма в неговия координативен вид: когато двата езика съществуват в съзнанието на говорещия и превключването от един език на друг става съзнателно, но механично и безпрепятствено. Този тип е значително по-редкият в практиката. При субординативния тип билингвизъм съотнесеността между двата езика се изразява в доминиране на единия над другия в съзнанието на субекта и това наблюдаваме при превода, с който най-често имаме работа всички ние. Типът билингвизъм обуславя степента на активна комуникативна компетентност по двата езика (превеждан и преводен). Тя в най-общи линии включва граматичните знания плюс лексикалните знания за даден език.

Като разработено понятие комуникативната компетентност включва: граматична правилност, реализуемост, приемливост, фреквентност (по Хаймс 1977). Без да се спираме подробно на всеки параметър, ще отбележим само, че последното означава, че ако даден граматичен факт съществува в оригиналния език и освен това в преводния, то при превод от единия на другия няма да се получи точно съответствие, ако вероятността да се употреби елементът в първия език е много по-висока, отколкото във втория език. Това например при славянските езици може да се отнесе към деепричастните форми, които съществуват в граматичната система на всички славянски езици, но се употребяват с различна честотност в практиката и в различните им стилове. Същото важи и за минало неопределено време (перфект) и неговите употреби в българския в съпоставка с другите славянски езици. В българския то е едно от няколко ми-

нали времена, докато в повечето славянски езици, като руски, чешки, полски, то е единствената форма за изразяване на минало действие. Обратно, българските употреби на предлога на съответстват на различни други славянски предлози. Посоките и разклоненията в съответствията са различни и за първия случай важи диаграмата:

бълг. - слав.

Имперфект, аорист, плусквамперфект, перфект се свързват със славянски ПЕРФЕКТ

а за втория:

бълг.- слав.

НА обхваща *pad, do, na, prez*

В лингвистичен план първия случай А. Богуславски определя като редуктивен антиизоморфизъм при превода, а втория - като антиредуктивен антиизоморфизъм (Богуславски 1997).

Това, с което се занимава теорията на превода за разлика от психолингвистиката, е рецептивното владение на оригиналния език (познаването на предмета, фоновите знания) и репродуктивното владение на преводния език.

Тези схеми илюстрират сложната проблематика на преводаческата компетентност (както писмена, така и устна). Тази проблематика е все още теоретически неразработена в науката.

3.4. Теорията на превода и лингвистиката на текста

Лингвистиката на текста също така е сравнително нова дисциплина и започва да се оформя от момента, от който изучаването на речта надхвърля изреченската граница - точката. Често можем да я срещнем и под названието лингвистичен анализ на дискурса, като последният термин е по-популярен в американската научна действителност.

Лингвистиката на текста изучава компонентите на свързания текст, равнищата и взаимозависимостта им и с това пряко и непо-

средствено допълва теорията на превода в съпоставителния ѝ аспект (срв. Найда 1969 за универсалните на текста) например за:

1/ *маркерите за начало и край, например: б. Имало едно време...; р. Жили-были...; ч. Byl jednou jeden...; н. Dawno-dawno temu...;*

2/ *вътрешнотематичните преходи: и тогава, после и техните съответствия;*

3/ *темпоралните връзки: след това, преди;*

4/ *пространствените отношения: там, тук, отвъд;*

5/ *логическите връзки: тъй като, нещо повече;*

6/ *идентификацията на участниците в комуникацията: б. той, оня; р. он, тот и синонимите и хипероними като човекът, животното; деиксиса като категория, например ср. овде „тук“, овамо „насам“, онамо „натам“;*

7/ *емфатизирането на текстовите елементи посредством двойно-то допълнение в българския език, чрез пълните местоимени форми в българския и други езици; чрез лексикални елементи като частиците в другите славянски езици; чрез неутрални словоредни структури в различните славянски езици.*

Лингвистиката на текста се интересува и от проблематиката на темо-ремната организация на изказването, когато то е построено на принципа на комуникативната професия (функционалната перспектива на изречението - ФПИ), а всички прояви на ФПИ имат различни текстови съответствия в различните езици. Текстовата съпоставка разкрива специфичната за всеки език организация на текста.

3.5. Теорията на превода и литературознанието

Тази връзка се актуализира особено когато говорим за превод на художествен текст - бил той прозаичен или поетичен. Тя се проявява в два случая: при превода на несъвременни за преводача произведения; при превода на художествени произведения, отклоняващи се от литературния стандарт - стилно, жанрово или езиково; при превода на произведения, културно значими както за оригиналната литература, така и за преводната. Трите случая не се взаимноизключват в преводаческата практика и поставят различен тип преводачески дилеми за разрешаване. Това наблюдаваме особено отчетливо при анализа на първите преводи на дадено литературно произведение (вж. глава трета). Преводът, освен че е извършен в рамките на езикова норма от минал период на езика, отговаря на естетически възгледи и на историческите потребности на своето време.

С помощта на литературознанието теорията на превода анализира различните подходи при художествения превод. И. Леви (Леви 1975) набелязва два основни подхода към превода от литературоведска гледна точка: 1) илюзионистки - когато преводачът създава впечатлението за автентичност на текста-превод, равносътна на създаването на оригинален текст, опираща се на негласната конвенция между автора/преводача и читателя за истинността на текстовото съдържание, и 2) антиилюзионистки - когато текстът, неадаптиран езиково и стилно, се представя с допълнителни коментари, уточнения, пояснения след него, лишавайки по този начин читателя от временната илюзия за оригиналност и уникалност, освен като търсен ефект в жанра на пародиите. Този подход е рядко допустим при чисто художествения превод в съвременни условия.

Литературознанието дава работен и интерпретативен материал на преводача (и редактора впоследствие) за общия естетичен и културен контекст на превежданата творба, когато предстои нейният съвременен превод. При анализа на вече преведена творба литературната наука пък дава тълкуването чрез представяне на общия културен фон - литературните течения, модите, творческия маниер в отдалечения от съвременето ни литературен период.

Литературознанието в съпоставителен план анализира самата творба, нейния прочит в оригиналната култура и рецепцията на превода в преводната култура. Но не е достатъчно анализът на художествените преводи да се опре само на литературната теория. Той се нуждае и от езикознанието. Взаимоотношенията между филологическите науки и теорията на превода, за които вече стана дума, словашкият автор А. Попович обобщава в следния схематичен вид:

контрастивна
лингвистика

контрастивна
стилистика

теория на
художествения
превод

съпоставително
литературознание

теория на
литературата

Неговата схема може да послужи като основа за илюстрация на гравитиращите една към друга науки. Попович предлага още една, разширена схема, в която историята на превода, литературната история, литературната критика, критиката на превода формират обхватен изследователски и теоретичен контекст за науката теория на превода (Попович 1975:35). Може да се предположи освен това, че в нашето съвремие, при наблюдаваните общи англоезични интервенции в много европейски езици, теорията на превода ще се нуждае и от контакти с англо-филологически дисциплини, особено при анализ на съвременни текстове.

3.6. Теорията на превода и семиотиката

Връзката между двете дисциплини е дотолкова тясна, доколкото семиотиката е наука за знаците изобщо, а езикът е частна знакова система. За първи път в съвременните изследвания върху теорията на превода прокарва тази връзка експлицитно българският учен А. Людсков, с което влиза в множеството международни библиографски източници по преводна проблематика. Семиозисът - процесът на означаването (знаковият процес) - се актуализира чрез трите Пиърсови компонента на науката семиотика, всеки от които по различен начин представя взаимоотношенията между знаците. Синтактиката се занимава с връзките между знаците, в нашия случай - между знаците в два езика, и освен това с различните връзки между знаците в двата езика. Семантиката анализира отношенията между обекта и знаковата система, към която той принадлежи, в нашия случай - различните значения на езиковите единици в двата езика. Прагматиката проследява отношенията между знака и неговия потребител, в нашия случай - читателя, слушателя, зрителя - чрез посредството на преводача. В този смисъл прагматиката изследва релациите между кодовете на двата езика (Писаркова 1998). Всяка операция на превод е свързана с трите типа отношения и с наложените т. нар. вторични моделиращи системи (Лотман 1990) върху асиметричните отношения между двата езика.

Към семиотичните аспекти на теорията на превода се отнасят преводите на параномазиите, каламбурите, значещите заглавия на литературни произведения. Например заглавието на писателя на А. Островски р. *На всякого мудреца довольно простоты* не подлежи на буквален превод: ср. *И мудрац се понекад превари*, б. *И най-мъдрият си е малко прост*, ч. *I chytrák se spálí*, п. *I koń się potkníe*, затова и преводът му върви по смисъла, не по формата (Леви 1974:174),

срв. още и превода на „Горе от ума“ на А. Грибоедов (близко по смисъл до горното заглавие) - б. *Ot ума си тегли*, п. *Mądremsi biada*, ср. *Неволе од памети*.

Но като цяло отношенията между заглавието и текста на произведението, от една страна, спрямо превода на заглавието, от друга страна, са слабо проучени и тяхното интертекстуално (едновременно и разновременно) разработване предстои, особено в паралелен съпоставителен план.

3.7. Теорията на превода и културологията

Текстът, обект на превод, принадлежи по дефиниция на две култури.

Културологичните аспекти са съществени, тъй като представят не само любопитни факти при транскудирането на текста от един език в друг, но и много други съдържателни факти. Това се отнася например за преводните еквиваленти при назоваването на културно значими факти като названията на религиозните празници, срв.

б. *Цветница, Връбница*, п. *Niedziela Palmowa*, ч. *Květná Neděle*, р.

Вербное воскресенье;

б. *Страстна седмица*, п. *Wielki Tydzień*, р. *Страстная неделя*;

б. *Тайната вечеря*, п. *Ostatnia Wieczerza*, *Pańska Wieczerza*, ч.

Večeře Páně, р. *Тайная вечеря*;

б. *Страшният съд*, п. *Sąd Ostateczny*, ч. *Poslední soud*, р. *Страшный суд*;

б. *Великден*, п. *Wielkanoc*, ч. *Velikonoce*, р. *Пасха*.

Срв. и термините-реалии от ежедневната вероизповедателна практика. Това засяга и православно-католическите реалии. Да сравним например разликите в наименованията на следлтургичния хляб за причестяване на: п. *oplatek*, слш. *oblátka/oplatka* и р. *облатка* съответства б. *нафора*, ср., хрв. *нафора*, а на п. *hostia*, ч. *hostie*, слш. *hostia*, хрв. *hostija* съответства р., б. *просфора* с бележката, че латинският термин се използва в католическия ритуал. По подобен начин на б. *поп*, *свещеник* и р. *поп*, *священник* (противопоставени по опозицията разговорно: книжовно) съответства п. *ksiądz*, *por*, ч. *kněz*, *por*, слш. *kňaz*, *por* (първата е за назоваване на католическия свещеник, а втората - на православния), хрв. *por*, *svećenik*, ср. *pop(a)*, *sveštenik*. В последния пример забележителното е, че в славянските страни с преобладаващо католическо вероизповедание (Чехия, Словакия, Полша) в езика се прави разграничение в назоваването на православния и католическия свещеник, докато „православните“ езици нямат отделна

лексема за иноверския католически свещеник, а лексемата поп/пор (с паралел въпрочем и в унгарския език *pár/póra*) в тях има разговорен оттенък спрямо книж. неутр. *свещеник*.

Преводно-културологичната проблематика възниква в онези точки на езиците, където буквалният превод не отразява оригиналната семантика, например при заглавията на художествените произведения. Романът на А. Толстой „Хождение по мукам“ е освен всичко останало и алюзия-препратка към средновековен, но южнославянски апокриф от XII в. Затова преводът му на български „*Ходене по мъките*“ и ср. „*Ход по мукама*“ е възможен, докато в другите славянски езици буквалният превод не носи никаква конотативна информация, предава неутрално значение, затова преводачите го модифицират: п. *Droga przez mękę*, ч. *Jízda do pekel*, слн. *Krizová cesta* (Чович 1986).

Двама немски учени от началото на XIX в. превеждат молитвата *Отче наш* на 500 езика и постигат в работата си невероятни резултати. Такива очевидни за нас неща обаче като *хлеб наш насущний* или *царствие небесно* се оказват непреводими в много от тези езици, където не съществуват понятия за *хляб*, *цар*, *царство*.

В испанския език *мои вътрешности* е мило, фамилиарно обръщение (по Косериу), докато в редица други европейски езици, в това число и в славянските, е странно и неуместно.

Културологичните наблюдения на фона на всеобхватните глобализационни процеси придобиват особена актуалност днес (с привкус на екзотика и уникалност), а преводните им просекции разширяват обхвата на науката за преводите.

4. ПРЕВОДЪТ. ЕТИМОЛОГИЯ НА ТЕРМИНИТЕ В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ

При назоваването на явлението „превод“ славянските езици са кодирани етимологично различното му схващане, при това по специфичен начин. Дори неспециалистът ще разграничи превода като дейност (превеждане) от превода като текст. С други думи, във функционален план преводът е процес, в предметен план той е продукт.

Нека проследим етимологията на термините, назоваващи превода в няколко славянски езика, и те ще ни представят различен курс при интерпретацията на интересувашата ни същност.

Така на б. *превод съответства р. перевод*, укр. *переклад*, п. *tlumaczenie*, прѣклад, ч. *tlumočení*, прѣклад, сли. *prěklad*, ср. *превод*, *превођење*, *тумачење*, хрв. *prijevod*, *prevodenje*.

Източнославянските термини (без украинския), освен тях българският, както и част от сръбските и хърватските, са етимологично относително прозрачни. Те съдържат представката *пре-* (б.) с източнославянско закономерно пълногласие *пере-*, която има своите индоевропейски корени и паралели както във формата *пре-/пере-*, така и в значението на тези предлого-представки '*пре-*', '*през-*', '*през*' и под. Основният, носещият елемент на думата пък ни предоставя семантиката на *водя* като '*насочване, направляване, ръководене, напътствие, ориентиране, откарване*' и сродните им значения. Тук се старая да избягвам детайлизирането при производните във вариациите на корена в българския език *-вод-/вожд-/вежд-/вед-*. В целостта на думата *превод* (р.) фасмер вижда калкиране от лат. *traducere* през фр. *traduire*, а това респективно може да се отнесе и за българския, сръбския и хърватския термин. При калката индоевропейската семантика е съхранена, тя отразява ситуация на ориентиране на реципиента-адресат в чуждия текст, но представен на неговия език, от адресанта, който е разбрал текста на оригиналния за текста език (на който той е сътворен), за да може да го пресътвори на езика на реципиента и да го поведе, напъти към съдържанието на текста. Тази семантика отразява активната, доминиращата роля на адресанта-преводач в комуникативната верига (автор) - преводач - читател. Лидерството в процес като воденето се свързва неотменно с движение, придвижване, преместване било във времето, било в пространството. Преводът изцяло съответства на такива параметри - движение във времето и/или в пространството. Термините в източнославянските езици (без украинския), както и българският термин, обхващат цялото семантично пространство на процеса, дейността, както и резултата от превеждането. Освен това те покриват напълно и двете основни разновидности на превода - както устния, така и писмения. Установяването на такова широко схващане на превода и кодирането му в лексемата *превод* предполага и определено виждане за характера на превода в периода на осъзнаването на преводите като особен тип литературно творчество - не хроника, не въображаемост и не предполагаемост, без самостоятелна художественост, а творчество, предопределено и ограничено от един съществуващ и функциониращ оригинален текст, творчество, което е изцяло обусловено от параметрите на оригиналния текст.

В западнославянската група функционират две основни лексеми за назоваване на превеждането изобщо: пол. *tłumaczyć/przekładać*, чеш. *překládat/tlumočit*, слш. *prekladat/tlmočit*. Съотношението при употребата на отделните лексеми е различно, в п. *tłumaczyć* се назо-

вава превеждането изобщо, както устно, така и писмено, докато *przekładać* е лексемата, означаваща само писменото превеждане. Това се отнася и за производните в полския език: *przekład, przełożyć* са лексемите, отнасящи се изключително до писмения превод, докато с *tłumaczenie, przetłumaczyć, tłumacz* се назовават всички видове преводни дейности и техните извършители. Чешкият език няма аналози с полския език, въпреки привидното наличие на подобни по звучене лексеми (близостта на езиците тук изиграва лоша шега за точното разбиране и именно термините за превода са прекрасна илюстрация на лошите приятели на преводачите), срв.: ч. *překládat, překladatel, překlad, překládání* се свързват с превода изобщо, докато ч. *tlumočit, tlumočník, tlumočení* назовават само устно-преводните дейности. По-различна е картината и в словашкия език, а именно: от основното същ. *překlad* се образуват и *prekładať(přeložit)*, и *překladatel* за превода и преводача изобщо, а *tlmočiť* и *tlmočiť* - само за устния превод и преводач, като липсва лексема за самия текст на устния превод. Заслужава специално внимание укр. *тлумач, тлумачити, тлумачення* със значение 'обяснявам, разяснявам' и само арх. 'превеждам'.

Етимологията на типовете лексеми: п. *przekład*, ч. *překlad*, слш. *překlad*, укр. *переклад* дава допълнителни идеи за размисъл. Сравнително достъпно в синхрония е тълкуването на ч. *překlad*, п. *przekład* и слш. *překlad*. Със закономерната форма на представката **pze-*, подобно на споменатите източнославянски и южнославянски езици, се образува окончателната лексема с корена **klad-*, означаващ 'поставяне' в славянските езици, вкл. и в б. диал. *клавам* 'трупам, поставям'. Изведена още от ие. **kla-* със суфикс *-d-* и значение 'слой, пласт', тя е безспорно *сродна* с *балтийските*: лит. *klóti* 'постилам, слагам', лит. *paklode* 'покривало', лат. *klāt* 'покривам', с германските: гот. *af-hlapan* 'претоварвам', ст. вис. нем. *hladan* и нем. *laden>laden* 'наслабвам'; ст. англ. *hladan* > съвр. англ. *lade* 'товаря, трупам' и ст. исл. *hlada* > съвр. исл. *hlada* 'товаря, трупам' (по Брюкнер 1957, Фасмер 1958, Махек 1968, Български етимологичен речник 1979-98 и Черних 1993). Западнославянското п. *przekład*/ ч. *překlad*/ слш. *překlad* също е калка - от лат. *transfere* - и издава по този начин механичен пренос на смисъла от един език на друг, нещо различно от синхронно синонимната лексема *тлумачыць/тлумоčiť/тлмоčiť* със значението 'обяснявам', която предполага разбирането като предшестваш превода етап (Баранчак 1990).

Първоначалните разлики в значенията позволяват задържането в езика на две лексеми, синонимизирали се впоследствие, в синхрония.

От посочените паралели се виждат отчетливо обозначените в тези лексеми семи като 'наслояване, натрупване, напластяване, (при)покриване'. Многопластовостта, двуезичността в термина е кодирана от изконни времена.

Втората група термини п. *tlumacz*/ ч. *tlumočník*/ слш. *tlmočník* е генезисно-etimологично значително по-интересна с разпространението си и с измененията във формата и съхранените значения. Във всички славянски езици - и в източнославянските, и в южнославянските, и в западнославянските, от които сега тръгваме, - думата се извежда непосредствено от писмено фиксираната в стб. *тълмачъ*. Тя обаче от своя страна има изключително любопитна съдба както преди появата и регистрирането си в старобългарските паметници, защото идва от неиндоевропейски езици, така и след появата си, защото се разпространява впоследствие в много европейски езици. Различните етимологии са единодушни в това, че думата е придошла от кръга на малоазиатските и/или тюркските наречия - куманско, уйгурско, алтайско, османско - под вариант на формата *tilmač* при аварско посредничество (Скок 1974, Фасмер 1958, Махек 1968), където, от една страна, допира до тюрк. *dilmaç* 'посредник между две страни' при тюрк. *dil/til* 'език'. От друга страна, тя дава паралели в ар. *terğeman*, асир. *targumannu*, хет. *tarkumai* и тур. *tercuman* със значението 'обяснявам, тълкувам'. На Балканите лексемата се появява като европейски турцизъм *dragoman* '(пре)водач' но освен това и в укр. *драгоман* арх. 'преводач', където днес преживява възобновяване със значение 'официален преводач'.

Обликът ср. хрв. *tumač*, р. *толмач*, укр. *тлумач*, б. тълкувам има семантично-формални успоредици в съседните неславянски езици, което е доказателство за заемане - срв. в рум. *țîlmăci*, унг. *tolmács* 'преводач' и *tolmácsolni* 'превеждам', лит. *tûlkas*, латв. *tulks*, ест. *tulk* все със същото значение 'преводач, тълкувател' (Скок 1974, Фасмер 1958). Заемането на думата и нейните продуктивни производни продължава и по-надалеч от непосредствените съседи на славяните - в германските езици, още от появилия се през XIII в. в немския език глагол *tolmetsche*, XIV в. *tolmetzer*, срв. нем. *Dolmetscher* и производните от днешния *dolmetschen* със значенията 'обяснявам' и 'превеждам'. Същевременно в швед. имаме *tolk*, норд. от ст.сканд. *tulkr*, хол. *tolk*, ст.ирл. *to-tluch* 'моля' от вер. общ ие. **tolku-* 'говоря, излагам'. Тази лексема е запазена само за устния превод, а за писмения се установява отново калка от латински (*Übersetzen*) с архетипно значение 'премествам'. До южното славянство паралелно със славянската калка на латинския термин *traducere* - *превод* достигат и лексеми-

хе сръб. *tumač/cнк. tolmač*, но само периферно - например в сръбския и хърватския, подобно на украинския, в *тлумач* същевременно синонимно на *обяснявам, тълкувам* по отношение на превода. Любопитен е и още един факт. Според някои етиломози тази лексема е подложена на вторично многократно двупосочно славяно-неславянско заемане и се появява в унг. отново, този път от сръбски под формата *tanács* 'съвет' и с глагола *tanácsolni* 'съветвам', откъдето в слн. и хрв. отново е засвидетелствана лексемата, леко видоизменена, *tanac* и *tonac* през XVI в. със значенията 'съвет' и 'разговор', от които деривацията продължава: ср. хрв. *utanačiti* 'договарям', *tonačnik* 'съветник' (Скоок 1974).

Така паралелите между славянските езици чрез терминологията за превода очертават няколко особености. Първо, в западнославянските езици при названието на превода днес се разграничава твърде отчетливо писменият от устния превод, подобно нещо наблюдаваме и в немския език. При това осмисленото през етимологията значение по отношение на всеки устен превод във всеки от наблюдаваните тук западнославянски езици означава и *тълкуване, разяснение, обяснение*. При това и вътре в групата откриваме различия: в чешкия, словашкия значението 'обяснявам' е обвързано само с устния превод, докато в полския език обхваща превода изобщо и разяснението изобщо, а славянската калка *przekład* е узуализирана само за писмения превод. В източнославянските езици (и в българския) лексемата за превод днес е една-единствена, докато нейният древен синоним е съхранен само в изконното си значение - 'тълкувам'. Може да се предположи въз основа на етимологичното значение, че става дума за поява на първи двустранни контакти по източнославянските езикови територии с навлизане на чуждите текстове и техните преводи едновременно с писмените чужди контакти, което не фиксира разновидностите на превода в назоваващите го лексеми. Може да се предположи освен това, че преводачеството като интелектуална дейност е било много практикувано и по-зачитано сред южните славяни, срв. побългаряването като прочит. При това в лексемата за писмен превод на западнославянските езици (и в украинския) калката носи семата 'премествам' (на оригиналния текст от изначалната му култура в преводния текст на рецептивната култура), докато за устните преводи доминиращата сема е 'обяснявам'. Второ, в същото време в източнославянските езици (без украинския), ако извеждаме вторичния, преводния текст от оригиналния, ще проследим значително по-отчетливо кодирана *динамика* на интелектуалния процес превод. Тук става дума за *прелокализиране* на

текста - от едната култура в другата - чрез активната роля на преводача. Тази теза търпи проверка чрез типа на първите културнозначими преводи в отделните славянски култури. Източнославянските езици с кодирането в термина на *динамиката и отвореността* се противопоставят на западнославянските, в които *статиката* при процеса превод е доминираща. В западнославянските езици (и в украинския) е по-видимо кодирана в лексемите за превода двуезичността, напласяването и завършеността на семите, преосмислянето на чуждия/оригиналния текст при едновременното и еднотопосното съществуване на оригинал и превод.

Съотношението между обема на термините в близките славянски езици може схематично да се представи приблизително по следния начин :

n. tłumaczenie
ч. překlad,
у. переклад

ч. překládání

б.превод
р.перевод
ср. превод
русмен – n. przekład сли. preklad
устен – ч. tlumoč сли. tlmōčit ср. тлумачити

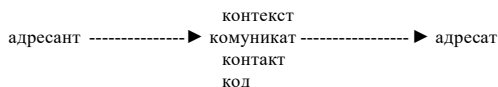
Чрез етимологиите на лексемите за превод и техните съответствия в славянските езици се доближаваме до същността на превода и неговите характеристики.

4.1. Компонентите на превода

Почти всеки автор, работещ в областта на теорията на превода, си поставя въпроса за преводния процес и неговите компоненти. За това и отговорите на въпроса са многобройни и най-разнообразни. Тук могат да бъдат приложени само някои, по-представителни за широката наука, мнения, които илюстрират различни изследователски перспективи.

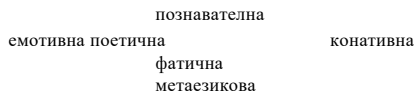
Конститутивните фактори на всеки комуникативен акт, а преводът на всеки текст представлява комуникативен акт, извеждаме от описанието на комуникативната ситуация, предложено от Р. Якоб-

сон и представляващо основа на различни лингвистични направления през XX в. В проста и лаконична схема Якобсон маркира компонентите - фактори в комуникативната ситуация и взаимозависимостта помежду им, както и различната им роля в процеса на комуникация, а именно:



На всеки компонент от комуникативната ситуация съответства отделно абстрахирана езикова функция, при което Р. Якобсон се опира на постулираните по-рано от К. Бюлер три езикови функции (емотивна, познавателна и конативна). Те образуват основната хоризонтална линия на комуникативната схема, а именно веригата адресат-комуникат-адресант. Р. Якобсон внася три допълнителни измещения в общуването и експлицира освен това: контекста на изказването като фактор в комуникацията, кода, на който съобщението се прави с посредството на съответния контакт (звук, визуален и пр.). Така в множеството от езикови функции Якобсон включва и поетичната, насочена към самия комуникат-текст, фатичната (зета като термин от етнолог Малиновски), насочена към установяването на контакта, и метазезиковата, ориентирана към интерпретацията на самия езиков код.

Схемата на езиковите функции, всяка от които може да бъде мотивирана от всеки от споменатите компоненти на комуникативния акт, се представя по следния начин:



Йерархията на езиковите функции, репрезентирани в конкретен текст, може да ни послужи като база за дефиниране на редица теоретични същности: преводът и неговите разновидности, преводните трансформации, преводната еквивалентност и др. Основните компоненти на комуникацията са ориентирани по различен начин и в различна степен в езика и в неговите прояви - текстовете. Така например познавателната функция е и информативна (или денотативна),

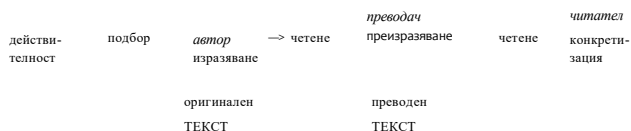
насочена към текста на съобщението, същото важи за постичната функция, но нейната обвързаност с текста се доближава и до метаязиковата функция, до непосредствените изпълнения на езиковия код. Конативната функция е и перформативна, разчетена с оглед на реакция у адресата, а емотивната е ориентирана и към адресанта, защото отразява неговата нагласа, и към адресата, защото предполага неговото възприятие.

Взаимната обвързаност на езиковите функции в речевото съобщение по същество изпълнява многоаспектната му същност и действие в комуникацията. Доколкото различните функции се абстрахират теоретично една от друга и се описват диференцирано, това засяга конкретната комуникативна ситуация в изолиран чист вид, а такава на практика не съществува.

4.2. Критерии за превод

Един от първите автори, систематизирали проблематиката на превода, е английският учен Дж. Катфорд. Неговата дефиниция има подчертано лингвистичен характер: „Преводът е заместване на текстов материал от един език (езика на оригинала) с еквивалентен текстов материал от друг език (езика на превода)“ (Катфорд 1965:20).

За важно смятам привеждането на дефиницията и схемата на чешкия теоретик И. Леви (Леви 1974:49 и Леви 1998:44). Преводът, според него, е предаване на информация с дешифриране на информацията от оригиналния текст и с *преизразяването ѝ* (*přestylizace*) в системата на преводния език, което впоследствие подлежи на декодиране от читателя на преводния текст. В резултат на процеса превод получаваме комуникативна верига, в центъра на която е преводният продукт:



Както се вижда, три са у И. Леви етапите на превода (и изискванията към него): а) разбиране на оригинала; б) интерпретация на оригинала; в) преизразяване на оригинала. Последното включва проблемите, произтичащи от съотношението между двете езици

системи; от следите, които оригиналният език неизбежно оставя в преводния текст; от напрежението при избора на различните преводни варианти. Тук не влизат редките случаи на авторизиран превод, при който някои от звената във веригата частично съвпадат.

Друг авторитетен славянски автор, словашкият учен А. Попович, дефинира превода като прекодиране на езиков текст, което води до създаването на един от неговите стилистични модели. В този смисъл авторът акцентира върху превода като експериментална творба, представляваща тематично-езиков модел на оригинала (Попович 1975:283).

Руската преводаведческа школа се придържа към лингвистичната база за разбирането на превода, срв. дефинирането на превода като „основен вид речево общуване при съвместното функциониране на две езикови системи“ (Комисаров 1980:6) или като междуезикова трансформация (Бархударов 1975:6).

Руският лингвист Швейцер (Швейцер 1988:51-52) разширява лингвистичния подход с трансформационен, прибавяйки към него извънезиковите компоненти като: културите на двата езика, двете предметни ситуации, отразени в оригинала и в преводния текст, двете комуникативни ситуации - на оригинала и на преводния текст, - както и двата контактиращи езика. Последното ни изглежда априорно, необходимо условие за всеки преводен акт и в този смисъл въвеждането му в общата схема не опростява описанието, а го усложнява. Същият автор предлага напълно съзнателно изключително подробна дефиниция на превода, отчитаща слабостите и едностранчивостта на предходните определения, в която заслужава да се отбележат важни компоненти като еднопосочността на междуезиковата комуникация (превода) с цел създаване на вторичен текст, който да замести оригиналния текст (Швейцер 1988:75). Срещу квалификацията „вторичност“ учените отправят възражения, тъй като терминът предполага неоригиналност, неистинност, ерзацност, но в качеството си на превод текстът остава уникален (когато е идеалният продукт) и вторичността е негова иманентна характеристика, не слабост или недостатък.

Неславянските автори тук ще бъдат застъпени само чрез някои основни представители на западните транслатологични школи.

Моделът на превода на американския лингвист, един от големите теоретици на превода Ю. Найда (Найда 1969:3) има следния разгърнат схематичен вид, който под влиянието на трансформационно-генеративната граматика разкрива многопластовия характер на процеса превод до получаването на превода-резултат:

оригинален текст – анализ – трансфер и

преводен текст – реструктуриране - трансфер

В тази схема акцентът се поставя предимно върху възпроизвеждането на съобщението чрез превода. Ако се прави нещо друго, то по същество ще е фалшиво спрямо задачата на преводача (Найда 1969:12).

Според английския учен П. Нюмарк (Нюмарк 1981:7) преводът е умение да се замести писмено съобщение или твърдение от един език със същото съобщение или твърдение в друг език, при което неизбежно се наблюдава загуба на значението поради редица фактори. Тези загуби се движат в континуума между свръхпревода и недопревода.

Според професора от Уорик, Великобритания, С. Баснет-Макуайър (Баснет 1991:38) преводачът е едновременно адресат и адресант в комуникативната верига:

автор - текст – получател = преводач – текст - получател

Тази авторка представя интересна гледна точка с включването на концепцията си за превода в по-широкия контекст на съпоставително-литературоведческите си изследвания, като разглежда преводните текстове в ролята им на доказателство за културната еволюция, тъй като те, от една страна, дават възможности за съпоставка със съвремените ни и, от друга страна - с други текстове и други преводи от други култури.

Теоретиците на текста като Р. Богран разглеждат превода като сравняващ, а не като адаптиращ процес, при което поставят акцента върху сравнението между два езика, а не върху конверсията от единия в другия (Богран 1978).

Авторът на основополагащи трудове по социолингвистика в монографичния си труд за превода и превеждането акцентира върху комуникативния характер на превода, като разграничава три аспекта на превода: преводът като процес, преводът като продукт и преводът като абстрактно понятие, което обхваща предишните две (Бел 1991:26). Неговият модел на преводаческия процес изглежда така:

текст на оригиналния език – памет анализ – семантична репрезентация – синтез – текст на преводния език

В идиосинкретичния, херменевтичен подход на швейцарския учен Дж. Щайнер към превода (Щайнер 1998) авторът постулира формалната и прагматичната му имплицитност във всеки комуникативен акт, при предаването и получаването на всяко значение както в широк семиотичен смисъл, така и в тесния смисъл - като представлява вербална размяна на реплики (с. XII). Този автор разгръща в изследванията си максимално широка перспектива и дълбочина на анализ. Затова и с основание определя още превода с работещата метафора на Витгенщайн като 'точно изкуство'.

Съвременната информационна наука дава възможност на днешните автори при ползването на многобройните определения, били те теоретико-формални или интуитивни, очертаващи границите на превода, да ползват работни дефиниции, когато не предлагат нова гледна точка. Така постъпва в книгата си полският автор Пенкос (Пенкос 1993:17). Той само отбелязва, без да навлиза в нови подробности, че преводът представлява пренасяне на текстовото съдържание от един език на друг, с което обхваща еднозначно научни, специализирани текстове, понякога и художествени, като на превода на поезия авторът обръща специално внимание и дори го нарича адаптация.

За да не остава тази книга без дефиниция на основния предмет на изследването в нея, предлагам само едно оперативно определение, отчиташо разнообразието от проблеми, които повдига всеки конкретен превод, както и разнообразието от аспекти, които трябва да отчита преводът изобщо.

Преводът в работен план следва да се разглежда като предаване на оригинален текст от един език (на който текстът е мислен и създаван) от един субект (автора) със средствата (често ограничени) на друг език (за който текстът не е мислен) и чрез посредството на друг субект (преводача), за да се постигне у читателя/слушателя ко-

муникативен ефект, максимално близък до комуникативния ефект, предполагащ чрез оригиналния текст.

И все пак силно е изкушението да ползвам и най-лаконичното определение на превода у Хюсън (1991:30), а именно за превода като междуетикова конверсия. Коректно е да се посочи, че авторът на тази дефиниция сам посочва нейната едностранчивост и предлага по-пълнен вариант. Според него преводът се състои от множество хомологично съпоставени парафрази, конструирани в първоначалния оригинален текст, като вторият аспект на превода го представя като въведен в различна от оригиналната култура.

4.3. Изискванията към превода

За науката теория на превода са станали основополагащи и класически постулатите на Т. Сейвъри (Сейвъри 1968), които служат като отправна точка при разглеждането на всеки тип превод, независимо дали подходът при анализа е мотивиран с ракурса на литературознанието, поетиката или лингвистиката. Постулатите обхващат многоплановостта на превежданите текстове: работата по тях, тяхното възприемане от читателя, стиловото им оформяне и ролята на преводача в сложния процес. Постулатите на Т. Сейвъри формулират лаконично „парадоксите“ в преводаческата практика:

1. Преводът трябва да предаде думите на оригинала.
2. Преводът трябва да предаде идеите на оригинала.
3. Преводът трябва да се чете като оригинал.
4. Преводът трябва да се чете като превод.
5. Преводът трябва да отразява стила на оригинала.
6. Преводът трябва да отразява стила на превода.
7. Преводът трябва да се чете като съвременен на оригинала.
8. Преводът трябва да се чете като съвременен на превода.
9. Преводът може да прибави нещо или да премахне нещо от оригинала.
10. Преводът не може нито да прибавя, нито да премахва нещо от оригинала.
11. Стиховете трябва да се превеждат в проза.
12. Стиховете трябва да се превеждат като стихове.

Привидните противоречия между двойните постулати отразяват иманентната синкретичност на превода, обусловеността му от редица социо-субектно-обектно-исторически предпоставки.

Ако се вгледаме в първата двойка - постулатите 1 и 2, - можем да отбележим, че техните взаимоотношения се илюстрират например от ранните преводи на Библията, когато преводачите-духовни лица (и до ден-днешен) са се придържали към достъпния им оригинал много стриктно - от пиетет към словото божие. Тогава за тях доминиращ е бил постулат 1, а едва впоследствие, значително по-късно в обозримо и документирано минало време (през Реформацията и Просвещението), се налага интерпретиращият оригинал постулат 2, за да стане текстът по-разбираем и достъпен за простолудиято.

Постулатите 3 и 4 засягат общото възприятие на превода и освен това реалиите от оригинала. Преобладаването на своето (преводното) спрямо запазването на чуждото (оригиналното) в исторически план отразява различните тенденции в практиката на преводите, сблъсъка между етноцентричните и етнодевиационните процеси (срв. у Венути 1995:81 за *domestication* срещу *foreignization*, подобно и у Баснет 1991:38).

Една илюстрация на различен от съвременния подход към практиката на превеждането ни дава българската литература. Докато през Средновековието у нас се превежда главно византийска литература от гръцки, то през Възраждането обсегът на взаимодействие на културите концентрично се разширява - превежда се и от балкански езици, впоследствие от всички европейски езици, но твърде често с помощта на езици-посредници. „Границата между преводна и оригинална литература в Средновековието е много скъсена. Преводът е широко понятие - то означава още адаптация и компилация." (Динеков 1977:13).

Побългаряването е черта на текстовете, навлезли в нашата литература, респ. култура, чрез гръцки и руски (като език-оригинал и език-посредник). В този план е показателно творението на Хр. Павлович от 1844 г. „Баснословие Синтипи философа" с ремарката след заглавието: „От перскии на греческий, от греческий же на болгарский преведено", или курioзното „Изгубено е дете или приключение веема приятно и полезно на немецкий изперва сложено, на французский после преведено, от французского же на греческий, а сега от греческого на болгарский". Става дума за превод от Хр. Павлович на Хр. Шмид (1844) (Динеков 1977). Друго произведение на същия автор, „Наводнение по Рейн", е „преведено" като „Наводнение по Дунав". Побългаряването е ставало напълно съзнателно, лоялно по отношение на автора, с адаптиращи промени в сюжета, образите, времето и мястото на действието, например „Индийска хижа. Басноистория. 1850 г., поболгарил в Цариград А. Гранитски"

или „Момина китка или китка за секиго. 1870 г., поболгарил от френски Кр. Пишурка" (1870), „Издаднал търговец или смъртна жертва. Позорищна игра в три действия. Побългарена от Кръста Ст. Пишурка" (1870). Вижда се, че при този тип творби е трудно да се определят границите дори на самото заглавие, тъй като то съдържа за днешния читател много съществена, добросъвестна информация от преводача за автора, пътя и жанра на произведението.

Приготвянето (преготоввянето - термин на Сава Доброплодни) като разновидност на побългаряването води до промяна на оригиналните заглавия. Така например „Наталья, боярская дочь", определено от преводачите съзнателно като „прекрасно" (Ст. Захариев 1867, 1872 и П. Р. Славейков 1892), е отпечатано като „Невенка, боярска дъщеря". Или пък „Бедная Лиза" на Н. М. Карамзин излиза в Цариград във вида „Сирота Цветана" след побългаряването ѝ от Й. Груев през 1858 г., като действието е прехвърлено от Москва в Търново (Динев 1977:14-15). Вижда се, че при побългаряването „съ авторите" на оригинала се придържат дори към структурата на наслова. Още и „Душица" на Т. Запryanов през 1865 г. в Букурещ е побългарена по „Душенька" от И. Богданович, „Недоросль" от Д. И. Фонвизин е превърната в „Не-ще-може! или Глезен Мирчо" от преводача Т. Шишков през 1873 г. в Цариград. Една от новелите на Бочако, издавана двукратно, в първото си издание е прекръстена на „Хубава Драганка", преведена от П. Р. Славейков - под заглавие „Хубавинка Янка" през 1869 г. в Цариград, където пък освен това главният отрицателен герой е сменил етническата си принадлежност - от италианец е превърнат в грък (Речник ЛТ 1973:759).

Побългаряването като подход към преводите изобщо обхваща не само художествени произведения, например „Игиномия, сиреч правила, за да си вардим здравето. Сочинена гречески и френски от целителът Архигена Сарантиев, а преведена на българският език от Сава Х. Илиевича Доброплодного, сливнянина. Издание първо. В Цариград, 1846".

Докато в старата ни литература преводачът е и автор, творец, литератор, то в предкласическата той е еманципиран от автора на оригиналното произведение и в ролята на съавтор през Възраждането приема за свой патриотичен дълг превода и просвещаването чрез него: С. Врачански, Н. Возвели, Гр. Пърличев, К. Фотинов, Н. Рилски, П. Р. Славейков, Л. Каравелов. Преводачът си поставя за цел съдържанието на текста да достигне до читателя, независимо от наличието или не на език-посредник. Тогава от руски език превежда фрагменти от поемата „Пан Тадеуш" и И. Вазов, при това със съ-

ществена собствена поетична адаптация, което ги прави неравностойни спрямо оригинала според специалистите (Леков 1935), но равностойни като художествено произведение (Динеков 1977). Превеждат се сантиментални, нравоучителни и дидактични произведения – такива са нуждите на времето. Появяват се обаче и първите критики към качеството на преводите и към подбора на превежданите текстове (Н. Геров, Л. Каравелов, Н. Бончев). Значително по-късно се появява системен подход към преведеното у нас в коментарите на д-р Кръстев, Б. Пенев, П. Динсков (Неделчев 1977:49, Динеков 1977). Последният автор отчетливо ситуира преводите като самостоятелна структурна единица в системата на националната ни литература, като интегрална част от нея. Тази постановка до ден-днешен не е получила своето заслужено изследване и разработване.

Постулатите 5 и 6 са обвързани с личните стилови характеристики на автора, които преводачът се задължава да предаде според постулат 5 или е освободен от строгото пресъздаване на авторския стил, налагайки на творбата своя стил, според постулат 6. Да се превеждат Дж. Джойс или У. Фокнър без имитацията на потока на съзнанието, значи да бъде унищожено най-същественото от техния стил. Образно казано, ако преводът е портрет на оригинала, то ние бихме искали той да прилича на оригинала, не на портретиста. Тези два постулата освен това изразяват актуалната дискусия за преводачите на поезия: дали приоритет при поетичните преводи имат само поетите, които неизбежно в преводния текст налагат своя начин на мислене, своята поетична образност (постулат 6), превръщайки се по този начин в метапреводачи (по Пенкос 1993) и в съавтори на пълноценен поетичен текст, или пък преводачите, които не са поети, а подхождат интерпретационно към авторския текст (постулат 5) и се опират в своя превод изцяло само на оригиналната образност, ще постигнат по-доброто представяне на оригиналната творба. Практиката е показала, че всеки от подходите е дал своите добри резултати: поетите-преводачи правят особено ценни преводи на римувана поезия, докато останалите постигат неоченими поетични резултати особено при превода на бели стихове. Теоретичната дискусия засега е открита, защото практиката ще произнесе своята окончателна присъда. В третата глава на книгата читателят може сам да съпостави поетични преводи, извършени както от поети, така и от непоети преводачи (от унгарски език на български).

Постулатите 7 и 8 отразяват предимно историческата обусловеност на всеки превод, който фактологически, езиково и териториално-географски е разположен между две култури и между

две времена. В последната част от книгата показвам езиковите различия между няколко разновременно направени превода на български език от сръбски език. Чрез подобен анализ лингвистът може да проследява развитието на преводния език в отделните епохи, да отчита езиково-времевата дистанция между читателите на оригинала и превода. Несъмнено в практиката днес доминира прилагането на постулат 8, свързан с осъвременяването на оригиналния текст с оглед на разбирането му от неговия днешен читател. От друга страна, редките опити да се архаизира днес вторично превежданият текст (постулат 7) се определят като опит за колонизация на миналото (Баснет 1991:73). Във всеки смисъл преводът е времево обусловено явление, така както във времето окончателно е ситуиран превежданият оригинал. А времето винаги се е движело еднопосочно, затова естественият преводачески резултат неизбежно гравитира към съвременното.

Какви елементи има право преводачът (способният, подготвеният, добросъвестният) да добави в своя превод или да отнеме от оригинала (постулат 9 и 10) - с тези проблеми се занимава лъвската част от теоретичния анализ на превода: проблематиката за еквивалентността при превод. На нея е посветена отделна част по-нататък.

Отделни постулати е предвидил Т. Сейвърс за поетичния превод със съзнанието за спецификата, за сложността му, а и за мястото му сред преводите изобщо. Особеностите на преводите на поезия се извеждат от изключителността на поезията като комуникация, творчество, послание, образност. Неслучайно през последното десетилетие сред лингвистичните течения особено място си спечели когнитивната лингвистика поради съчетаването на структуралистката прецизност с поетичната образност при изследването на езика (Табаковска 1995) и с понятийните прототипи като основа за превода (Токаж 1998). Различни традиции са съществували и съществуват при превода на поезия - в някои културни времена и кръгове е бил допустим преводът на поезия като проза - в името на смисъла (според постулат 11), в повечето случаи обаче този подход остава само като инструментален, като филологически инструмент - подстрочен превод преди окончателния превод на поезията в обичайната за нея поетично-ритмична форма (постулат 12). Изобщо поетичният превод се отличава с характеристики, в значителната си част силно обвързани с превода и неговия език, затова на него ще се спрем по-нататък на базата на по-разнообразни примери.

4.4. Еквивалентност при превода

4.4.1. Еквивалентността като теоретико-практичен проблем. Еквивалентността е непосредствен проблем за практикуващия преводач и е същевременно един от централните проблеми от теорията на превода, около който се водят най-много дискусии - както критични, така и абстрактно-теоретични. Еквивалентността е тази, която пряко обвързва оригиналния текст с преводния текст и ги прави съотносими. Еквивалентността зависи от характера на елементите, които тя обема, от езиковото равнище, на което се реализира, от езиковите свойства, с които се постига, от техниките на превеждане и от ред други субективни и обективни фактори.

Еквивалентността е цел на преводача и в този смисъл тя е понятие и от преводаческата практика (Комисаров 1980).

Преводната еквивалентност е първоначален и първостепенен теоретичен термин у Дж. Катфорд (1965:50). Той я разбира като съотносимост на единица от оригиналния и преводния език с едно и също свойство на материята. Еквивалентността е ключово понятие за теорията на превода (срв. и у Бел 1991:14).

Еквивалентността е понятие, широко разработено от много теоретици, критици, практики на превода на базата на конкретен преводен материал, затова тук се посочват само някои нейни разновидности според функцията, която преводът изпълнява. Ще я систематизирам в работен план и за улеснение по начин, който да обобщи мненията на различни автори по този проблем.

Понятието еквивалентност е твърде интуитивно и се базира на широкия екстралингвистичен контекст. Общите подходи към еквивалентността позволяват да бъдат формулирани няколко вида еквивалентност.

4.4.2. Максимална еквивалентност. Еквивалентността при превода не може да бъде разглеждана като еднаквост, тъй като еднаквост не може да съществува дори между две и повече преводни версии на един и същ текст (това се показва в глава трета по-долу); еквивалентността е понятие, разположено между оригинала и преводната версия (Баснет 1991:29).

Еквивалентността у Рецкер (1974) ни дава минималното равнозначно съответствие без контекстната му обусловеност. Например на англ. *tea*, п. *herbata* при съответствие б. *чай*, ср. чај, носителите на първите два езика ще мислят само 'силен, черен чай', докато балканската представа за чая е свързана предимно с лечебния, билков чай. Инвариантното между двете понятия е 'топла расти-

телна напитка¹, но тя се нуждае от допълнително уточняващи модификатора

Еквивалентността е максимална, когато е разбрана като цел на преводача, но в практиката тя е възможната еквивалентност, която запазва смисловата близост, комуникативната интенция, предадена под формата на инвариант (Виликовски 1984:39). Схващането на Виликовски се базира на функционалния подход, който предполага възпроизвеждане на контекстно релевантната информация (срв. и у Хаус 1981:201, където единствено т. нар. скрит превод е този, който постига поне функционална еквивалентност).

Максимална еквивалентност се наблюдава предимно при научните преводи, където информативността на текста, сам изначално изчистен от двузначност и смислова многоплановост, допуска съхраняване на синтактичните структури и предаване на изложението едноточно и по логиката на автора.

А. Попович (Попович 1975) говори за езиково-тематична еквивалентност, когато може да се постигне максимална близост между оригинала и превода. Тази именно еквивалентност той нарича *максимална*. А. Д. Швейцер (Швейцер 1988:95) я определя като *пълна* и я описва подобно на първия цитиран автор. Тя се прилага предимно на ниво думи и сравнително прости изречения. С нея се срещаме, когато между двата езика наблюдаваме априорен паралелизъм; той може да бъде лексикален, структурен, съдържателен. Славянските езици дават много примери и възможности за такъв тип еквивалентност с общия си лексикален фонд и синтактично-структурни особености на простото изречение.

Напр. б. детето отива на училище,
п. dziecko idzie do szkoły,
р. ребенок идет в школу,
ср. дете иде у школу
ч. dítě jde do školy.

Дори и в тези опростени случаи наблюдаваме разликите в глаголно-предложното (б. *на*, ср. *у*, ч., п. *до*, р. *в*), в падежното (ч., п. род. пад., р., ср. вин. пад.) оформяне на изказването и т. н. При такъв тип „текстове“ лексикалните съвпадения при превод са 1:1, но виждаме и междуетиковите специфики.

От друга страна, сред категориите лексеми именно топонимите в по-общ езиково-съпоставителен план представят пълен паралелизъм. Особено интересни за наблюдение са онези географски названия, които не представляват една дума, от типа: б. *Ню Йорк*, р. *Нью*

Йорк, ср. *Нујорк*, п. *Nowy Jork*, също и модерната напоследък контаминация п. *New York*, ср., ч. *New York*, които по различен начин се адаптират парадигматично в езиците; освен това: ч. *Nový Zéland*, ек. *Нови Зеланд*, п. *Nowa Zelandia*, р. *Новая Зеландия*, б. *Нова Зеландия* (с различна родова адаптация) или англ. *the Pacific* и неговите славянски съответствия: р. *Тихий океан*, ек. *Тихи океан*, п. *Ocean Spokojny (Wielki)*, ч. *Tichý oceán*.

Еквивалентността в тези случаи е максимална, независимо от различната родова и граматична адаптация между езиците при различните компоненти, които участват в образуването на топоними.

Срв. още абrevиатурите и разгънатите топоними, както в б. САЩ - Съединени американски щати, ср. САД - Сједњене Америчке Државе, р. США - Соединенные Штаты Америки, п. USA - Stany Zjednoczone и в ч. USA - Spojené státy americké.

От горните примери се вижда, че славянските езици, които ползват латинската графика, не въвеждат собствени абrevиатури - те превеждат името, но заемат оригиналната абrevиатура от чуждия език.

Като разновидност на максималната еквивалентност може да бъде разглеждана формалната еквивалентност (по Швейцер 1988:83), която се опира на подобие в изразните средства, носещи еднакво граматично значение:

б. мост-ове (мн. ч.)	б. стол-ове
р. мост-ы	р. стол-ы
п. most-у	п. stol-у
ср. мост-ови	ср. стол-ови
ч. most-у	ч. stol-у
или словообразователно:	
б. из-пила	млад-ост
р. вы-писать	молод-ость
сх. ис-писати	млад-ост
п. wy-pisać	młod-ość
ч. vy-psat	mlad-ost'

4.4.3. Основно е дефинирането на динамичната еквивалентност от Найда (1969:24) като степента, в която адресатът на съобщението в преводния език реагира на съобщението по същия начин, както адресатът на съобщението в оригиналния език. Например от различен характер са надписите в еднотипна комуникативна ситуация, в които различните съответствия на едно и също еднозначно съобщение целят еднозначно възприятие и еднаква реакция:

б. пази се от боята!
р. осторожно, окрашено!
п. uwaga, świeżo malowane!
ср. pažnja, sveze ofarbano! pazi, sveze ofarbano!
ч. pozor, čerstvě natřeno!

Вижда се, че в езиково-фаматичен план предупрежденията са оформени по различен начин: в езиците без българския доминираща е причастната страдателна безлична глаголна форма, докато в българския език вместо теоретично възможното *внимание, боядисано!* се използва посочената предупредителна формула с персонално обръщение към адресата чрез личната глаголна форма във 2 л. ед. ч. (допустим вариант и в сръбския език), дори и в анекдотичното императивно *пази боята!*

Динамичната еквивалентност, която предполага реакция у читателя на преводния текст, аналогична с тази у читателя на оригиналния текст, представя ориентация на преводача към прагматичната нагласа на слушателя. Прагматичният аспект е изключително значим за тази формулировка, затова тя е популярна и се използва от изследователите.

Динамичната еквивалентост, наричана още комуникативна, се базира на понятия от сферата на комуникативния акт (адресат, адресант, съобщение) и запазване на онази част от съдържанието, която се намира в центъра на съобщението, срв.:

ч. nemáš cigarety? срещу *б. имаш ли цигари?*
п. czy nie macie innych kolorów? и *б. имате ли други цветове?*
ср. да ли можда имате књигу! срещу *б. имате ли книгата?*

Характерни в горните примери са начините на поставяне на въпроси от ежедневната спонтанна реч - с по-фреквентното включване на негация в двата разглеждани западнославянски езика за разлика от българския език.

Следствието за превода от тези наблюдения е предупреждение то да не се превежда с негация, т. е. *б. нямаш ли цигари?*, защото на общия фон на да/не-въпросите в българския език позитивната формулировка за разговорната реч е немаркираната, неутралната, докато за двата посочени западнославянски езика въпросът с негация в ежедневната неподготвена реч е по-фреквентният, немаркираният и неутрален. Особено е оформянето и на въпроса в сръбския език, при което вметването на допълнителен елемент (*можда*) отслабва алтернативността на въпроса. Преводачът следва да отчита този нюанс и да не превежда с *б. може би имате книгата?*, което изказване почти е изгубило интеррогативността си, нито пък с *б. дали имате*

книгата?, което представлява безусловно буквално формално съответствие, но стилистично различно с книжовния си оттенък в българския език. Така обичайно зададеният в сръбския език въпрос го прави по-малко категоричен с осигуряването на по-плавен преход към евентуалния, допускан от говорещия отказ - негацията. В този смисъл в трите чужди примера негацията по различен начин се предполага донякъде и експлицитно още във въпроса.

4.4.4. К о м у н и к а т и в н а т а е к в и в а л е н т н о с т е изключително близка до максималната (терминът се ползва предимно от немските учени). Това е онзи тип еквивалентост, който наблюдаваме в научните, деловите, административните текстове, където законово е гарантирана и се изисква идентичността между два разноезични текста. Това е възможно, тъй като този стил е максимално закрепен за кодифицираната стандартна реч, той е писмен, подготвен и обмислен, затова и паралелите, които се наблюдават тук, са в голяма степен теоретично възможни поради факта, че всеки език разполага със средства да изрази онези понятия, които са влезли в текста на договора, споразумението, документа и пр. Проблемите на този тип документи, доскоро неизучавани у нас, заслужават да бъдат разгледани отделно.

4.4.5. П а р а д и г м а т и ч н а е к в и в а л е н т н о с т . *Парадигматична* е еквивалентността (по Попович 1975 и Леви 1979), когато за превод се използва по-високо родово понятие, хипонимно като в примера *сойката бе кацнала на бор*, преведено при обратен буквален превод на който да е език с *птица бе кацнала на дървото*. Виждат се семантичните загуби, жертвувани по различни причини, с разширяването на значението на лексемите *сойка* и *бор* спрямо *птица* и *дърво*, но с изпускане на специфициращите признаци за деинотатите *сойка* и *бор*.

4.4.6. С т и л и с т и ч н а т а е к в и в а л е н т н о с т (у Попович 1975) не се обособява от останалите автори като отделен подтип. Тя по същество обхваща и функционалната еквивалентност на Катфорд или функционалната на Швейцер. При нея се използват различни преводни субститути, извършват се разнообразни преводни трансформации, за да се запази стилистичното съответствие между оригиналния език и езика на преводния текст.

4.4.7. Интересен подтип представлява ситуативната еквивалентност (Комисаров 1980, Швейцер 1988:83). При нея, както се вижда от термина, изказването се опира изцяло на ситуацията. Такава типична, повтаряема, и следователно конвенционализирана ситуация е краят на един телефонен разговор. Записа-

ните разговори показват, че обикновено те завършват с ограничен брой формули, които са различни в отделните езици и следователно при превод (на диалогична реч в художествено произведение, в театрална постановка или филм) следва да се имат предвид, срв. (материалът е екскерпиран от писмени записи на автентична реч):

- сх. чао, чујемо се, видимо се;
- б. довиждане, дочуване, чао;
- п. *część, na razie, do usłyszenia*;
- р. пока, созвонимся¹;
- ч. *nazdar, mějte se hezky, nashledanou, zatím*.

Изказанията не съдържат самите ситуации, а техния мисловен образ. Организацията на информацията, на съдържателните категории може да бъде граматична и лексикална, представена по различен начин, например:

книгата е на масата, което на български може съдържателно да се предаде и с:

на масата има книга/книгата седи на масата, обаче на полски и руски

книгата лежи на масата, р. на stole лежат книга, п. na stole jest/leży książka.

Освен това с различни понятия може да бъде изразено едно и също съдържание като състояние, възприятие, действие.

с ъ с т о я н и е : *книгата лежи на масата, книгата бе сложена на масата;*

в ъ з п р и я т и е : *виждам книгата на масата;*

д е й с т в и е : *сложиха/слагам книгата на масата.*

Тези различни картини на действителността би следвало да намалят и своите различни съответствия при превода. Това винаги се оказва възможно. С други думи, преводът на *книгата лежи на масата* с *położyli książkę na stole* или с *książka leży na stole, książka jest na stole* представя различна емфаза върху основната информационна структура на изречението.

Когато говорим за превод на поетичен текст, ситуацията и контекстът придобиват други, още по-различни измерения. *Еквивалентността при поетичен превод* (Табаковска 1993:3, 74) е езиково, текстово явление, като съществен за нея е преводът на образността (imagery), предаването на картините, в духа на когнитивната лингвистика. Тук не привеждам примери, тъй като те се съдържат достатъчно и разнообразни по вид във втората глава.

4.4.8. Комуникативна + ситуативна еквивалентност. Наричана е още перифрастична еквивалентност. Перифразите, които представят вариране на езиковите средства, могат да имат най-различен вид. Това са случаите, при които липсва синтактичен, лексикален паралелизъм, когато превеждаме метафори (Добжинска 1991). В тези случаи е невъзможно извършването на преводна трансформация, но се запазват общите понятия, комуникативната цел.

Перифразирането може да има най-различен вид, например.

а) детайлизиране на описанието:

б. *Той чукна и влезе*, преведено буквално

п. *On zapukał i wszedł do pokoju.* - '*Той чукна и влезе в стаята.*'

Или: б. *Не мога да го помръдна*, преведено буквално като

п. *Nie mogę go dźwignąć z miejsca* - '*Не мога да го помръдна от мястото му.*'

При този тип еквивалентност наблюдаваме различна степен на експлицитност, тавтология, употреба на паразитни изрази.

б) конверсия, пренасочване на отношенията:

б. *Професорът изпитва студентите*, преведено като

п. *Studenci zdają egzamin u profesora.* - '*Студентите се явяват на изпит при професора.*'

Или: б. *Той винаги помни това*, преведено като:

п. *On nigdy o tym nie zapomina.* - '*Той никога не забравя това.*'

Или: *Задачата е трудна*, преведено като:

п. *Zadanie nie jest łatwe.* - '*Задачата не е лесна.*'

Последният пример е интересен със взаимоотношенията между два морфологични, лексикални или синтактични антоними в езика и тяхното функциониране, например конверсията не важи за квалификация от типа: *жената не е грозна* = *жената е красива*, както вътрешноезиково, така и междуетиково.

Основното, което наблюдаваме при този тип еквивалентност, е преразпределянето на семите в съобщението при превода и на информативните акценти в него.

Швейцер обобщава така споменатите дотук видове еквивалентност и предлага те да се разглеждат или в йерархична, или в едномерна типология. За систематизацията си той прилага два критерия: характера на извършваната преводна трансформация между оригина-

налния и преводния език и характера на запазения инвариант в превода (Швейцер 1988:83).

Сложността на явлениято преводна еквивалентност и неговата размитост и недискретност обобщава Л. Хюсън (Хюсън 1991:29): еквивалентността е континуум от възможности, които следва да бъдат потвърдени и подбрани в практиката, а не едностранно наложени.

Проблемите на еквивалентността в художествения текст са свързани и с т. нар. вече традиционно в лингвистиката картина на света и опират до разработваната напоследък проблематика за образността в езика. Дори при наличието на лексикален еквивалент се наблюдава изпускане на семи от най-различен характер - денотативен, конотативен, вътрешноезиков (граматичен), - или пък добавяне на семи от аналогичен тип.

5. ТЕОРЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ЕДИНИЦАТА НА ПРЕВОДА

5.1. Постановка на проблема за преводната единица

Какво точно се превежда? Въпросът е актуален още от времето на класиците на преводознанието и е поставян във всяка работа по практика и теория на превода като проблем ключов и основополагащ за практическите дирения, за критичните анализи и за теоретичните обобщения. Проблемната единица бива назовавана описателно, но и *транслема*, *транслатема* в духа на езиковедската логика за значещите единици на езика.

Единицата, която подлежи на превод от един език в друг, е централен теоретичен проблем на преводознанието, тясно обвързан с проблематиката на еквивалентността (това е изтъкнато още от Катфорд 1965), тъй като преводният еквивалент представлява по подразбиране преводната единица (Виликовски 1984:31). Днес А. Богуславски в своите методологично независимо постулирани съставителни изследвания въвежда термина ЕПС - елементарно преводно съответствие, - назовавайки чрез нея релацията между превежданата единица от оригиналния език и преведената единица в преводния език (Богуславски 1997).

Теоретикът на превода търси минималната превеждана единица, с което да обособи още един компонент на науката теория на превода в методологично отношение, и с това подхожда първона-

чално към превеждания текст структурно-аналитично, а едва впоследствие - семантично-аналитично.

Централността на проблема произтича от редица привидно взаимноизключващи се постановки; от това дали минималната преводима единица следва да се търси:

- в оригиналния и/или в преводния език;
- в структурата на изказването или в съдържанието му;
- в езика или в речта
- и какъв следва да бъде нейният обем.

5.2. Някои дефиниции на преводната единица

Представителите на руската преводаческата школа в духа на структурализма задават единицата на превода като онази единица от оригиналния текст, на която може да бъде намерено съответствие в преводния текст, но такова, че отделните му части да нямат съответствие в преводния текст. С други думи, става дума за най-малката езикова единица от оригиналния текст, на която съответства единица в преводния текст (Бархударов 1975:175).

Според представителите на западноевропейския подход към преводното дело единицата на превода се отнася към онзи елемент от оригиналния език, който може да бъде пресъздаден в преводния език, без да се прибавят към него допълнителни елементи от оригиналния език. В идеалния случай една дума представлява единицата на превода. Преводачът непрекъснато разширява единицата на превода, особено когато срещне трудности при преводния процес, тъй като той с превеждането на идеите последователно разширява обхвата на преводната единица (Нюмарк 1981:140).

Редица учени от по-старо и по-ново време се придържат към твърде обща, но ясна дефиниция на единицата на превода: толкова малка, колкото е възможно, и толкова обширна, колкото е необходимо, за да бъде преведена като цяло, изолирана от другите текстови сегменти (Генцлер 1993:29, но освен това вж. Нюмарк 1981:12 за Хас 1962 и др.).

Коренно различен, подходът на когнитивната лингвистика дава многообещаващи възможности за решаването и на практическия проблем с преводната единица, която може да се съотнесе и да съвпадне с конкретна картина, образ, дефинирани по Ланъкър. Целият текст тогава може да се разглежда като плътна и кохерентна мрежа от картини, с взаимоотношенията им, които съответстват на краен брой параметри, оформящи измеренията на образността (imagery)

(Табаковска 1993:73). Такъв анализ дава плодотворни ефекти главно при анализа на художествения, и особено на поетичния превод, и поради това заслужава внимание.

Друг тип съвременен и алтернативен подход намираме в работите на полския учен А. Богуславски. За всяко изказване с произволна дължина, на което може да се намери съответствие в друг език, той предлага термина *елементарен трансланд*, а всяко изказване, което корелира с трансланда, предлага да се дефинира като *елементарен трансланд*. Отношенията между тази двойка се назовават чрез релацията на ЕПС (елементарното преводно съответствие), която се характеризира със симетрия и неделимост (Богуславски 1997:11). Те от своя страна имат специфични преводни прояви, при които често явление, дори при близкородствени езици, е нееднородността. Например полските едновременни наречийни причастия често, но винаги, се превеждат на български с подчинени обстоятелствени изречения, а на руски език - с деепричастия, срв. п. *truknqlem ziewajqrc* - б. *избърборих аз, като се прозявах* - р. *проворчал я, зевая* (Ст. Лем, „Соларис“) и в примера: п. *wyksztusił kaszłqrc* - *издума той с усилие, като кашляше* - р. *прохрипел он, кашляя* (Ст. Лем, „Соларис“).

5.3. Минималната значеща единица на превода

Търсейки обема на най-малката значеща единица - транслемата, - можем да вървим по логиката на езиковите равнища. За езикознанието минималната значима единица е морфемата. В превода принципно може да бъде превеждана единица от всяко езиково равнище:

фонеме (графеме) - морфеме - лексеме - фрази (словосъчетания) - изречения - текст.

Когато говорим за следващите случаи като за предмет на теорията на превода, разглеждаме единицата на превода в нейния най-широк обхват: от най-малката значеща езикова единица - била тя фонетична или графична - до нивото на текста, а всъщност до извънтекстовите фактори (контекста и фоновите знания). Следва, разбира се, да се отчита, че при ниските равнища все още не става дума за същински превод, особено при работа с близкородствени езици.

Преводимостта на отделните единици може да бъде анализирана според постигнатата еквивалентност на следните нива:

5.3.1. На ниво фонемни/графемни еквивалентността е пълна. Наблюдаваме явлението транскрипция (в смисъла, необходим на теорията на превода), например: б. *Сенкевич* от п. *Sienkiewicz* [Шенкевич], б. *Лодз* от п. *Łódź* [Лудж], б. *Лондон* от англ. *London* [Лъндън] и т. н. Тези случаи могат да се характеризират и като транслитерация. Посочените примери са плод на установена традиция за транслитерация и път на транслитерацията, в случая - на полските имена, проникнали в българския език под влиянието на руските транслитерационни правила. Срв. различната вече транскрипция на публикувани съвременни автори: п. *Stasiuk* - б. *Стаиук*, п. *Świetlicki* - б. Шветлицки, за разлика от п. *Sienkiewicz* с транскрипция *Сенкевич* и под. Същинската транслитерация предполага по-стриктно придържане към графичното оформление на думата.

Транслитерации/транскрипции се наблюдават и се прилагат на пример при превода на:

а) културно-битовите непреводими реалии: б. кавал, гайда, шаяк, п. *bigos*, *wódka*, *ruszcza*, ср. ајвар, пљескавица, ракија, р. спутник, перестройка, гласность, ч. *beherovka*, *rohlik*, *houska*.

в) новите социално-икономически явления с лексика от сферата на финансите, Интернет, модата и спорта: б. дилър, телешоу, флопи диск, лизинг, дискета и техните аналози в останалите славянски езици, които или запазват оригиналната английска графика, или транслитерират (особен е случаят със сръбския): п. *dealer*, *teleshaw*, *floppy*, *leasing*, *dyskietka*; р. дилер, телешоу, флоппи-диск, лизинг, дискета, хэви метал, ч. *dealer*, *teleshaw*, *laptop*, *lising*, *clearing/kliring*, *disketa*, *heavy metal*, *computer/kompjútir*, ср. *diler*, *ercondišin*, *lizing*, *kliring*, *softver*, *flopi-disk*, *modem*, *kanthi muzika*, *hevi metal*, *franchising*, още от англ. *fitness*, *barter*, *free shop*, *evergreen*, *grant*, *second hand*, *software*, *hat-trick*, *half* и техните безконкурентни славянски съответствия (Лукманова 2000).

Така те се превръщат не в речеви еквиваленти между два езика, а в езикови еквиваленти поради своето универсално функциониране в повече култури при необходимостта да бъде назован новият елемент в чуждата култура и при темпото на заемане, което изпреварва темпото на назоваване (за сравнение от предишни времена б. *хладилник* с неговите съответствия: р. *холодильник*, п. *lodówka*, *chłodziarka*, *zamrażarka* 'хладилна камера', ч. *chladnička* (книж.), *lednička* (разг.), *mrazák* 'хладилна камера', обаче днес англ. *frizer* и новото понятие наложи съответствията б. *фризер*, ср. *фризер*, дори в п. наред със *zamrażarka* се употребява и *frizer*, ч. *mraznička* 'фризер' (книж.), *mrazák* 'фризер' (разг.), 'камера на хладилник' (книж.).

За преводача това разгледано равнище е лексикално, за теоретика на превода - фонетично или графично. Отново се сблъскваме с различната интерпретация на едно и също явление в зависимост от гледната точка.

5.3.2. Превод на ниво словосъчетание. Това е преводът на устойчиви словосъчетания и фразеологеми, срв.:

б. вземеш решение, р. принимать решение, n. podejmować decyzję, ч. rozhodovat',

б. излизам в отпуск, р. уходить в отпуск, n. iść na urlop, ч. brát si dovolenou',

б. три-четвърти чорапи, къси чорапи, р. гольфы, носки, n. pod-kolanówki, skarpetki, ч. podkolenky, ponožky;

б. слагам масата, р. накрыть стол, n. nakryć do stołu, ч. prostřít stůl;

б. дигам масата, р. убрать со стола, n. sprzątnąć ze stołu, ч. sklidit se stolu.

Впрочем това е най-честият тип превод при близкородствени езици, каквито са славянските, предмет на наблюдение и илюстрация в тази книга. От примерите се вижда, че невинаги словосъчетание се превежда със словосъчетание, че компонентите на фразите могат да бъдат различни и това се отнася особено до предлозите и съчетаемостта им с имената и/или глаголите.

5.3.3. Превод на ниво изречение. Тук могат да се сравнят примери за ситуативен превод с изреченска структура:

б. не гази тревата, р. по газонам не ходить, n. nie deptać trawników; както и посоченият пример:

б. пушенето забранено, р. курение запрещено, n. palenie wzbronione, ч. kouření zakázáno.

5.3.4. Превод на ниво изречение / изказване. Първия случай наблюдаваме и при множеството примери, когато в преводния текст се съхраняват оригиналните изреченски структури. Към този тип превод се отнасят текстове като документните, където еднозначното съответствие е априорно и заложено в съставянето на текстовете, често то и законово е наложено спрямо двата типа текстове до степен, която няма да позволи в ред случаи да се говори за оригинален или преводен текст, а за едновременно, паралелно създаване на двата текста. Такива са текстовете от международната, междудържавната практика, за които ще стане дума по-специално в отделна глава.

За разлика от тях преводите на ниво изказване са подчинени изцяло на езиково-системните особености на двата наблюдавани езика, срв. б. *Моят син е на три години* с р. *Моему сыну три года* и п. *Moż syn ma trzy lata*.

5.3.5. Превод на ниво текст. Такъв превод представлява по принцип всеки превод. Такъв е преводът на п. *Jana tu nie ma* с вариантите на б. *Иван го няма тук* / *Иван няма да го видите тук* / *Иван не го канят тук* / *Иван не идва тук* / *Иван не е тук*, при което виждаме как едно изказване се предава по един или друг начин в зависимост от текста, контекста, фоновите знания за тях или общите знания на участниците в комуникацията.

Още един пример от „Соларис“ на Ст. Лем, в който се виждат разликите: в категориално отношение между оригинала и двата му превода наблюдаваме различна фреквенция на еднакви граматично-лексикални елементи, приложена е различна интерпункция и от всичко това в крайна сметка се влияе структурирането на трите текста-изречения:

n. *Pomyślałem, że w naszej decyzji - pozostania - nie było nic bohaterskiego.*

б. *Помислих си, че в нашето решение да останем няма нищо героично.*

р. *Я подумал, что в нашем решении остаться нет ничего героического.*

Съвременната наука се стреми да анализира превода именно на текстово равнище, а много често - и на интертекстово. Но в най-голяма степен това се отнася за превода на поезия. Тъй като тук се подлагат на анализ няколко типа поетични преводи от и на славянски езици, на този тип превод не се спирам.

5.3.6. Превод на различни равнища. При различните видове превод много рядко наблюдаваме такъв, който да се осъществява само на едно езиково равнище, т. е. да се предават едни структурни единици от оригиналния език чрез аналогични структурни единици в преводния език (освен в посочените случаи на дума за дума, транслитерация, транскрипция).

Затова разграничаваме замените на едно езиково равнище (описвани главно дотук) от замени, обхващащи различни езикови равнища.

Вторият тип е значително по-чест, а освен това е по-интересен случай от гледна точка на теорията на превода, за наблюдението на преводните текстове и за изследването им. Срв. още:

б. *Тя продължи да чете*
с два възможни превода на полски език:
п. *Ona kontynuowała czytanie*, букв. 'тя продължи четенето'
п. *Ona czytała dalej*, букв. 'тя четеше по-нататък',
но без пряко съответствие.

Или пък на чешки език, също без буквално съответствие: ч.
Pokračovala ve čtení 'продължи четенето'. Това е един от хрестоматийните примери за липса на пряк преводен еквивалент между два близкородствени езика.

Втора глава

ВИДОВЕ ПРЕВОДИ

Преводът - нашата поставилонска участ...

Ж. Ж. Лъосеркл

1. ТРИХОТОМИЯ НА Р. ЯКОБСОН

Заслужава да се започне с класическата вече трихотомия на преводите по Р. Якобсон (Якобсон 1985:362), когато авторът говори за интерпретация на вербалния знак, а понятието превод разбира в най-широкия му смисъл и така разграничава: вътрешноезиков превод (преименуване); междуезиков превод (същински превод); междусемиотичен превод (трансмутация). Не подлежи на съмнение интересът ни тук към превода в тесния смисъл на думата, към междуезиковия превод, от втория тип на Р. Якобсон.

2. КРИТЕРИИ ЗА КЛАСИФИКАЦИЯ

Преводите могат да бъдат подразделени по няколко дихотомични признака, за да се изчерпат разновидностите и за да бъде самото им описание пълно. Типологията на преводите е важна задача, тъй като, от една страна, нейното решаване отчита спецификите на всеки отделен вид превод, намерил място в схемата, а, от друга страна, типологията разкрива взаимоотношението между отделните видове превод. Не е ново твърдението, че окончателна типология на преводните текстове досега не е направена (Пенкос 1993:74), тъй като не е лесно да бъде обхванато от различни гледни точки, според различния доминиращ критерий, разнообразието от превеждани и преводни текстове. Не е намерен тополог за всички преводи. Можем обаче да се опитаме да систематизираме преводите.

Преводите могат да се разглеждат и се разглеждат от различни автори:

- а) според стила на превода и превода като текст;
- б) според възприятието на оригиналния, респ. преводния текст.

Тези два критерия се намират извън дисциплината теория на превода, когато двата текста - оригиналният и преводният - се разглеждат като самостоятелни текстове.

Освен това обаче от самата същина и процеса на превода, от практиката могат да бъдат изведени разновидности на превода:

- в) според метода на превеждане и превода като процес;
- г) според превеждания елемент и превода като процес;
- д) според типа съхранена материя в преводния текст.

Не на последно място следва да се посочи и видът получен превод

е) според личността на преводача като доминиращо условие за качеството и типа превод.

Последният критерий също е от извънезиков характер, той е освен това субективен по своята същност и се опира на конкретните когнитивно-познавателни качества на посредника между двата текста - оригинала и превода. Някои изследователи дори посочват като основна разлика между художествения и нехудожествения превод присъствието на личността на преводача в единия случай и отсъствието ѝ при превода на нехудожествени текстове (Пенкос 1993:77). Това отговаря на наличието на творческия елемент в художествения превод и отсъствието му в информационния, където съществена за превода е не поетиката, а точността и логиката на съдържанието (вж. по-долу).

2.1. Жанрово-стилистична класификация

По нея най-общо текстовете (а с тях и преводът) се разделят на художествени и информативни. Втория тип някои автори определят още и като прагматични преводи.

Видове преводи:

Художествен/ плюс творчество естетическа функция/
и информативен /плюс точност познавателна функция/

При това художественият превод се противопоставя на всички останали, тъй като той се различава от тях по езиковите функции, които изпълнява. При него доминираща е поетичната, емотивната функция на езика, естетическата функция, която заехме от функционалната схема на Якобсон (Якобсон 1989:87), и се отнася според него предимно за лириката, освен при епичната поезия (където доминира познавателната функция) или от създадената във 2 л. поезия (където водеща е конативната функция на езика). Нещо повече: естетическата функция е свръхдоминираща в най-голяма степен при футуристите, а те пък, знаем, са превеждани в най-малка степен и са най-трудно преводими. С други думи, съотношението между двете водещи езикови функции - поетично-емотивната и познавателно-информативната - е в обратнопропорционална зависимост спрямо преводността на текстовете, в които всяка от тях доминира.

Оказва се, че колкото по-ниско в йерархията на даден текст е естетичната му функция, толкова преводимостта му (възможността да бъде преведен) е в по-малка степен ограничена от личността на преводача, а превеждаемостта му (актът на превеждането му) е по-значима в общокултурен план. Това е обусловено в различна степен и по различен начин в различните историко-литературни периоди.

При превода на художествен текст преводачът често е принуден да жертва лексика, словоред в името на художественото въздействие (в по-малка степен това се отнася до прозаичния текст, а в по-голяма степен - за поезията).

Видове превод:

Художествен /плюс творчество, естетическа функция и жертви на лексика/

Информативен /плюс точност и познавателна функция/

Художественият превод сам по себе си се разграничава в зависимост от това кой жанр се превежда: проза, поезия, драма, есе, сатира, песен, филм, и какъв съдържателен фрагмент от този жанр се превежда. Науката теория на превода се оформя като наука първоначално с интереса си към художествените преводи, едва впоследствие нейният интерес се разширява към останалите преводни раз-

новидности. Художественните преводи са тези, които създават основните и най-интересните междуезикови проблеми, тъй като обхващат аксиоматично най-широк диапазон от изразни средства. Но в същото време всички останали видове преводи създават най-разнообразна и специфична проблематика. Така например своя специфика има преводът на филми, за който определящ е прагматичният подход при подбора на преводните езикови средства, особено при субтитриране, срв. за наблюдаваните недостатъци при филмов превод от чешки на български език у Бъчваров (1996:80-85).

При различните жанрови преводи е изключително ценна историческата обусловеност на оригиналния текст, която се наслаждава върху жанровите му особености. Днес можем не само да определим почти без грешка кога е написан текстът - в кой историко-литературен период, в началото на века или по-късно, - но и да преценим кога е превеждан. В трета глава е направен анализ на разновременни преводи на един и същ поетичен текстови фрагмент. От вътрешноезиковата съпоставка на двата превода с оригиналния текст се вижда, че непосредствено след Освобождението в един много интензивен период от развоя на езика ни промените в него в рамките на едно поколение са напълно осезаеми.

Днес можем да поставим демаркационната линия между текстовете не по-малко отчетливо: дали текстът е писан преди или след 1989 г., за динамиката на художествените преводи обаче това е прекалено кратък период. Единствено в езика на превежданите филми можем да забележим промяна в преводния текст, и то главно с оглед на навлезлите в устната реч колоквиализми, жаргонизми, вулгаризми.

И така, схемата може да се разширява:

Видове превод: художествен/плюс творчество и естетическа функция/ и информативен/плюс точност и познавателна функция/Информативният превод бива писмен и устен, който включва проза и поезия.

Информативният превод обхваща текстовете с научен характер (статии, монографии, трудове), с делови характер (договори, споразумения, писма, закони), с обществено-политически характер (речи, изказвания, документи от международен тип), с битово съдържание (указания за ползване на уреди, на козметика), рецепти (кухненски, технологични, но и фармацевтични - в най-тесния смисъл на думата). Този тип текстове особено зачестява напоследък, след като в много държави съществува законодателство, което не позволява продажбата на стоки без наличието на преводен текст на езика на страната върху стоките. Тези преводни текстове досега не са проучвани, а дават възможност за изключително интересни съпоставителни изследвания, когато са преведени достатъчно представително, тъй като в много от случаите автори на публикуваните текстове са вече оригинални носители на езиките, а целта на тези текстове е максимално прагматична (в нетерминологичния смисъл на думата). Те заслужават да бъдат разглеждани и анализирани от научна гледна точка, защото непосредствено функционират в практиката и обслужват потребителя (Ликоманова 2000, срв. приложението).

Бих искала да оставя открит въпроса към кой тип текстове следва да отнесем криминалните романи и „арлекините“, едни от най-четените „художествени“ текстове, в основната си част преводни.

2.3. Психолингвистична класификация

Като психолингвистичен може да бъде определен вторият подход при класификацията на преводите-текстове, тъй като възприятието при него е определящо. Два са основните типа преводни текстове в зависимост от функционирането на оригиналния и преводния текст: писмен и устен.

Те се различават по формата на съществуване на оригиналния текст, по формата на поява на преводния текст, също писмен или устен, по качествата на превода (Бархударов 1975:47-48). При това съвсем различно е да се превежда даден текст писмено, на маса, с помощта на справочна литература и консултанти, а друго е това да се прави с помощта само на личния когнитивен обхват, опит, култура, памет и услужливост на паметта на преводача. Преводът може да се извършва в зависимост от формата на текстовете в различните посоки:

- от писмен в писмен;
- от писмен в устен;
- от устен в устен;
- от устен в писмен.

Само последната комбинация не се среща в практиката в такава степен, че да създаде тип превод със свои особености, срв.:

писмен - писмен

устен - устен

Съвременната техника позволява един устен превод веднага да се превърне със средствата на магнетофонния запис в писмен и тогава особено проличават различията между спонтанността на превеждането и обстойното обмисляне при превеждането. Голяма част от изложеното в тази книга се опира на превода като написан, писмен текст, затова се налага тук да се обърнем по-подробно към устните преводи.

3. РАЗНОВИДНОСТИ УСТЕН ПРЕВОД

При устния превод (наричан още конферентен) разграничаваме два основни вида: синхронен (симултанен) и консекутивен (последователен). Видове превод: художествен и информативен. Художественият превод бива писмен и устен. Информативният превод също е писмен и устен, който може да бъде конферентен. Конферентният превод може да поделни на синхронен и консекутивен.

За особеностите на синхронния превод и разчленяването му на отделни фази вж. Алексиева (1978), а най-обща съпоставка между двата типа превод вж. още у Лежинска-Коева (1987:209). За някои

особености на устния синхронен превод пише и В. Зайцева (Зайцева 1991).

Тук не се спирам на междинния тип устен превод, т. нар. на ухо (или „шишотаж“), при който преводачът непосредствено присъства в събитието и превежда официално персонално, но само на едно лице, участник в междуетиковата комуникативна ситуация.

Двата разгледани по-нататък конферентни превода се отличават с публичност, която има различни особености при всеки от тях. При симултанния превод публичността е опосредствана от техниката, докато при консекутивния превод публичността се отнася не само до слушателите на текста на дадения език, а априорно за всички участници в преводното събитие.

Съпоставката между симултанния и консекутивния превод може да се проследи по определени параметри, по които те могат да бъдат сравнени и разграничени.

Йерархията на параметрите на сравнението се определя от общите йерархични отношения на комуникацията. /следва графика/

Коментарното допълнение към отделните особености на съпоставката между двата типа преводи следва да отчете и допълнителни подробности като следните:

1) Без да обсъждаме съдържателността на различния тип преводи, следва да подчертаем, че консекутивът е по-широко приложим за всякаква работна или неформална преводна ситуация, докато симултаният превод е предимно и по дефиниция работен превод. Последният изисква допълнителни технически условия за осъществяването му както за преводачите, така и за субектите, на които се превежда. Симултаният превод според международните конвенции не може да продължава повече от 6 часа за едни и същи преводачи, дори и когато те са двама в кабината. Такива ограничения консекутивът не налага.

2) Основните лимити върху устния превод са наложени от самото времево ограничение на превода. Преводачът при кабинния превод не е в състояние да размисля и да прави избор по време на работа, а в ситуация на стрес той само възпроизвежда граматично и информативно правилни изречения в преводния език. Стресовостта е създавала международния стереотип, по който при кабинен превод поне двама преводачи от екипа се редуват на всеки 20, максимум 30 минути.

3) Факторът време е изключително силен. Няма време за декодиране, транскодиране и търсене на (предимно комуникативна) еквивалентност. Това води до съкращаване на преводния текст по различни пътища - чрез изпускания на редувантни метатекстови елементи (например *що се отнася до..., ако говорим за..., струва ми се, че..., искам да кажа, че..., искам да подчертая, че...*), но и на съдържателни елементи (вж. по-долу), чрез трансформации (срв. б. *това, че той не е тук... - п. jego nieobecność tutaj...; б. не бих искал да кажа, че приемам това - п. Nie przyjmuję tego*) и др.

4) При двата превода се превеждат неравностойни отрязъци текст: при синхронния превод се превеждат относително кратки, често недовършени синтактично, но смислови цялости, особено при неклиширани текстове, при неподготвеност на кабинния преводач, докато при консекутива се превеждат значително по-големи отрязъци текст, напълно оформени смислово и синтактично, често подчинени на принципа на диалогичното общуване между двамата разговарящи, посредник между които е преводачът. Като илюстрация тук може да послужи съпоставката при превод на един и същ филм чрез субтитри и с дублаж. Информационната загуба при субтитрирания превод се оценява на около 30% според специалистите (според някои дори до 60%), което е едно от предимствата на дублирания пре-

вод (макар и често непрофесионален), където загубата е като при обикновен превод - до 10 %.

5) В условията на синхронност, на необходимост от бърза реакция се наблюдават изпускания, компресия на оригиналния текст в рамките на информативността му (при способност на преводача да редуцира). Това неизбежно довежда и до грешки: от недочуване (говорещият за миг се отклонява от микрофона), от непрецизна техника следва неяснота в оригиналния текст за преводача и оттам - грешка или пропуск в превода. Често няма време за размисъл, за ползване на контекст.

Изпусканията могат да бъдат най-различни: в граматично отношение - на епитет, на преструктурирани части; в смислово отношение - на неразбрани части, при изоставане, което не може да се натрупва, а се преодолява или не, но се преминава през него.

При този тип преводи е от значение комбинативността на преводача, който с големия си опит често е в състояние да предвиди края на една започната фраза. Например фраза, започнала като: *очакваме през следваща година...* предположимо би завършила с *...по-добри резултати*. Или: *сега бихме желали...* можем да очакваме *...да направим* и т. н.

Това невинаги може да случи, още повече, че особеностите на устната реч я правят различна от писмената и по това, че нейният словоред е в значителната си част конвертиран, като най-информативно значимият елемент заема инициалната, най-натоварена позиция, и за текст като например: *Купените тук стоки...* невинаги можем да прогнозираме финал като: *...не се декларират изобщо*.

6) Наблюдаваните акустично-звуково-речеви ефекти в преводния текст могат да бъдат от най-различно естество. Тук сме приели идеалната ситуация, че оригиналният текст е безупречен, практически гладък, т. е. доближаващ се до писмения, но говорим, не написан. При написан текст у субекта, когато той чете, преводачите разполагат пред себе си с екземпляр от говорения текст и тогава при визуално, не само слухово, възприятие на дадена конструкция са в състояние максимално точно да възпроизведат оригинала в превода. В много случаи обаче преводачът има право да откаже да превежда четен текст - именно поради несъвпадението на спецификите писмен/устен текст, - но въпреки това често е принуден да следи оригиналния текст. При това той допуска редица паузи: на колебание (при избора на езиков елемент), на изслушване (на оригиналния текст и фрагмент от него, относително завършен - смислово или структурно).

Под относителна структурна завършеност тук имам предвид логическото експлицитно оформяне на устната реч, когато говорещият, особено ораторът, се старее да акцентира отделни елементи от изказването си и ако чуем начало на изречение например: *ако бяхме дошли навреме*, можем да очакваме, че изречението ще завърши с граматична форма в мин. предв. време - *ицяхме да сме...* Или пък при начало *или те ще пренесат производството там* можем да очакваме втора част - *или ние ще...*, и пр. Често тази завършеност е експлицирана лексикално-синтактично, често - само интонационно, но за смисъла на речта това се оказва напълно достатъчно. Паузите на колебание наричаме хезитационни, те могат да бъдат изобщо незапълнени, или пък запълнени с междуметия (ъъ, ааа), дори с коментар на преводача. Паузите на изслушване обикновено не са запълнени. В резултат на това наблюдаваме следната особеност: за да се следи равномерният оригинален текст при гореспоменатите обстоятелства, се нарушава равномерното говорно темпо.

7) Артикулацията на преводния текст при синхронния превод е особено неравномерна и е породена от компенсирането на изчакването чрез ускоряване на темпото, за да се „догони“ говорещият. Неравномерното темпо при синхронния превод се противопоставя на относителната равномерност при консекутивния превод, когато при забавяне или спиране на превода самият говорещ може да забави темпото си или изобщо да спре, да изчака, дори да поясни даден термин, дума, израз на преводача или на присъстващите - нещо, което не е възможно при синхронния превод. В този смисъл като информативна натовареност при синхронния превод имаме максимална имитация на естествен двуезичен диалог, докато при консекутива отчетливо наблюдаваме по-сложна комуникация, където ролите на участниците са ясно разграничени, дори и като физическо присъствие. Преводачът е участник в комуникативната ситуация при консекутивния превод, защото той заема междинното звено адресант-адресат, без да бъде нито адресант, нито адресат, докато при синхронния превод преводачът отсъства като личност и участник в комуникацията.

8) Визуалният контакт между участниците в симултанния превод е силно ограничен и ако изобщо го има, той е налице при голяма дистанция - между кабината, говорещия и слушащия или слушащите. Преводачът може да остане анонимен, абстрактна личност и е задължен максимално да вербализира превеждания текст. Докато при консекутивния превод преводачът е практически непосредствен

участник в комуникативния акт превод, като пълноценно следи деловия диалог, разговор и нещо повече - може да допълва речта си с паралингвистични елементи - мимика, жест, съществени компоненти на устния контакт.

9) Кабинен превод се прилага предимно когато се предполага монологично участие на говорещите в събитието (с продължителни доклади, изказвания), докато консекутивният превод се използва при кратки участия на говорещите (дискусия, обсъждане). Участието на преводача в комуникативното събитие му дава възможността да следи смяната на адресантите далеч по-ефективно, отколкото при симултания, анонимен превод. Освен това в първия случай преводачът има работа предимно с монологични текстове, а във втория - предимно с диалогични.

При всичко казано дотук не бяха отчетени различните разновидности на самия синхронен превод, така както те са описани от Б. Алексиева (Алексиева 1978:63-64), базиращи се на различния тип възприемане на оригиналния текст от преводача в кабината (с или без предварителна подготовка). За консекутивния превод вж. и у М. Сибинович (Сибинович 1990).

4. ТРЕТИ ТИП КЛАСИФИКАЦИЯ

Третата типология на преводите дължим на Нюмарк, а той се опира главно на Набоков, внасяйки значителни модификации в неговите виждания. Той (Нюмарк 1986) разграничава *комуникативен, семантичен, когнитивен, буквален* превод. В дефинирането на първите два вижда своя принос към теорията на превода. *Комуникативният превод* се стреми да създаде у читателя ефекта, близък до този, който оригиналният текст е създал у читателя му.

Семантичният превод е този, който се опира на контекста (за разлика от буквалния превод), доколкото синтактичните и семантичните структури на преводния език позволяват това (Нюмарк 1986:39). Семантичният превод се стреми да пресъздаде точния тон и окраска на оригинала, думите за него са свещени не защото са по-важни от съдържанието, а защото съдържание и форма представляват едно цяло (Нюмарк 1986:47). Семантичният превод остава в границите на оригиналната култура и дава на читателя само конотациите, като създава същината на текста, докато комуникативният превод акцентира върху силата, а не върху съдържанието на текста. По-общо казано, комуникативният превод е по-прост, ясен, конвенционален, съобра-

зен със съответния езиков регистър, стремящ се към превод, който да съдържа по-общи, поддържащи термини в трудните фрагменти.

Авторът счита, че приложението на т. нар. *когнитивен превод* е уместно, когато се превеждат текстове между структурно отдалечени езици и дистантно разположени култури. Тогава преводачът ще приложи именно когнитивния превод, за да разреши сложността, двусмислеността в особени пасажии. В този смисъл когнитивният превод може да служи като *tertium comparationis* между твърде отдалечени един спрямо друг езици (Нюмарк 1986:41). Така погледнато, за славянските езици този подход не е приложим освен при омонимните феномени, представящи различия помежду им, както и при превода на конкретни единични реалии. Когнитивният подход към превода (образния превод) като процес е представен у Е. Табаковска (Табаковска 1993) изключително задълбочено и на основата на полско-английски и англо-полски паралели-илюстрации.

5. ЧЕТВЪРТИ ТИП КЛАСИФИКАЦИЯ

Четвъртият тип преводни подялби, основани на съдържащия се в преведения текст езиков *елемент*, намираме още в класическия труд на Дж. Катфорд (Катфорд 1965:20 и сл.), затова тук те следва да бъдат упоменати, като се назовават различните превеждания в термините на по-широките понятия като *обхват*, *равнище*, *ранг*.

По първия параметър - *обхват* - се разграничават пълен и частичен превод в зависимост от елемента, подлежащ на превод от езика-източник.

Вторият параметър - *равнище* - обхваща цялостния и ограничения превод като замяна, а не като превод в прекия смисъл на термина. Затова авторът се спира отделно на фонологичния, на графологичния, на буквалния, на лексикалния и на граматичния превод.

Третият параметър - *ранг* - може да се отнася до различни преводи в зависимост от междуезиковите паралели, като най-голямо приложение има при машинния превод в смисъла на търсене на еднозначни съответствия при предаването на езиков материал от един език на друг и на ранговата обвързаност на този материал. Имаме основание да приемем, че за славянските езици ще ни интересуват само последните разновидности.

6. ПЕТИ ТИП КЛАСИФИКАЦИЯ

И. Леви предлага петия тип класификация на преводите въз основа на това каква част от оригиналната *информация* е преведена или следва да бъде преведена в преводния текст. Облигаторните за превода елементи той определя като инвариантни, докато вариативните елементи, намерили или не място в превода, определя като факултативни. На тази основа предлага таблица на инвариантната и вариативната информация в различните по трудност за превод текстове, при които сложността на превода се повишава с нарастването на различните видове и брой инварианта. Езиковите параметри, които разграничават по трудност превежданите текстове, обхващат от денотативното и конотативното значение на оригинала през стилистическата му маркираност, фразовите конструкции, фонетичната повтаряемост, дължината и височината на гласните до характера на артикулацията. Така се обособяват като отделни типове преводи освен научния текст, още и публицистиката, художествената проза, отделно се разглеждат свободното и канонично стихосложение, вокалният текст и дублажът на филми (Леви 1974:33 и сл.).

Много още опити за типология на преводите се предлагат, но тук бяха представени само най-важните, най-репрезентативните от тях.

7. ОБОБЩАВАЩА СИСТЕМАТИЗАЦИЯ

Накрая може да се очертае обобщаваща схема за описаните по-горе преводи. Отбелязано бе, че отделните автори предлагат според различни критерии отделни подходи при класификацията на типовете превод. Типологията им предстои да бъде направена. Тук се предлага едно от възможните решения, при това неокончателно, да се обединят в една схема видовете преводи. Удобството на схемата е в това, че тя обединява различните бинарни подходи към превода в едно цяло. Освен това позволява да бъде допълвана и пояснявана, но в изложението дотук разгледахме само част от приведената схема (обозначената част): следва графика

Превод включва процес превеждане и резултат текст, който включва метод и елемент. Методът обхваща цел и съдържание, докато елементът включва обем и равнище. Обемът бива пълен и частичен, докато равнището бива гф. Тоест графично, ф., л. и гм.

Забележка: съд. - съдържание; гф. - графично; ф. - фонетично; л. - лексикално; гм. - граматично; худ. - художествен; инф. - информативен; прием. - писмен; сим. - симултанен; коне. - консекутивен.

Личността на преводача, предопределяща резултата от превода, се наслажда върху различните типове превод. Тя практически е невидима („прозрачно стъкло“), когато имаме работа с комуникативен, делови, научен писмен превод, когато преводачът превежда кратки фрази буквално, придържайки се към речниковото съответствие между двата езика, особено близкородствени. Обратно, при художествения превод, особено при превод на поезия, ритмична, римувана поезия, както и при превод между неродствени, отдалечени генетично и времево текстове, талантът на преводача предопределя качествата на превода.

8. ОСОБЕНОСТИ НА ОТДЕЛНИТЕ ВИДОВЕ ПРЕВОД СПОРЕД ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧНИТЕ ИМ И ФУНКЦИОНАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

В рамките на всеки текст могат да се разграничат езикови особености, влияещи върху процеса на превод с всичките му специфики и обусловености.

Тук заслужават внимание като отделни преводни разновидности онези текстове, различни от художествените, които представят научна, информационна, както и административно-юридическа проблематика.

8.1. Научно-технически превод

Основна особеност на научно-техническия превод е лексиката и по-конкретно - терминологичната част от нея (вж. Любенов 1987, Савов 1987, Вladoва 1987, Пенкос 1996). Много често именно научно-техническите текстове привнасят нова лексика, която следва да се усвои в преводния език. Един от пътищата за проникване на новата лексика са и научно-популярните текстове, тъй като именно чрез тях основната нова научна лексика влиза в ежедневното общуване. Няколко са механизмите за адаптиране на нова лексика чрез създаване на преводни еквиваленти в езика на превода: създаване на нова лексема, калкиране на чуждоезикова лексема, пряко заемане на чужда лексема с различни разновидности при заемането - транслитериране, транскрибиране или калкиране. Обикновено словотворчеството не се прилага при научните текстове и дори създаването на нови лексеми се оказва практически неприложимо с оглед на темповете на заемане в днешно време, когато научната информация постъпва не само на материални носители, което е свързано с определено забавяне и време за адаптация на новите термини, но и на електронни носители - чрез Интернет, което прави неизбежно бързото прилагане на термините.

Затова като относително по-бърз начин в славянските езици е използването от известно време *калкиране*, срв.:

ч. *počítač* 'компютър', *tisková konference* 'пресконференция', *Velká cena* 'Гран При', *soubor* 'файл', *myš* 'мишка', *opice* '@';

п. *drukarka* 'принтер', *myszka* 'мишка', *plik* 'файл', *matra* ср. *racunar* 'компютър' (заедно с *kompjuter*), *штампач* 'принтер', *миш* 'мишка', *велесила* 'суперсила', *мајмун* '@', *невладин* 'неправителствен', *подсвест* 'подсъзнание', *nad-ja* 'суперего', *полупроводник* 'полупроводник';

б. *мајмуна* '@', *валутен съвет* от англ. *currency board*, *паралелно с валутен борд*.

Изобщо при калкирането е характерно паралелното съществуване на термините: едновременно в преводния им вариант, както и в оригиналния. Опитите да се преведат чуждите термини или да им се изградят славянски съответствия обичайно са обречени на неуспех (за чешките и полските резултати от такива опити вж. Ликоманова 2001).

Значително по-лесният, но и по-бързият начин на усвояване на чуждите термини е *прякото им заемане*. При това някои от термините позволяват да бъдат частично *адаптирани*, както в ч. *Cděčko*

(чете се *cédéčko*), *písičko* (от PC), *botasky* ('маратонки' - епоним от фирменото название Botas), *papíňák* ('тенджера под налягане' - от името на изобретателя); б. *адидаски*, *писи*, *апрески* (от фр. *après ski*), *кларкове*, *канадка* 'спортно яке', *аркансил* 'туш за мигли', *рентген*, п. *žyletka* 'ножче за бръснене' (от фамилията на собственика на фирмата).

Най-фреквентният модел е непосредственото заемане, при което за езиците, използващи кирилицата, наблюдаваме транслитерирани, срв. б. борд, лизинг, брифинг, маркетинг, аеробика, франчайзинг, софтуер, мениджмънт, аут, корнер, холдинг, франко, ср. лонгле), боди-билдинг, дилер, спонзор, р. ваучер, импичмент, имплоймент-бюро, интерфейс, бодибилдинг, киднеппер, кейс-метод, софтвер. Останалите славянски езици, които пишат с латинска графика, при заемането прилагат двоен подход: или транслитерират чуждицата пряко изговора ѝ, както в п. *konsulting* 'консултинг', *business*, *kliring*, *lising*, ч. *legíny*, *kondicionér*, *kompatibilita*, *tejp*) или запазват оригиналната графика на англоезичната лексема, срв. п. *business*, *management*, *playback*, *singel*, *play off*, *windsurfing*, *chipsy*, *muesli*, ч. *legins*, *leasing*, *laserový*, *computer*, *peeling*).

Разновидност на заемането е използването на епоними във функцията на същ. нар., например от ч. *robot* б. р. ср. *робот*, б. *лазер* от нем. *Laser*, от англ. *xerox* б. *ксерокс* със значение 'изобщо копирна машина', от п. *fadroma* (названието на фирмата) - със значение 'пълно-строителна машина', в ч. *lux* 'прааскомучка', както и производния глагол *luxovat* 'прахосмуча'.

За научно-техническия текст е важно още и последователното логично изложение, при което от първостепенна важност е еднозначността на терминологията, нейното място в терминологичната система като част от логическата, онтологическата класификация, като елемент от познатата в преводния език йерархия на същностите. Терминът следва да е лишен от субективност, емоционалност, метафоричност, конотации. При това, ако авторът е въвел нов термин, в преводния текст това следва да се посочи и да се вземе решение: дали новият термин да се въведе транскрибиран или транслитериран, или пък да се изкове за преводния език неологизъм, и то такъв, който да се впише в системата на вече съществуващите термини. Така при наличието на веригата от термини *фонема*, *морфема*, *лексема* може да се употреби и *текстема*, *интонема*, *интерпунктема*, *диалогема*, *културема*, *преводема*, *транслатема* и т. н., когато става дума за йерархично разположени елементи в рамките на разработената и практикуваната терминологична система в българско-то езикознание.

За славянските падежни езици в научния стил, например при търсене на кондензация на изказа, особено често се наблюдават натрупванията на род. пад., а в българския - съответно натрупване на предлози, както и на отглаголни съществителни. В синтактичен план за научното изложение са по-типични безличните конструкции, които се постигат с различни граматични средства в отделните езици: в полския език преобладават причастно-безличните конструкции като *udowodniono, że; pokazano wyniki*, докато в българския се използват близки страдателни конструкции или третолични форми на глагола: *доказано бе; показаха резултатите*. Но изобщо научните преводи, които иначе съставляват над 70% от всички преводи, са слабо изследвани в съпоставителен план.

8.2. Публицистично-информационният превод

Особеност на вестникарско-информационния стил са политическите, икономическите, юридическите термини, освен това - имената, названията, топонимите. В днешната ера на глобализация този тип преводи се отличава главно с потенциалната релация английски - славянски езици. Това се дължи на обстоятелството, че голяма част от международната информация се извежда от Интернет, от англоезични източници, които представят по свой специфичен начин дори и информацията от славянските страни с оглед на названията и имената (така във вестниците парадоксално се появяват *Венцеславовският площад, паметникът на Джон Хюс* и под.). Т. е. по-редки тук са преводите от славянски на славянски език, отколкото от английски на славянски език. Например в сферата на названията никак не е маловажно да се прави разлика между *Европейския съвет* и *Съвета на Европа* (за разлика от нетерминологичното синонимно *приятелски съвет* и *съвет на приятел*). В журналистическия жанр, доколкото го обособяваме като отделен, а не като съвкупност от различни, специфични жанрове (есета, информации, коментари и пр.) се наблюдава най-големият брой клишета-термини от областта на политиката, финансите и банковото дело, информационните технологии, спорта, модата: на *умиротворителни сили, ценни книжа, пазарна икономика, лихвен процент, фрейш, пилинг, лифтинг, хеттрик, халф, стел* и под. Изобщо езикът на медиите подлежи на особено внимание, тъй като именно чрез него и в него намират популярност и употреба редица нови термини и изрази.

Вестникарската реч е особена и с използването на редица описателни анафорични изрази, релевантни за дадения момент и даде-

ната страна, например 'министър-председателят', 'президентът на САЩ' или 'бившият премиер' се отнасят само за определено време и пространство (Хюсън 1991:148).

Безспорно е, че нито научно-техническите текстове, нито вестникарските разполагат със собствена граматика, но е също така безспорен фактът, че в тях по-често или по-рядко намират място определени граматични особености. Те произтичат не само от стремежа на тези текстове да бъдат достъпни и разбираеми, но и от пазарния им характер - да привличат непрекъснато читатели. При това се наблюдават разлики в оформянето на отделните жанрове във вестника: по един начин се оформят заглавията на статиите, по друг начин се структурира подзаглавният текст, а в самия текст, обработен още по-различно, се наблюдават най-малко отклонения от стандартната книжовна реч. Освен това по различен начин кореспондират текстовете с илюстрациите - схеми, снимки, карикатури. Тези особености са описани от езиковеди и от радатели на днешната правилна реч (вж. сб. Медии 1999). Същевременно в медийната реч могат да се проследяват най-новите фиксирани феномени от езика, с техните колебания в узуса и в отклоненията от книжовната норма. Отклоненията имат предимно колоквиален характер и той се проявява на различни нива - лексикално, морфологично, синтактично. Вестниците поставят пред изследователите и нормативистите въпроса и за нахлулата в тях напоследък разговорна лексика, за разговорните фразеологични обрати, за синтактичните конструкции, нетипични за писмената реч, а доскоро характерни главно за устната реч.

Сред проблемите, които се наблюдават във вестникарските текстове, жанрово оформени различно, освен вече споменатите могат да се маркират решенията, засягащи имената. Използването на разговорни варианти на общопознати топоними предполага доближаване до читателя, отъждествяване с него в значителна степен, например п. *na Starówce*, ч. *na Vaclaváku*, *na Hradě*, б. *на площад Гарибалди*, *на Позитано решиха*, *от Раковски 134 съобщиха*. Във всички посочени примери имаме работа с метоними, които се нуждаят от обяснение за чуждия читател. Предаването на чуждите топоними при засилилата се практика напоследък претърпява известни промени, например името на града в Калифорния *Лос Анжелес* може да се срещне в разновидности *Лос Анжелос*, *Лос Анжелис*, *Лос Анджелис*, абривиатурно (според американската практика) *Л. А.* (даже и с американизиран изговор [ел ей]). Това е проблем в българския език, но не е проблем в латинописещите страни.

Преводът на редица топоними е невъзможен без поясненията към текста, към името, ако те се ползват в оригиналния им вид. Това в значителна степен важи и за съкращенията, които се срещат в езика на вестниците и които могат да не бъдат общоприети и общопопулярни, особено за чуждия читател при превод на вестникарски материал, нито пък се дешифрират на български език по правилата на езика ни, например УНПРОФОР, КФОР, УЧК, ИРА и т. н.

Общоприетите вестникарски формулировки имат различно звучене в различните славянски езици и те никога не са буквални, паралелни, срв. напр. славянските съответствия на б. според добре информиран източник, статут на най-облагодателствана нация, съобщили агенция Син-Хуа; р. согласно информированным источникам, режим наибольшего благоприятствования, сообщило агентство Син Хуа; п. według dobrze poinformowanych źródeł; klauzula najwyższego uprzywilejowania; poinformowała agencja Sin-Hua u pod.

Особен жанр (вкл. и преводачески) представляват самите вестникарски заглавия. Те имат подчертано разговорен, привличащ характер и много често съдържат голяма част от информацията, срв. *Вънишо се отъгна на Гърция; Първият ни дипломат се разходи до Кипър; Тримата дисиденти ще си хортуват в София ; Родопчанин ишава американците, нее в Лас Вегас; Хляб по 4.60 меси кабинетът (е. „24 часа“, 1992 г.); Polska znów Czechami (е. GW, 1.5.97)* (първа в Европа по икономически промени, но това следва едва от текста). На заглавията на художествените произведения е посветено известно изследователско внимание (Леви 1974:170, Маројевић 1989:109, Човић 1986:146), както и на основните фактори, които оказват влияние върху преводаческите решения с традицията да се превеждат заглавия от една страна, а освен това да се осигурява тяхната максимална информативност, без да се превръща в сензационност (Леви 1974) и самоцел. В приложната част на тази работа са дадени примери за превод на заглавие от различни преводачи и на различни езици, независимо от еднаквите възможности на езиците.

8.3. Административно-делови преводи

През последните години неимоверно нарасна търсенето на преводи на такъв тип текстове, което доведе до разширяването на тази практика и у нас. Странно е, че липсват системни наблюдения на тази преводна дейност, която е важна както за отделния субект, така и в по-общ план. Преводите на документи изискват специално внимание и анализ, тъй като представят специфики, коренно различ-

ни от останалите видове информативен а и неинформативен превод. За характера на тези преводи почти не е писано, за начина им на функциониране от теоретична гледна точка - също. П. Нюмарк (Нюмарк 1986:47) отбелязва особеността на превода на документа, който трябва да се съобрази с целите и с регистрите на преводния език, тъй като преводите ще функционират в отношенията на страната на превода, и като такива следва да избегнат всякакви двусмислия, неясноти, затова комуникативността е тяхната най-важна характеристика. Повече се спира на юридическите преводи в работата си за мястото на преводача в съвременния свят Й. Пенкос (Пенкос 1993).

Нека разгледаме някои по-важни особености на различните видове информационни документи.

Релевантната информация, която те съдържат, е от два типа: чисто езикова (фонетична, граматична, лексикална, терминологична) и освен това - неезикова (различни цифрови данни, схеми, диаграми и таблици). Именно по тези характеристики цялото многообразие на преводи на документи може да се подраздели на няколко подгрупи с оглед на превода им. Всяка от обособените тук от нас групи има своите доминантни параметри. В едната група доминират неезиковите данни, във втората - езиковите, а в третата групата двата типа информация са балансирани в зависимост от функционирането на документа.

В първата група доминира неезиковата информация в документа. В нея влиза преводът на т. нар. документи по образец (акт за раждане; акт за граждански брак; смъртен акт; удостоверение за семейно и материално състояние; удостоверение за наследство и мн. др.).

При тези документи текстът е съвсем елементарен от езиково-граматична гледна точка, той е незначителен по обем и строго регламентиран. Назоваването на документа е съществен елемент от неговия превод, тъй като не е буквално и се превежда „документно“, срв. б. *удостоверение за раждане*, р. *свидетелство о рождении*, п. *metryka urodzenia*, ч. *rodny list*, ср. *извод из матичне кнѣге рођених*.

Преводът при тези документи се свежда до предаване на същността на документа с редица преводни особености и отчитане на конкретни специфики, като: реалните на страната, където документът е издаден (например съответствията на българското административно деление при спазването на чуждата йерархия - кметства, общини и райони, държавни служители; назоваването на български, респективно на чуждия език на държавните институции като р. *ЗАГС*,

б. *ЕГН* и предаването им с близки по функция еквиваленти). Липсата на преки еквиваленти се компенсира в превода с максимално близки езикови единици, отговарящи на оригиналните реалии, или с буквален превод (или транскрипция), както в случаите с б. *ЕГН*, срв. п. *PSL*, в чешкия обаче се превежда като *rodné číslo*, ср. *матична број* или в руския език може да се запази българската абrevиатура р. *ЕГН* с евентуално развиване (поради съпадението между езичите, срв. *единый гражданский номер*).

Особености могат да се появят и в реда на посочените в документа имена. Според руския стандарт имената в документите се изписват в реда: фамилия, собствено име, бащино име за разлика от приетия ред в българските документи: собствено име, бащино име, фамилия. В документите на много страни имената на лицето, което фигурира в документа, се ограничават само до собствено и фамилно име. В полските документи обаче задължително съществува като отделна рубрика родова фамилия на съпруга и на съпругата и освен това второ собствено име, които изобщо като категория отсъстваха доскоро в българския стандарт. В най-новите български документи се явява вече и нова рубрика - второ фамилно име.

Предаването на имената е свързано и с особености като транскрипцията и транслитерацията им. При превода на документ от български на чужд език в дадения момент трудностите са свързани с транскрибирането на българските имена на чужд език с латинска графика по желание единствено на собственика на документа. Персоналното желание на притежателя на документа създава в общ план непоследователност при транскрипцията изобщо, от друга страна - приетата веднъж транскрипция следва да се прилага последователно във всички следващи документи, където името е посочено. Аналогични проблеми за решаване стоят пред преводача и при документите от другите групи, където се упоменават важни за документа и неговото функциониране имена. При превода от чужд език на български възникват трудности не само от езиково естество, например в акт за раждане на деца от смесен брак, издаден в чужбина и според чуждия езиков стандарт предаването на изконно българските имена на децата може да се усложни заради посредничеството на чуждия език, например собствено име от р. *Дмитрий* - б. *Димитър*, или р. *Пётр* - ч. *Petr*, п. *Piotr* - б. *Петър* (когато става дума за български граждани); аналогично при бащините имена: от р. *Петрович* можем да очакваме българско бащино име *Петров*, от р. *Петровна* - б. *Петрова*, от ч. фамилно име *Gladkova* (от съпруга *Гладков*) можем да очакваме преведени на български фамилни

имена на съпругата и дъщерята б. *Гладкова*, ако преводачът се придържа строго към оригиналните документи, издадени на територията на Чехия (обаче така членовете на семейството ще са с подобни, но различни фамилни имена).

Трудности могат да се появят и при предаването на българските адресни данни, свързани с буквени означения, т. е. опрени на българската кирилска азбука, като номер на входа, регистрационен номер от документи по гражданското състояние и др. Това важи и при предаването на подобна информация от чужд език на български, където се прилага или принципът на транслитерацията, или оригиналното, с латинска графика, изписване на данните (например рег. № на автомобил и неговите части).

За тази група документи е по-съществена именно неезиковата информация, представена в документа, която само е облечена в текст. При тях не толкова текстът е от значение за преводача, а цифровите факти.

При тези документи е важно и подробното буквално описание на положените върху него печати, удостоверяващи истинността на документа, защото преводът, скачен с оригиналния документ и заедно с него, предстои да функционира в преводния си вид като документ. (Срв. факсимилетата на документи в Приложението.)

Вторият тип документи се отличават също до известна степен с регламентирана форма (например диплома за средно и висше образование - корица + приложение; удостоверение за разряд, за квалификация; академична справка; уверение от ВУЗ за записан семестър; препоръка за ученик/студент; CV; диплома за научна степен; учебна програма от ВУЗ; пълномощно; договори за наем; договори за съвместна дейност; договори за покупко-продажба; фактури за закупени материали и извършени услуги; банкова референция за налични средства по банкова сметка; сертификати за качество на стоки за бита и за консумация; удостоверение за патент; годишна данъчна декларация; баланс, отчет; бизнесплан и др.). Те се опират на определена юридическо-стилистична рамка, която съдържа и информационно значим текст (например *упълномощавам с цел..., договарям за..., отчитам ...* и т. н.).

С други думи, при тях езиковата и неезиковата информация са равностойни по участието си в окончателното функциониране на документа, защото грешки в името, оценките от дипломата, данните по договора могат да доведат до съществени недоразумения и неприятности за ползвателя на преведения документ. С всички тези детайли следва да се има предвид, че съществува определен баланс

на информацията, съдържаща се в документа, както и йерархия на тази информация. Грешка в транслитерацията на адреса няма да е фатална (например названието на ул. *Оборище* предадено като п. *Oboriszte/Oborishite* или р. *Оборище/Обориштите*), но грешка в цифровите и именните данни, свързана с идентификацията на посоченото в документа лице или фирма, може да се окаже сериозна пречка за притежателя на документа.

При тези документи и самата нотариална заверка придобива по-съществено значение с това, че се превръща в част от преведения документ. Печатите, положени след нотариалната заверка и потвърждаващи истинността ѝ, също стават част от преводния документ. Така преводът на документ увеличава своя обем с описаните печати и заверките.

При някои от изброените документи до известна степен е допустима и явната намеса на преводача, например при посочване скалата на оценяването в българската или чуждата образователна система в дипломата (те обикновено се съдържат в самия оригинален документ, когато е новоиздаден, но при по-старите дипломи отсъстват). Преводачът не може да преизчислява общия бал в една диплома, но той е задължен да посочи неговото място в системата от оценяване на страната, т. е. следва да се посочи, че българската система на оценяване е шестобална, като се отбележи, че най-високата положителна оценка е *отличен 6*, а най-ниската положителна е *среден 3*.

При превод на чужд език на банкова гаранция за сума, посочена в лева, задължително е отразяването на равностойността във валутата на страната, за която документът е предназначен. Преводачът не се ангажира с преизчисляване на сумите в желаната от клиента валута, той превежда само текстовата информация, която е намерила място в оригиналния документ.

От значение е и вънасянето на пояснения относно реалии като б. *ООД, АД, ЕТ, р. ОАО, п. Sp. z o. o., ч. spol. s r. o.* и под. и начинът им на изписване според законодателството на страната, например мястото им в документа преди или след същинското наименование на фирмата. Една от сложностите е преводът на б. ЕТ (едноличен търговец) като българска реалия поради липсата на такава същност в чуждата действителност.

При тези текстове е съществено познаването на юридическата, финансовата, икономическата терминология на езика, на който се превежда. Например този, който дава лиценз, е *лицензодател*, този, който получава лиценз, е *лицензополучател*. Дори необичайните за неутралния узус *наемодател* и *наемател* вм. *хазяин* и *квартирант* в

договор за наем са единствено възможните. Понякога преводът в посока употреба на *хазийн и квартирант* не променя същината на документа, но разкрива непрофесионализъм и некомпетентност на преводача в тази област.

Третата група преводи са от най-общ и дори често неформален характер. В тях от най-голямо значение е именно текстовата, езиковата информация. Те са предимно информативни (и много разнообразни: от технически указания за ползване на различни видове апаратура - телефон, пералня, барбекю, камера, хеликоптер, спортни уреди и техните данни - електромери, водомери; сертифициране; описания на мебели; рекламни материали; оферти; описания на лекарства и лечебни средства; сценарии на филми; менюта на ресторанти; лична кореспонденция; спецификация за вина; статии от медии; описание на ловно стопанство и т. н.).

Най-голямо предизвикателство за професионалния преводач представлява именно тази група преводи. Те изискват както преводаческа рутина, така и непрекъснато актуализиране на знанията и уменията (относно термини, нововъведения и промени в езика и ползването на електронни източници за информация за него, съвременни речници и справочници). Тук с най-пълна сила важат изискванията за познаване на специализираната терминология в най-широкия ѝ диапазон и необходимостта от консултации със специалисти е най-неотложна, често тя е единственото решение за преводача. (Срв. в Приложението описанието на козметични продукти на различни езици.)

За този тип преводи професионалният преводач дава конкретни препоръки за изпълнението им (Фенър 1989): „никой превод не е правилен от първия път“, а тази максима предполага следните работни етапи:

1. цялостен прочит на документа;
2. първи превод;
3. оставяне на документа „да отлежи“;
4. сравняване на двата текста - преводния с оригиналния (особено важно!);
5. оставяне на превода отново да отлежи;
6. проверка отново (поне в интервал от един ден).

За съжаление темповете в практиката не оставят възможност на преводача да осъществи всички работни етапи в идеалния им вид и това често изиграва лоша шега и на добрия професионалист. При това, предупреждава Фенър, превеждал документи в продължение на десетилетия, терминологичните проблеми в преводите се при-

държат към правилото 90:10 процента, което ще рече, че 90% от превода поражда 10% от проблемите в него (и практически не намират решение), а 10% от превода поражда 90% от проблемите, от тези 10% следващите 10% поражда отново 90% и т. н. - загадката остава неразрешима и отива в безкрайността.

Различни са изискванията и към преводачите на трите вида преводи. Те представляват от своя страна също така сложна сплав от езикови и неезикови знания, от специализирана информация и добросъвестност при нейното търсене, от следене на промените в реалните на страната на чуждия текст, както и в тези на нашата страна.

Практиката показва, че докато при първата група документи преводът се извършва от преводачи с незначителен опит в превода и в езика при притежание на модела за превод (т. е. бланката на страната), при втората и третата група преводи този подход вече е недопустим. При първата група преводи от голяма помощ за преводача е компютърната техника и нейните възможности за запаметяване и възпроизвеждане в различен вид. Тези улесняващи преводаческия труд възможности обаче поражда илюзията за лекота на превода и по този начин стават причина за нови, различни трудности и грешки.

Първата и втората група документи задължително изискват потвърждение на верността на превода от т. нар. заклет преводач (п. *tłumacz przysięgły*, англ. *sworn translator*), като в редица славянски езици липсва и съответствие, което да назовава тази категория преводачи. Тя е твърде нерегламентирана в нашата практика и законодателство. В други страни сертификат за придобити права на заклет преводач издават само оторизирани за тази цел институции (ВУЗ-овете или научни звена). У нас превежда всеки, който пожелае, като е задължен единствено пред нотариус да декларира владее на езика/езиците, от които и на които ще превежда, както и познаването на последствията за него по Наказателния кодекс при неточен превод. Статутът на заклетия преводач у нас в момента се дискутира, като се обмисля подготовката на законоотговорни и компетентни преводачи. Дори добрият преводач и познавач на езика, филологът, не предполага автоматически преминаването в категорията заклет преводач, нито качества за извършване на такива преводи. Необходима е специализирана подготовка, целенасочена работа за усвояването и за прилагането на знанията в подобен тип дейност.

8.4. Превод на поезия

Преводът на стих е по-труден от написването на ново стихотворение, защото я няма свободата на действие.

Е. Багряна

Изключително много страници са написани за това как, от кого и по какъв начин се превежда поезия, кога се постига оптимален резултат при превод на поезия и кой резултат е оптимален. За това са писали самите преводачи, сблъскали се с трудностите при превод, техните критици, а в последно време и теоретичите на превода. Тук ще бъдат посочени само онези автори, които имат пряко отношение към превода на поезия между близкородствени езици, ще бъдат приложени няколко анализа на преводи в глава трета, ще бъдат изведени някои постановки за начините на превод на поезия и техните резултати.

Това, което е казано дотук за художествения превод, в най-голяма степен и изцяло важи за поетичния превод, а освен това той заслужава особено, специално внимание. Много думи са написани и за същността на поезията като изказ, за мястото ѝ в човешкото общуване. Самата поезия съществува по свои езикови, ритмични, фонетични закони, които понякога е допустимо да пренебрегнат законите на книжовния език - това в значителна степен се отнася до външната, формалната страна на езика, като пунктуация, словоред, синтактични конструкции, или използване на не книжовни форми по ритмични причини (лични глаголни окончания, форми за мн. ч., архаични падежни окончания при славянските езици, пълен/кратък член за българския език).

В семантичен план поезията твърде често представлява съчетание на несъчетаеми същности - образи. Тези образи следва да бъдат преведени на друг език. Образите със своята необичайност представляват различен тип метафори и метонимии в оригиналния стих и като такива следва да бъдат пренесени в преводната култура. Съотношението между образа и езиковите изрази, които го оформят, е това, което осмисля превода на поезия като поезия, а не като проза.

Затова за художествения превод, в частност този на поезия, подходът на когнитивната лингвистика с нейния понятийно-терминологичен апарат се оказва изключително резултатен (Табаковска 1995, Токаж 1998). Образността на света, кодирана в езика и метафоризи-

рана чрез него, поставя пред преводача сложната задача да пренесе тази образност в своя език и чрез своя преводен текст.

Ритъмът, видовете рими, разновидностите на тропите са част от сложния занаят, наречен преводна поезия, съавторство в поетичния превод. Защото при едни езици по-типични в практиката са определени рими, които авторите използват, например в полската поезия - хорейт, поради фонетичните особености на езика (парокситоничност); в българската поетична практика по-фреквентен е ямбът, поради свободното ударение в българския език, което дава повече възможности за превод при преводната алтернатива ямб-хорей и така разширява вариантите за избор на преводача (срв. преводите на Б. Лешмян на български от А. Попова). „Занаятчийството“ при поетичния превод е в усета и ухото, а изкуството на поетичния превод - в таланта те да бъдат съхранени в преводния текст.

За преобразуването, пресъчиняването и преноса на метафорите от още по-съществено значение са културните асоциации и конотации, предвидени за носителя на преводния език и преводната култура. Тук ролята на преводача и неговите способности са особено видни, затова мисълта, че „преводът на поезия в действителност е не превод, а претворяване, препяване на оригинала, че преводът на поезия е изкуство, при чиито изяви знаенето или незнаенето на чуждия език не е от решаващо значение“ (Любенов 1978:130), изглеждаща донякъде пресиленна във втората си част, е валидна и доказана в практиката в първата част на твърдението. В същия сборник откриваме и мнението на добрия преводач на поезия - Григор Ленков: „Да превеждаш поезия, означава да претворяваш, едновременно да възпроизвеждаш и възсъздаваш на своя език духа и стила на една оригинална творба... Читателят трябва да има усещането, сякаш оригиналната творба е възникнала за пръв път на неговия език... И наистина областта на непреводимото - ето къде преводачът е задължен да влезе в ролята на поет“ (Ленков 1978:108-109). Гр. Ленков успява, както знаем, да постигне в своите преводи ефекта на претворяването и илюзията за (пре)написване на поезията на български език.

При превода на поезия се среща с още една практика, предотвратяваща слабото знание на чуждия език - практикуването на превод с подстрочник, подготвен от добре запознат с езика и с реалните на страната, с автора, с литературния и историческия период преводач. Филологическият превод - подстрочникът - не може да функционира като самостоятелна творба на преводен език, но е ценен инструмент за превеждащите поети, затова има своето място в преводната практика. Срещали сме и срещахме до ден-дневен много ус-

пешни опити за превод по подстрочник, рядко впрочем афиширани като такива.

Изискванията към преводната поезия са по-многобройни, отколкото към всеки друг тип превод. Изискването за българско звучене на преведения поетичен текст е водещият критерий при оценката на преводната поезия. Останалите критерии цитирам тук по Л. Любенов, тъй като те се базират на български преводи и изхождат от особеностите на нашия език.

Смисловата точност е основното изискване към поетичния текст. Тя има различни измерения по отношение на прозаичния и на поетичния текст. Може дори да бъде измервана не само качествено, а и статистически и предложеният тук анализ на пет превода от Л. Наги представя именно такъв тип анализ на поетичен превод на базата на достъпен подстрочник (каквото впрочем са ползвали и някои от преводачите в конкретния случай).

Избягването на буквализма е следващото изискване към превода на поезия. Дефиницията на буквализма, особено при близкородствени езици, които иманентно дават възможност за буквален превод в определени свои фрагменти (срв. т. нар. „лоши приятели на преводачите“), е много съществена. Буквализмът следва да се разграничава от буквалността, присъща например на славянските езици, където в един и същ контекст е възможна появата на еднакви или подобни думи с висока степен на вероятност и поради контекстната им независимост (Катфорд 1965:25). Обаче за буквализъм, от друга страна, можем да говорим тогава, когато в превода се появяват неестествени за преводния език и за поетичната реч в него синтактични конструкции, лош (граматично и стилистично) български език (Любенов 1978:130). Буквализмът като вярност към оригинала и почти робско негово подобие е по-вреден в поезията, отколкото това се допуска и предполага. Той е виден особено при превод на многозначни фрази, ощетява превода откъм смисъл, обеднява мисълта на автора, като в най-голяма степен това се отнася за метафорите, където многозначността е априорна, търсен ефект, и нейното избягване всъщност лишава превода от полифоничността му. За превода на метафори е писано достатъчно и от теоретичите, и от практиците. Това показва, че той е един от важните и решаващи проблеми в теорията на превода (Нюмарк 1986:84-97; Добжинска 1991; Лейкъф, Джонсън 1998).

Верността към стила и езика на превеждания автор предполагат да се открият в преводния език такива особености, които максимално да съответстват на авторския замисъл чрез стила. Това се отнася

със същата значимост и до прозата - например преднамерената простоватост в речта на Швейк, афористичността или многословието при К. Брандис, лаконичността в остроумията на Ст. Лец или виетиватостта в определени пасажии на М. Булгаков, близостта до фолклора у М. Павич или пък добароковата пищност у Л. Толстой.

Тълкуването в превода е едно от честите отклонения при превода, включително и на поезия. За поезията е релевантно не само количеството информация, съдържащо се в броя срички, но и съотношението между значещите и служебните думи (Леви 1974: 251). Затова неслучайно последният автор разглежда отделно превода между близкородствени езици и този между неблизкородствени езици при съпоставяне на оригиналния и преводния ритъм.

Изискването за придържане към римите и ритъма на автора всъщност е основното изискване към преводача-поет. Аксиоматично се приема, че добрият поет е и добър преводач, като от тази аксиома има изключения и в двете посоки. Това не значи, че правилото следва да се подминава или забравя. Божията дарба, талантът, в това число преводаческият, или се вижда, или го няма, следователно не бива да се подценява.

Тук се изкушавам да приведа кратък фрагмент от един чудесен най-нов превод на Яворов на чешки език (преводач е Л. Кроужилова):

Аз любя, но не искам, не мечтая!
И само знам -
аз знам началото; не виждам края,
не виждам и не питам що ме чака там.

„Покаяние“

Já miluji, ač nechci: sny mě opustily!
Jen jedno znám:
znám začátek; však konce s neznámem se slily
a neptám se, co na mě čeka tam.

Необходимо бе привеждането на този фрагмент, за да покажа тук с един кратък конкретен пример как запазването на оригиналния ритъм при превода от един славянски език на друг, от една страна, причинява промяна в акустичните рими между първа и трета строфа (б. хорейна *мечтая-края*). От друга страна, въвеждат се нови, преводачески рими (ч. *opustily - se slily*), но същевременно близостта на езиците позволява да се запази схемата на кръстосаните рими от втората и четвъртата строфа (б. *знам-там* срещу ч.

znám-tam). Това са двата типа промени в преводната поезия спрямо оригиналната, когато е съхранена, както в цитирания превод, ритмиката на стиха.

Теорията на поетичния превод е силно обвързана с компаративната поетика, с компаративната метрика, с компаративната преводаческа практика и традиция, с интуитивно взетото от преводача решение за конкретната поетична творба. Теорията без практика отсъства в най-голяма степен при анализа на поетичните преводи. Синкретичността на преводното решение като съвкупност от обуславящи фактори и езикови възможности и ограничения, както и субективно-преводаческият потенциален периметър на пресъздаване на оригинала тук проличава най-осезаемо и най-осъзнато от страничния анализатор/критик/ученик. Построяването на какъв да е теоретичен модел на превода се оказва далеч от възможното без допир до преводаческата работилница.

Във втората част от книгата се анализират три различни типа преводи на поетични произведения, различни като език-оригинал и няколко превода на текста (И. Наги „Кой ще пренесе любовта“); различни като няколко разноезични превода на съвременна поезия („Възможности“ от В. Шимборска, както и знаковото ѝ за превода стихотворение със заглавие „Na wieży Babel“ с преводи на два славянски езика) и различни като няколко разновременни превода на сравнително отдалечена от съвремието ни и обособена по жанр творба (фрагмент от „Горски венец“ на П. П. Негош). Всички те са различни и като поетична организация (сред тях има както ритмични, така и неримувани).

Трета глава

ПРАКТИКАТА НА ПРЕВОДИТЕ АНАЛИЗ НА ПОЕТИЧНИ ПРЕВОДИ

Тук се проследяват няколко типа комбинации от преводи от чужд на български език, като при това анализират творби представяват различен тип поезия - като историко-литературно явление; като обем; като ритъм, стихосложение, рима; като езикови изразни средства. Подредбата им тук не е подчинена на теоретичната им значимост, те са обединени от тематиката на тази част.

1. ШЕСТ ПРЕВОДА НА ЛАСЛО НАГИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Предизвикателство е да се анализира едно неголямо произведение на унгарския поет, преведено от шестима български преводачи, поети, познавачи на унгарската култура. Анализът се базира на петте най-нови различни превода, които са съпоставени с по-ранен превод на Гр. Ленков. По този начин опосредствано възниква рядката възможност да се проследи едно от значенията на конкретната дума „превеждам“ в различните славянски и неславянски езици, а то е, както видяхме, 'обяснявам, тълкувам'.

Тезата в този фрагмент от текста е, че чрез различните преводи се разкрива максимално пълно потенциалната интерпретативна многозначност на оригиналния шедьовър. Освен това чрез механизма за проследяване на отделните преводни варианти може да се извлече виртуален условен семантичен инвариант (за инварианта като преводна еквивалентност вж. Табаковска 1993:73; за инварианта като ключов проблем за естетическата информация между двата текста - оригиналния и преводния - Попович 1975:79; за инварианта като облигаторен елемент при превода - Леви 1974:33). Особено интересно е да се съпоставят преводи между неродствени езици, тъй като при тях могат да се очакват повече и по-многопластови разнотечения при несъвпаденията. А съвпаденията между преводите от своя страна също така представляват интересен материал за анализ, при това не само в лексикално отношение като избор на лексема, израз или рима, а като представа за оригиналното мислене на преводача.

Преводните текстове са почерпани от в. „Литературен форум“, огласил резултатите от преводачески конкурс, организиран съвмест-

но с Унгарския културен институт. Тук не се занимавам подробно с личностите, наели се с нелеката задача за такъв превод (вече превеждан от един от най-добрите ни съвременни преводачи), за да спра вниманието си предимно на самия текст/самите текстове. Съпоставката на преводите с оригиналния текст чрез филологическия превод - подстрочника - дава резултатите от анализа. Ето и самите преводи:

(1) Кой ще пренесе любовта (Веселин Маринов)

Когато някой ден повикат ме предците,
кой ще немее пред свирнята на шурците?
Кой ще топи сланата от листата?
И кой ще се разпъва на дъгата?
Кой ще прегръща голите скали,
дордето не простенат, че боли?
И кой със тръпни пръсти ще намери
пулсиращите в камъка артерии?
От ругатните кой ще вдига храм
на верите пропаднали - не знам...
Когато тръгна аз към рая (или ада),
тогава кой ще вдъхва ужас в лешояда?
И, стиснал нежно в зъби любовта,
кой би я взел отвъд - във вечността?

(2) Кой ще пренесе любовта (Костадин Котев)

Когато и за мен тук свършат дните,
кой слушал би концерта на шурците?
Кой плам ще вдъхне в клона под сланата?
Кой сам ще се разпъне на дъгата?
Кой милвал би бедрата на скалите,
дордето станат буци пръст в браздите?
Кой галил би къдриците развени,
в зида наболи; тупкащите вени?
Кой ругатните утре ще накара
да вдигнат храм на рухналата вяра?
Животът ми когато хлътне в ада,
кой, вместо мен, ще стряска лешояда?
И - взел я в зъби - кой във вечността
ще пренесе през Лета любовта?

(3) Кой ще пренесе отгатык любовта (Петър Велчев)

Ако веднъж ми свърши битието,
кой ще благославя химна на щурчето?
Кой ще сгрее вейката изпод сланата?
Кой ще се разпъне сам върху дъгата?
Кой скалите ласкави тъй ще прегърне,
докато във рохка пръст не ги превърне?
Кой ще шепне галено в пукнатините,
в жилите, артериите на стените?
Кой от ругатни ще вдигне катедрала -
за съспаната вяра, опустяла?
Ако изведнъж престане да ме бъде,
кой отгука лешояда ще пропъди!
Стиснал я със зъби, даже пред смъртта,
кой ще пренесе отгатык любовта!

(4) Кой любовта ще пренесе? (Радой Ралин)

Ако внезапно някой ден ми рухне битието,
кой ще боготвори цигулчицата на щурчето?
Кой ще съживи с дъха си осланените клоне?
Кой върху дъгата сам ще се разпне?
Кой през плач ще гали хълбока на канарата
и ще я дочака тя да кипне в пръст посята?
Кой по зида ще милва избуялите коси
и кой плътта с целувки ще гаси?
Кой ще издигне катедрали от проклетия
за ересите, потушени при зачатие?
Ако внезапно рухна някой ден,
кой ще сплаши лешояда озверен?
Кой, притиснал я до гръд,
любовта ще пренесе отвъд?

(5) Кой ще пренесе любовта? (Пламен Дойнов)

Когато битието ми потъне в мрак обвито,
кой ще възпее малката цигулка на щурците?
Кой ще запали скрежа в клонката мъхната?
Кой ще увисне разпнат на дъгата?
И кой бедрата на скалите ще обвие
и с глинен плач ще ги превърне в ниви?

Кой ще погали вените, косите,
 поникнали на възли от стените?
 И кой от хули, химни и химери
 ще вдигне храм на всички мъртви вери?
 Когато битието ми във нищото пропада,
 кой ще разкъса пръстена на лешояда!
 И кой ще пренесе отвъд реката на смъртта
 разкъравана - между зъбите си - любовта!

Ето и оригиналният текст с неговия максимален подстрочен
 превод:

Ki viszi át a szerelmet
 Кой носи през любовта

Létem ha végleg lemerült
 (животът, битието, съществуването) - мое ако най-сетне потъне
 Ki imád tiicsók hegediit?
 кой ще обожаваш шурца - на цигулката
 Lángot ki lehel dereš ágra?
 пламък-а кой вдиша (заскрежена, посивяла) клонка - към
 Ki feszül fol a szívárvanuga?
 кой ще се изпъне горе дъга - към
 Lágy hantú mezővé a szikla -
 (нежен, мек) (буца, гроб) поле - в (скала, стена)
 csipóket ki oleli sirva?
 (бедра, страни) - те кой прегръща (гроб - в, плачейки)
 Ki becéz falban megeredt
 кой (милва, гали) стената - в (плисна, потича)
 hajakat, veróereket?
 коси-те (вена, артерия, пулс)
 S dúlt hiteknek kicsoda állít
 и (обезверен, опустошен) вяра-и-на кой поставя, набира, твърди)
 Káromkodásra katedrálíst?
 псувня-към катедрала-та
 Létem ha végleg lemerült,
 (животът, битието, съществуването) - мое ако най-сетне потъне
 ki retenti a keselyiit?
 кой уплаши лешояд-а
 S ki viszi át fogában tartva
 и кой носи през зъб-в държейки

a szerelmet a túlsó partra!
любовта (отгатык, другата страна) бряг-към.

Накрая заслужава да бъде приведен и значително по-ранният превод на Гр. Ленков.

(6)Кой любовта ще пренесе

Умра ли, кой ще слуша сред тревите
протяжната цигулка на шурците
и кой ще вдъхне пламък в леден ствол
и дъга ще опне в свода гол,
и разплакани скали ще гали
и кой ще шепне нежно на коси,
чиито блясък и нощта гаси?

Погълне ли ме вечната забрава,
кой страх на лешоядите ще всява
и кой ще вдигне храм от ругатни
на моите надежди-съсипни
и стиснал зъби, онемял до смърт,
кой любовта ще пренесе отвъд?

Особеностите на отделните строфи ще бъдат описани последователно. Номерирани са самите преводи като цяло от 1 до 6, а последователността структурира изложението. Стиховете се разглеждат на двойки, което отговаря и на поетичния замисъл на автора, намерил израз в римното им оформяне. Единствено ритъмът не е подложен на анализ в този раздел на книгата.

Още във вариантите на заглавието се виждат разликите между преводите: тук те са или словоредни, или придружени с експлициране на въпросителната фраза чрез препинателния знак. Словоредната инверсия е познат стилистичен похват за поставяне на емфазата в текста, тя е приложена в превод (4). Само в превод (3) наблюдаваме лексикално изразяване на следлога от унгарския текст *at 'през'*.

Началото на стиха с неговата условност е почти еднозначно предадено или чрез условния съюз *ако*, или чрез бъдещо-временния съюз *когато*, носещ условност в значението си. По-нататък обаче близостта между преводите силно намалява. Семантиката *végleg* 'най-сетне, най-накрая' е предадена или с фразата *някой ден* (1), из-

веднъж (3), *внезапно* (4), или просто липсва изразно (2, 5). Елементът 'потъне' е предаден със *свърши* (2, 3), *рухне* (4), *потъне* (5).

Следващата строфа всъщност би трябвало да се разглежда едновременно с първата, тъй като освен смислова цялост тя образува с нея и обща рима. Семантичният компонент 'обожавам' е предаден с различни съответствия, отсъстващи в речниците, но представляващи поетични синоними на оригинала (тук поетичният синоним следва да се разглежда значително по-широко от стриктния лексикален термин): *немея* (1), *слушам* (2), *благославям* (3), *боготворя* (4), *възпявам* (5). Римата в различна форма е запазена във всички преводи без превод (5).

В следващия стих 'пламък'-ът е преведен само в един случай като съществително - пряко лексикално съответствие - *плам* (2), а в останалите е предадена само картинността на пламъка и неговото въздействие върху сланата. Съживяването, вдъхването (на живот) от третата строфа е предадено с *топя* (1), *вдъхване* (2), *сгрее* (3), *запали* (5), *съжви с дъха си* (4), 'слана'-та е съхранена в няколко превода (1,2,3), в единия срещахме нейна категориална трансформация - прилагателно: *осланен* (4), а в последния превод - *скреж* (5).

В четвъртата строфа фразата 'разпъвам на дъгата' под различна форма е запазена във всичките преводи с елементите си *разпъвам/разпна* или *разпнат* (5), а също така навсякъде присъства и 'дъга'. Тук е мястото да се посочи (тъй като пунктуационната особеност на стиха - въпросителният знак - се среща вече неколкократно и ще се среща и по-нататък), че графично, и по-точно пунктуационно, всеки превод повтаря оригиналното оформление или се стреми да предаде оригиналния графичен образ, затова и след толкова различни варианти на четвъртата строфа въпреки всичко навсякъде следва въпросителният знак.

Изключително сложни за пресъздаване са се оказали следващите две строфи, съдейки по изключителните разминавания в предложениите текстове. Да се намери инвариант на тези строфи би било много по-трудно, отколкото при останалите. Не акцентирам изобщо върху структурните особености на унгарската граматика и лексикалната многозначност на елементите. Тук се повтарят почти навсякъде в първия от двата сега разглеждани стиха (пети и шести всъщност) *скалите* (1, 2, 3, 5), но в оригинала пък думата е в ед. ч., своеобразно се повтаря мотивът 'прегръщане': (1, 3), *милвам* (2), *галя* (4), *обвивам* (5); както и мотивът 'плач': *простена* (1), *плач* (4, 5).

В следващия стих обаче разногласието е доста широко: на оригиналното *страните прегръщам плачейки / докато се превърне в неж-*

ни буци скалата съответства: дордето не простенат, че боли (1), дордето станат буци пръст в браздите (2), ще ги превърне в ниви (5), и ще я дочака тя да кипне в пръст посята (4).

По-нататък също срещаме интересни преводни находки и комбинации от варианти: на 'милвам', 'галя' виждаме съответствия в (2, 4, 5), в останалите преводи това отсъства. На 'разпилените', 'разплискани' -развени (2), поникнали (5), избуяли (4), а мястото на извършващото се действие - в стената - е предадено чрез *стени* (3), но и чрез *камък* (1), а главно - *зид* (2, 4, 5). Оригинално *veróerek* 'вени, артерии, жили, пулс' срещаме и в четирите варианта: *пулсиращи* (1) или *тупкащи* (2), *артерии* (1), *вени* (2, 3, 5), *жили* (3). Липсват като опорна точка 'косите' от оригинала в преводите (1), (3), а в текста (2) те са трансформирани в *къдрици*. Същевременно са въведени нови елементи като *тръни пръсти* (1), *пукнатини* (3), *поникнали на възли* (5) и изцяло новият стих *кой плътта с целувки ще гаси* (4). Разногласието в този фрагмент от преводите показва и множеството лични преводачески решения, възможностите за свобода на тези решения, а това е особено видно при няколко превода между неродствени езици.

В следващите строфи думата *ругатни* се повтаря в три превода (1, 2, 3), а в останалите е подменена с *хули* (5) и *проклятия* (4). Среща се *храм* (1, 2, 5), както и *катедра* (3, 4 - мн. ч.), той се *води* (1, 2, 3, 5) или *издига* (4). Вярата, която по граматичните правила на езика не получава в нехудожествената реч мн. ч., тук се трансформира пряко правилата на граматиката и се среща в мн. ч. (1, 5), но и в ед. ч. (2, 3). В превод (4) цялото словосъчетание 'опустошена вяра' е предадено в *потушени ереси* (4), инак верите са *рухнали* (1, 2 — ед. ч.), *мъртви* (5), или пък вярата е *съсипана, опустяла* (3).

Следващият стих преповтаря първия от оригиналната творба. Този избор не е направен от нито един от преводачите, а са търсени различни сходни по смисъл фрази и в петте превода. Любопитно е единомислието на преводачите в случая, тъй като става дума за цялостна стихотворна конструкция, крепяща се несъмнено върху мотива на преходността в живота (изразен чрез първия стих) и върху повтаремостта на този мотив. Тук проличава близостта между двата първи превода, която може и да е случайна.

В следващия стих навсякъде, без изключение, присъства 'лешояд'. Такива единомислия, както се видя дотук, не са толкова много в преводите. Образността на думата, символа, очевидно е била сред определящите фактори. Обаче *сплашването* на лешояда е видно по различен начин от различните преводачи: един му *вдъхва ужас* (1),

друг го *стряска* (2), третият го *пропъжда* (3), четвъртият го *изплашва* (4), петият *разкъсва пръстена му* (5).

В последните два стиха отново доминиращият мотив - този за любовта - е съхранен; при едни преводачи тя се появява в зависимост от строежа на фразата в първия стих (1), при повечето - в най-последния стих от стихотворението (2, 3, 4, 5), т. е. така, както е и у поета. Любовта е *пренесена* (2, 3, 4, 5) в *зъби* (1, 2, 3, 5). Пренасянето на другия бряг, отгатак, е предадено с *отвъд* (1, 4, 5), *във вечността* (1, 2), *през Лета* (2), *отвъд реката на смъртта* (5).

При търсенето на съпади между преводите, което се прави тук по-скоро като изследователски експеримент, а не за да се търси творческата или по-скоро интерпретационната близост на унгарската творба и пресъздаването ѝ със средствата на българския език, се вижда, че съпадите не са никак малко. Ако проследим и статистически посочените по-горе при описанието еднакви преводачески решения на семантичните опорни точки в стихотворението, ще отбележим няколко интересни момента (в статистическите наблюдения е включен и преводът на Гр. Ленков):

Еднакъв избор с други варианти най-често се среща при превода на Костадин Котев (2) (25 съпадения) и на Пламен Дойнов (5) (21 съпадения, като с някои преводи се образуват двойки еднакъв избор, а с други - тройки и четворки на една и съща преводна лексема).

Най-малко допирни точки с останалите преводи има преводът на Радой Ралин (4) (само 11, независимо дали става дума за съпадения с един или повече превода, т. е. с два или три), също така и преводът на Гр. Ленков (12). Те се оказват в максимална степен „оригинални“ и сякаш тази псевдостатистика може да допълни и аргументира интуитивната ни оценка за преводите.

Останалите два превода имат съответно по: преводът на Веселин Маринов (1) - 16 съпадения, а преводът на Петър Велчев (3) - 18 съпадения с останалите преводи.

Интересно е посочването на съпаденията, дори само за да се покаже, че статистиката не е критерий при анализа на превода. Добавям като аргумент и факта, че в посочения конкурс първата награда е била спечелена от превода на Пламен Дойнов (5), който статистически не се откроява от останалите. Разбира се, така представената статистика има твърде примитивен вид; вероятно по-съвременните методи биха дали по-отчетлива картина и фактическо измерение на различията в текстовете и на avantajите на по-добрите от тях.

Може да се проследи още, че има доста смислови елементи, които присъстват в почти всички преводи в един или друг синонимен или граматичен вариант. Това са последователно семантичните компоненти: *ако, обожавам, слана, дъга, скали, прегръщам, плач, вени, ругатни, храм, вяра, лешоядът, любовта, отвъд*. Можем да ги приемем като obligatorни и ключови за творбата на JI. Наги.

Статистиката, с нейните съвади, позволява да се очертаят инвариантите на смисловите опорни точки в произведението, а конкретната база на този подход е мотивирана с търсенето на обективен критерий в една толкова субективна материя, каквато е самата поезия, от една страна, и нейният превод, от друга страна.

2. ШИМБОРСКА АНАЛИТИЧНО - НА СЛАВЯНСКИ (БЪЛГАРСКИ) И НЕСЛАВЯНСКИ (АНГЛИЙСКИ) ЕЗИК

Вислава Шимборска е необичайна поетеса, а присъдената ѝ Нобелова награда за 1996 г. бе приета като закономерност в оценките на нейното творчество. Необичайността ѝ тук ще бъде разглеждана в ракурса на нейните преводи и преводът ще бъде анализиран като инструмент към разбирането на оригиналния текст. Аналитичността, посочена в заглавието, се разбира чрез неговото двусмислие (може би търсено) като методологичен подход и като езикова структура на двата преводни езика - българския и английския.

Необичайността на съпоставката на двата превода е и в това, че преводите се правят *от* полски език - един славянски, именно-падежен, синтетичен език - *на* два структурно различни езика: от една страна - български, който е славянски, но в именната си система аналитичен, и английски, който принадлежи генетично към друго езиково семейство, но също е аналитичен по своя строеж. В преводите ще се проследят интересни различия, подобия, както и съвадения между трите езика.

Оригиналният текст „Możliwości" е публикуван за първи път в стихосбирката „Хора на моста" през 1986 г.:

Możliwości
Wolę kino.
Wolę koty.
Wolę dęby nad Wartą.
Wolę Dickensa od Dostojewskiego.

Wolę siebie lubiącą ludzi
niż siebie kochającą ludzkość.
Wolę mieć w pogotowiu igłę z nitką.
Wolę kolor zielony.
Wolę nie twierdzić,
że rozum jest wszystkiemu winien.
Wolę wyjątki.
Wolę wychodzić wcześniej.
Wolę rozmawiać z lekarzami o czymś innym.
Wolę stare ilustracje w prążki.
Wolę śmieszność pisania wierszy
od śmieszności ich niepisania.
Wolę w miłości rocznice nieokrzęte,
do obchodzenia co dzień.
Wolę moralistów,
którzy nie obiecują mi nic.
Wolę dobroć przebiegłą od łatwowiernej za bardzo.
Wolę ziemię w cywilu.
Wolę kraje podbite niż podbijające.
Wolę mieć zastrzeżenia.
Wolę piekło chaosu od piekła porządku.
Wolę bajki Grimma od pierwszych stron gazet.
Wolę liście bez kwiatów niż kwiaty bez liści.
Wolę psy z ogonem nie przyciętym.
Wolę oczy jasne, ponieważ mam ciemne.
Wolę szuflady.
Wolę wiele rzeczy, których tu nie wymieniałam
od wielu również tu nie wymienionych.
Wolę zera luzem
niż ustawione w kolejce do cyfry.
Wolę czas owadzi od gwiazdnego.
Wolę odpukać.
Wolę nie pytać, jak długo jeszcze i Wedy.
Wolę brać pod uwagę nawet tę możliwość,
że byt ma swoją rację.

Английският превод на В. Шимборска е от изданието с подбрани стихове в превод на Пьотр Кухивчак и С. Баснет-Макгуайър, Лондон, 1988 г.

Options

I prefer cinema.
I prefer cats.
I prefer oaks beside the Warta.
I prefer Dickens to Dostojewski.
I prefer myself loving people
to myself loving mankind.
I prefer to have needle and thread close by.
I prefer greenness.
I prefer not to state
that reason is responsible for things.
I prefer exceptions.
I prefer to leave early.
I prefer to chat with doctors about trivia.
I prefer old faded illustrations.
I prefer to be ridiculous writing poems
than to be ridiculous and not write.
I prefer loving anniversaries
which are celebrated every day.
I prefer moralists
who promise me nothing.
I prefer clever kindness to the naive variety.
I prefer this earth without uniforms.
I prefer defeated nations to defeating ones.
I prefer to have reservations.
I prefer the hell of chaos to the hell of order.
I prefer Grimm' tales to newspaper headlines.
I prefer leaves without flowers to flowers without leaves.
I prefer dogs with untrimmed tails.
I prefer light eyes, since mine are dark.
I prefer drawers.
I prefer many things not mentioned here
to many others unmentioned.
I prefer zeroes randomly scattered
to zeroes lined up in rows.
I prefer a time of flies to a time of stars.
I prefer to touch wood.
I prefer not to ask how much longer and when.
I prefer considerations of the option
that there are many ways of being.

Българският превод (мой) бе публикуван при представянето на В. Шимборска по повод награждаването ѝ с Нобеловото отличие във в. „Литературен вестник“, 18.10.1996 г. Тук той е представен с някои изменения (включително графични). Впоследствие през 1998 г. стихотворението се появи отново в новонизлязлия том с подбрани творби на поетесата „Обмислям света“ в превод на Бл. Димитрова.

Възможности

Предпочитам киното.
Предпочитам котките.
Предпочитам дъбовете над Варта.
Предпочитам Дикенс пред Достоевски.
Предпочитам се, когато обичам човека,
отколкото когато обичам човечеството.
Предпочитам да имам под ръка игла и конец
Предпочитам зеления цвят.
Предпочитам да не казвам,
че разумът е виновен за всичко.
Предпочитам изключенията.
Предпочитам да изляза по-рано.
Предпочитам да разговарям с лекарите за нещо друго.
Предпочитам стара илюстрация на линии.
Предпочитам да съм смешна, когато пиша стихове,
отколкото когато не ги пиша.
В любовта предпочитам не кръглите годишнини,
а празнуваните ежедневно.
Предпочитам моралистите,
които нищо не ми обещават.
Предпочитам хитрата доброта пред прекалено лековерната.
Предпочитам земята цивилна.
Предпочитам победените страни пред победителите.
Предпочитам да имам забележки.
Предпочитам ада на хаоса пред ада на реда.
Предпочитам братя Грим пред първите страници на вестниците.
Предпочитам листа без цветя пред цветя без листа.
Предпочитам кучета с неотрязана опашка.
Предпочитам светлите очи, защото моите са тъмни.
Предпочитам чекмеджетата.
Предпочитам много неща, които тук не споменах,
пред многото също неизброени.

Предпочитам нахвърляните нули
пред подредените след някоя цифра.
Предпочитам времето на мравките пред звездното.
Предпочитам да чукна на дърво.
Предпочитам да не питам още колко и кога.
Предпочитам да предвия дори възможността,
че съществуването е основателно.

Поезията на Шимборска изначално е нетипична по начина на оформянето на стиха. В нейния стих ритъмът е вътрешен, смислов, рими липсват. Поетиката ѝ е привидно ежедневна, обикновена, несложна. Тази ежедневна привидност предполага реч, изчистена от сложни конструкции, вметнати изрази, обособени части, подчинени изречения, причастии форми, присъщи в голяма си степен на писмената реч. И е така. Не само в разглежданото стихотворение речта е лаконична до афористичност, но не литературният анализ е цел на това наблюдение. Тук ще проследим как една сравнително неусложнена поетична реч се пресъздава чрез средствата на два системно и генетично различни езика.

Дори смислово фразите изглеждат изчистени от подтекст, многозначност и многоплановост. В действителност обаче съпоставката на трите текста (оригинал + два превода) представя една необичайна картина. Номерирани са особеностите, които заслужава да бъдат споменати. Любопитният читател вероятно ще открие и други, затова му предоставям всички текстове.

Още в заглавието на английския превод намираме еквивалент, който е задълбочил тълкуването на оригиналното - не просто 'възможности', а 'възможности за избор'. Семантиката на елемента 'избор' се съдържа в цялостния прочит на творбата, в оригиналното заглавие обаче той все пак липсва.

Тъй като поезията на Шимборска представя особен ритъм, но не такъв, който може да бъде описан по каноните на стихосложението, първите прости фрази са преведени практически буквално. Буквално съвсем не означава буквализъм, който бе дефиниран по-горе с неестествените си конструкции в преводния текст. В тях проличава генеричната функция на определителния член в българския език и генеричността на фразата при липса на съществуващия в английския език определителен член.

В следващите строфи и в двата превода се изгубва смисловото различие между полските глаголи *lubić* и *kochać*, но докато в английския има лексикална възможност да се изрази разномислието

чрез *love* и *like*, в българския липсват два различни глагола, означаващи по-силната (респ. по-слабата) степен на емоционална обвързаност с обекта на чувствата. При това по-силна е тя у авторката по отношение на *човечеството* (*kochać*), отколкото на *човека* (*lubić*), а това не е малозначно и ни дава определен прочит, липсващ в преводите. В английския превод пък по лексикални причини е изгубена и оригиналната словообразователна връзка между б. *човек* и *човечество* (*n. ludzi - ludzkość*).

Kolor zielony на английски е предадено с абстрактното съществително *greenness*, отново като илюстрация на експлициране на подтекста в текста, където несъмнено зеленият цвят има по-широко звучене от конкретното оцветяване на фрагмент от онтологичната действителност.

В българския превод на следващия стих наблюдаваме значително по-общо съответствие за смисъла 'твърдя' (*twierdzić*) от 'казвам', докато в английския съответствието е пряко, речниково - *to state*.

Паралелите *winien - responsible - виновен* се пресичат в част от значенията си 'длъжен, отговорен', като в българския език е видимо подвеждането по общия славянски корен, а в английския език се върви по по-абстрактното значение.

По-нататък виждаме отново еднозначни паралели: *wyjątki - exceptions - изключения*.

Следват особености, присъщи на славянските езици - например наличие на глаголен вид, - но неизползвани в българския превод, при което св. в. на глагола *излизам - да изляза* - се възприема като немаркиран глаголен вид. Ако последното противоречи на граматичната традиция, то не противоречи на възприятието на поетичния текст.

Wolę wychodzić wcześniej.

I prefer to leave early.

спрямо

Предпочитам да изляза по-рано.

Следва ли от това изводът за ирелевантността на глаголният вид в този контекст? И още нещо: инфинитивните форми в английския език поддържат буквалността, но само до употребата на основна, не на сравнителна степен на наречието (*early* спрямо *wcześniej*).

В следващия стих се виждат някои съществени разлики, тъй като в английския текст оригиналът е преосмислен предимно в ежедневна стилистика, в избор на разговорни езикови елементи, при това двукратно:

I prefer to chat with doctors about *trivia*,

докато в българския превод се вижда по-стриктно придържане към текста на Шимборска, защото все пак *rozmawiać* е съответствие на 'разговарям', не на 'бърборя' (*to chat*). А *o czymś innym* по-скоро носи подтекста 'не за болести(-те ми)', както и в подтекста на български 'други неща', отколкото *trivia*.

В късите фрази на Шимборска различията между езиците в преводите и спрямо оригиналния език, които се наблюдават, носят по-скоро лексикален характер, докато при няколкото по-дълги фрази (сложни изречения) в разпределението на смислите влиза също така и съчетаемостта - била тя лексикална или синтактична. Точно това можем да проследим върху примера на следващия оригинален стих:

Wolę śmieszność pisania wierszy
od śmieszności ich niepisania.

В английския текст съществителното *śmieszność* е заменено с инфинитивна конструкция със спомагателния глагол, съдържаща прилагателно. Категориялните съответствия липсват напълно и това е лексикално предположимо, но не би било граматично.

В българския текст нейно съответствие е сказуемно-опредителната конструкция с личната глаголна форма на спомагателния глагол, т. е. все пак с най-малозначещия глагол в езиците.

В синтактичен план се наблюдават интересни метаморфози: в английския текст следва герундиална конструкция и подчинителна връзка *than* със следващото от своя страна съчинително свързано изречение *and not write*, за да се получи в крайна сметка сложно съставно смесено изречение. Шимборска остава вярна на своите прости изречения, което в преводите не е постигнато, дори нещо повече: българският текст предлага изцяло сложно съставно изречение само с подчинителни връзки, срв.:

I prefer to be ridiculous writing poems
than to be ridiculous and not write.

Предпочитам да съм смешна, когато пиша стихове,
отколкото когато не ги пиша.

В следващото двустичие ще видим няколко трансформации, при това на различни равнища; в английския - на категориално-лексикално: *любовта* от оригиналния текст е подменена с *любовен* (*loving*) като определение към *годиницините* в английския превод; на семантично равнище: в него е изгубена семантиката на *некръгъл*, в съчетание с *годиницина*; на синтактично равнище: простото изречение

на Шимборска се е превърнало в сложно съставно изречение в английския превод. В българския превод трансформациите са няколко вида. Стилистични: в словоредата на водещата фраза - *предпочитам*; словобразователни: при негацията на прилагателното *кръгъл*, извършена в оригинала; на синтактично равнище: именната фраза *do obchodzenia* е подменена с причастна форма, субстантивирана, при което с елипсата на сказуемото във втората строфа донякъде е постигната лаконичността, дадена ни от оригиналното просто изречение.

Следващите строфи по подобен начин осмислят помежду си оригиналния текст, както в началните стихове от творбата.

Отново в по-дългата фраза наблюдаваме разночетения: *latwoierny* е представено като *naive*, при това съчетано с *variety* 'разновидност, вид, разнообразие, богатство' и други значения, които в оригинала липсват. Причината за такова решение може да се търси в предаването на известен, присъщ само на тази творба ритъм, който освен това намира и графичен израз.

За междукатегориалните паралели особено показателен е следващият стих:

Wolę ziemię w cywilu.
I prefer this earth without uniforms.
Предпочитам земята цивилна.

Когато в устната българска реч преди няколко години се появи твърде честата и повтаряема, обиграваща употреба на синтактичната конструкция '*тази ...*' със семантична интерпретация на дистанцираност от предмета при остензивно назоваване, тогава тази употреба бе определена като английско влияние в езика ни, наложено от ползващите английския език. Настоящата фраза е потвърждение на тази хипотеза: *this earth* е също така определената употреба на съществителното *земята*, както можем да видим в българския вариант. Липсващата категория определеност-неопределеност в полския език не причинява неразбиране в този случай, както впрочем изобщо (за избора на категорията определеност-неопределеност при превода от полски на английски вж. Табаковска 1993:78).

В полския език определенето е несъгласувано, в английския - също, в българския текст спрямо оригинала е запазена само постпозитивността на съгласуваното определение, а за този избор е била решаваща лаконичността на полската фраза.

В следващия фрагмент в английския превод е направена интегрална замяна: полското *kraj* е подменено с *nations*, т. е. обектът 'стра-

на' е заменен със субекта на 'тази страна' - 'народа'. Това е мотивирана и сполучлива метонимна разновидност, преосмисляща по-задълбочено оригинала.

По-нататък фразите могат да служат за речник на трите езика, паралелите между тях са почти пълни. Възможността така да се превежда поет говори за свободата му (й) в лекотата на изразяването, в свободата при ползването на еднозначни, семантично примитивни думи (в смисъла на Вежицка), което и позволява да се очертават практически пълни съответствия между три разносистемни езика.

Следващият крайно лаконичен авторов стих *zera luzem* е трансформиран в тромавото английско *zeroes randomly scattered* и по-малко тромавото българско *нахвърляни нули*. Дори графично паралелът не е в полза на преводите. Този образ е твърде значещ, за да бъде подминат, тъй като той води след себе си и следващата фраза, която преосмисля и преоценява една нула в зависимост от положението й спрямо дадена цифра. Предпочитанията на Шимборска, както вече виждаме, са на страната на хаоса, на победените, малките и скритите неща, на премълчаното и тук, и там, на старите вещи, на собственото противоречие, на обичайното, на всичко онова, което е лишено от блясък, но което количествено преобладава в нашата действителност. Нейният комфорт е сред множеството, необещаващото, обичащото детските приказки и зеления комфорт, Дикенс. И в този смисъл смятам, че поетесата е поет на големия брой, на многочислието, и в крайна сметка на множеството, а не на изключенията в него.

В следващия стих е сменена метафората *czas owadzi* в българския превод с *времето на мравките*, за разлика от английския а *time of flies*, където краткостта на лексикалното съответствие е дала възможност то да се запази в превода. Определенията в английския текст са несъгласувани, което славянските езици могат да избегнат чрез използване и образуване на притежателни и качествени прилагателни под формата на съгласувани определения, но което в конкретния случай българският език не може да избегне.

Два напълно паралелни идиома (и като такива използвани и в ежедневната ни практика) наблюдаваме между двата превода англ. *to touch wood* и бълг. *да чука на дърво*. Оригиналет е по-лаконичен и еднозначен само с употребата на глаголната форма пол. *odpukać*, въпреки че в културологичен план имаме работа с напълно аналогична магична формула-акт (предотвратяваща лошите събития в личния човешки живот).

Елиптичността на предпоследните строфи от оригинала напълно функционира и в двата превода:

jak długo jeszcze i kiedy
how much longer and when
още колко и кога.

Финалът е разногласен в трите текста. От оригинала в английската версия е изпуснато емфатичното *nawet* 'даже', *brać pod uwagę* е предадено или с англ. *considerations*, или с бълг. *да предвидя*, а в последната фраза *być ma swoją gację* се губи и в двата превода по различен начин обичайната за Шимборска финална сентенциалност: англ. *there are many ways of being* и бълг. *съществуването е основателно*. В английския текст трансформацията е на синтактично-лексикално равнище ('начини на съществуване'), а в българския - на фонемно-ритмично, българските лексикално-семантични съответствия са многосричкови при този преводачески избор.

В заключение следва да се посочи, че ако преводът е най-вдълбоченото четене (А. Далчев), съпоставката на преводи умножава вдълбочеността по техния брой и разширява многозначности на възприятието. При съпоставка от този тип, както и при предишния, може също така да се говори за търсене на смислов инвариант, т. е. онзи инвариант, съществуващ неизбежно и в трите текста, подарен от оригинала на останалите два езика.

Както видяхме, стиховете на Шимборска дават много материал за преки, почти лексикографски, паралели между неродствени и родствени езици. Те представляват многообхватна илюстрация в този случай на фреквентните в езиците компаративни конструкции (всеки обект съществува в съпоставка с някой друг). Единствените неподлежащи на речников анализ са категориалните трансформации-транспозиции в преводните текстове. Те се срещат главно в разширеното просто изречение от оригинала, което в преводите се превръща в разнотипни сложни изречения.

3. ШИМБОРСКА ДИАЛОГИЧНО - НА СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ

Поезесата, както проследихме, ни даде великолепно монологично четиво, тя обаче ни представя и диалогично поетично съвършенство. Преведено на два славянски езика - български и чешки, - то ни разкрива образността на нейната поезия и изключителността ѝ. Сравняваме оригинала с двата превода, българският превод е на

Блага Димитрова, а чешкият - на Власта Дворачкова. Оригинальт е публикуван за първи път през 1962 г., а преводите - след годината на удостояването на Шимборска с Нобелова награда.

Na wieży Babel

- *Która godzina?* - Tak, jestem szczęśliwa,
I brak mi tylko dzwoneczka u szyi,
który by brzęczał nad tobą, gdy śpisz.
- *Więc nie słyszałaś burzy?* Murem targnął wiatr,
wieża ziewnęła jak lew, wielką bramą
na skrzypiących zawiasach - Jak to, zapomniałeś?
Miałam na sobie zwykłą szarą suknię
spinaną na ramieniu.-*I natychmiast potem*
niebo pękło w stubyisku - Jakże mogłam wejść,
przecież nie byłeś sam.- *Ujrzałem nagle*
kolory sprzed istnienia wzroku.- Szkoda,
że nie możesz mi przyrzec. - *Masz słusność,*
widocznie to był sen. - Dlaczego kłamiesz,
dlaczego mówisz do mnie jej imieniem,
kochasz ją jeszcze? - *O, tak, chciałbym,*
żebyś została ze mną. - Nie mam żalu,
powinnam była domyślić się tego.
- *Wciąż myślisz o niami-* Ależ ja nie płaczę.
- *I to już wszystko?* - Nikogo jak ciebie.
- *Przynajmniej jesteś szczerą.* - Bądź spokojny,
wyjadę z tego miasta.- *Bądź spokojna,*
odejdę stąd. - Masz takie piękne ręce.
- *To stare dzieje, ostrze przeszło*
nie naruszając kości. - Nie ma za co,
mój drogi, nie ma za co. - Nie wiem
I nie chcę wiedzieć, która to godzina.

Na věži Babel

Kolik je hodin? - Ano, jsem moc šťastná,
chybí mi jenom zvonek na krku,
aby nad tebou cinkával, když spíš.
Tys neslyšela bouřku? Větr cloumal dří,
věž zívla jako lev velkými dveřmi
v skřípavých závěsech - Jak to, tys zapomněl?
Měla jsem na sobě ty všední šedé šaty
se zapínáním na rameni. - *Ihned nato*

*nebe se rozpůlilo stoblesknutím. - Jak jsem
 mohla vstoupit,
 nebyl jsi přece sám.- Náhle jsem uviděl
 barvy z dob před stvořením zraku. - Škoda,
 že mi nemůžeš slíbit...-I no, to máš pravdu,
 byl to zřejmě jen sen.- Pročpak mi lžeš,
 pročpak mě oslovuješ jejím jménem,
 ty ji máš pořád rád?- Ó ano, chtěl bych,
 abys zůstala se mnou - Nemám ti to za zlé,
 mohla jsem si to přece domyslit.
 Ty na něj pořád myslíš? - Vidiš, neplaču.
 A to je všechno?- Nikoho, jen tebe.
 Jsi aspoň upřímná.- Bud' klidný,
 odjedu odtud z města - Bud' klidná,
 odjedu odtud. - Máš tak krásné ruce.
 To bylo dávno, ostří projelo
 a nedotklo se kosti. - Není zač,
 můj drahý, není zač. - Ne, nemám tušení
 a nechci slyšet, kolik je teď hodin.*

На Вавилонската кула

*-Колко е частът? - Щастлива съм
 и само липсва ми звънче на шията,
 за да звънти над теб, когато спиш.
 - Не чу ли бурята? Изкърти вятърът зида,
 прозя се кулата подобно лъв с огромната си порта
 на скърцащите панти. - Как така, нима забрави?
 Аз носех всекидневната си сива рокля,
 на рамото словена. - И веднага след това
 небето чак се пръскаше от блясък. - Как да вляза,
 нали не беше сам. - Съзрях внезапно цветовете
 преди появата на зрение. - Е, жалко,
 че ти не можеш да ми обещаеш. - Права си,
 навярно беше сън. - Защо ме лъжеш,
 защо към мене се обръщаш с нейното име,
 обичаш ли я още? - О, да, бих искал
 при мене да останеш. - Не, не съжалявам,
 но трябваше сама да се досетя за това.
 - Все още ли за него мислиш? - Но аз съвсем не плача.
 - И тъй, това е всичко? - Никого тъй, както тебе.*

- Поне си искрена. - Бъди спокоен,
напускам тоя град. - *Бъди спокойна,*
оттука ще се махна. - Имаш много хубави ръце.
- *Отдавнашна история, проверя се острието,*
но без костта ми да засегне. - Няма за какво,
мой мили, няма за какво. - *Не знам*
и не желая да знам колко е часът.

Съпоставката ще протече по двоените реплики - така, както са разграничени с помощта на курсива и на диалогичното им графично оформяне.

Творбата е онасловена п. Na wieży Babel - б. На Вавилонската кула

- ч. *Na věži Babel* и с това заглавие задава знаковост с препратката към старозаветната кула като символ на наказаната човешка гордост, страст чрез отнемане на единствения човешко у човеците - възможността за диалог между хората (Битие 11:7). В противовес на архетипното събитие и приземяването на людето на кулата тече диалогът на Шимборска. Впрочем, от вавилонския диалог ще поведе началото си и самата преводна дейност - като процес и като резултат.

След изначалното противопоставяне (Вавилон и разговор) следват нови контрасти: между него и нея. Диалогът им е оформен по своите вътрешни закони. Външно също е очертан - разграничениите реплики са допълнително маркирани с курсив (неговите) и с нормал (нейните), с редуване и очертаване на диалоговите роли с обичайните инициални маркери. Още един контраст, създаващ вътрешното напрежение в един следвавилонски диалог: съвършен във формите си, той оформя рамкова конструкция, която закламерява диалога безалтеративно.

След трите основни противопоставяния отук насетне диалогът се превръща в диалогична игра. Можем да го четем само по нормалния шрифт (нейните реплики) или само по курсива (неговите реплики), след което да реконструираме респективните извъндиалогови/вариантни реплики и при всеки такъв прочит да изпитаме непълнотата от всеки виртуален прочит, отнасящ се за всеки виртуален диалог.

Диалогът постулира завършеност дори при отговор на краткия битов въпрос, с който започва: п. - *Która godzina?* - б. *Колко е часът?*

- ч. *Kolik je hodin?* (Бахтин 1986:269). Само че в нашите преводи краткият битов въпрос не получава нито битов, нито кратък отговор. Въпроса задава Той, а Тя отговаря: п. - *Tak, jestem szczęśliwa* - б. *Щастлива съм* - ч. *Ano, jsem moc šťastná*, при което се вижда, че в ори-

гинала и в чешкия текст щастието е акцентирано: - *Так, Апо... тос...* и така е напастено. Българският превод не използва тази напълно реална с оглед и на ритъма, и на езиковия потенциал възможност.

Следващата му реплика п. *wieża ziewnęła jak lew, wielką bramą* - б. *прозя се кулата подобно лъв с огромната си порта* - ч. *věž zívla jako lev velkými dveřmi* синкретично ни дава тълкуванието на заглавния топоним *Babel* - б. *Вавилон* - ч. *Babel* от асирийски (п. *brama* - ч. 'dveře' - б. [*порта божия*]) с емблематичния за евангелиста Марко п. *lew* - б. *лъв* - ч. *lev*, които заедно с метафората п. *wieża ziewnęła jak lew* - б. *прозя се кулата подобно лъв* - ч. *věž zívla jako lev* ни рисуват подобно на многобройните древни изображения всъщност Слънцето, огряло картината в стиховете. Българският езиков материал налага различен от оригиналния словоред, при което образът на разтворената порта с изображението на прозявка в оригинала и в чешкия превод като затворено в рамката между *кулата* и синонимния ѝ поетично *лъв* не се постига, а изказът се накъсва, губи компактността на цялостната символна картина, срв.:

п. *wieża ziewnęła jak lew, wielką bramą* -

ч. *věž zívla jako lev velkými dveřmi*,

в които разпределението и на акцентите е последователно, така че да позволи оформянето им или застъпването при разместване, при застъпване на портата с прозявката, но в

б. *прозя се кулата подобно лъв с огромната си порта*.

А по-нататък диалогът може да се опре само на репликите на единия от двамата участници. Те представляват отделно и самостоятелно, маркирано множество - както неговите, така и нейните, като всяко представя отделно своите вътрешни собствени смисли. Всичките са четивни в преводите.

Неговата реч е оформена образно в абстракции, във времева перспектива с ключовите п. stubýsk - б. блясък - ч. stoblesknuti; n. kolory sprzed istnienia wzroku - б. цветовете преди появата на зрение - ч. *barvy z dob před stvořením zraku*; п. *sen. - б. сън - ч. sen*. Първата му ключова лексема изгубва поетичността си, множествеността, а с това и яркостта на блясъка и разпръсването му от небето в българския превод. Светлината именно донася цветовете от времето преди небесния катаклизъм, за да се явят те и след него в пълнотата си. Инхоативността, а с това еднократността и силата на събитието, описано чрез полския глагол от *niebo pękło* частично се повтаря в ч. *nebe se rozpůlilo*, но го няма в б. *небето се пръскаше*. Яркостта на картината се проявява в пъстротата на цветовете, необичайни за погледа: *kolory sprzed istnienia wzroku. - б. цветовете преди появата на зре-*

nie - ч. *barvy z dob před stvořením zraku*, а контрастира с последвалата негова ключова дума п. *sen* - б. *сън* - ч. *sen*. В българския превод контрастите не са така отчетливи.

Нейните реплики са аметафорни, почти битово-еднозначни: п. *Miałam na sobie zwykłą szarą suknię* - б. *Аз носех всекидневната си сива рокля* - ч. *Měla jsem na sobě ty všední šedé šaty*; п. *szkoda* - б. *жалко* - ч. *škoda*; п. *przecież nie byłeś sam* - б. *нали не беше сам* - ч. *nebyl jsi přece sám*; п. *dlaczego kłamiesz* - б. *Защо ме лъжеш* - ч. *Pročpak mi lžeš*; п. *Nie tam żalu* - б. *Не, не съжалявам* - ч. *Nemám ti to za zlé*; п. *Ależ ja nie płaczę* - б. *Но аз съвсем не плача* - ч. *Vidiš, neplačů*. Тя е в тематиката на сивотата, самотата, лъжата, обидата (съжалението - в бълг. вариант?), плача. Последната чешка реплика е вътрешно диалогична с обръщението към Него, а българската особено подчертава неплача като самовнушение, не като потвърждение на една истина.

Гендерологичният аспект на наблюдението пък улавя българо-чешките разнотечения на оригинала в преводите чрез самата реч: *неговата* е маркирана с *obecná čeština*, а в българския текст е неуволнима опозицията книжовно:разговорно. Липсват маркери за книжовност:разговорност и в оригинала. Ето първият преводен феномен, който тук наблюдаваме: преводачката на чешкия текст е преценила, че неговите реплики ще са оформени по-скоро в разговорната *obecná čeština*, въпреки че това съдържателно са реплики за големите случки и важните неща. А нейните мисли за ежедневно възприятие на света и битовата проблематика са оформени в книжовната *spisovná čeština*. Такъв ефект в останалите два езика - нито в полския оригинал, нито в българския превод - не е постижим. Но като познаваме общия стил на поетесата (вж. и предишния фрагмент) - съчетаване на несъчетаемите инак поезия с обикновеност, - това решение не е толкова отдалечено от духа на тази поезия и не е неуместно, дори се явява допълнителен компонент в преводния текст.

По-нататък, изведнъж преди финала, репликите, до този момент съществували сякаш хаотично и независимо една от друга, отново се сдвояват в минидialogи, а това сдвояване може и да е случайно, може и да е привидно, срв.:

- *Nikogo jak ciebie* - б. *Никого тъй, както тебе* - ч. *Nikoho, jen tebe* и отговора:

- *Przynajmniej jesteś szczerą* - б. *Поне си искрена* - ч. *Jsi aspoř upřimná*.

Втората минидialogова цялост всъщност представлява двойка реплики, в която втората реплика е повторение на инициален репликов елемент от репликата на адресанта в репликата на адресата, а

това е типичен реторичен, ораторски, фатичен похват, спояващ комуникантите, чрез което единствено диалогът *Той:Тя* е маркиран като диалог, а именно:

- п. *Bądź spokojny, wyjadę z tego miasta* - б. *Бъди спокоен, напущам моя град* - ч. *Bud' klidný; odjedu odtud z města*

и отговорът с повторения елемент от първата реплика на мини-диалога:

- п. *Bądź spokojna, odejdę stąd* - б. *Бъди спокойна, оттука ще се махна* - ч. *Bud' klidná, odjedu odtud*.

В следващия фрагмент репликите отново се разминават посредством и заради метафората за някогашното наранено тяло (- п. *To stare dzieje* - б. *Омдавнашна история* - ч. *To bylo dávno*) и недокосната душа (*ostrze przeszło nie naruszając kości* - б. *пропря се остриуето, но без костта ми да засегне* - ч. *ostří projelo a nedotklo se kosti*). Тази реплика не намира очаквания отговор, а само реплика в пространството, неориентирана към останалите, като вътрешна *нейна* реч: - п. *Nie ma za co, mój drogi, nie ma za co* - б. *Няма за какво, мой мили, няма за какво* - ч. *Není zač, můj drahý, není zač*.

Последната реплика е асиметрична, *неговата* реплика, която рамково като автоотговор на началната, на първата му реплика от стихотворението затваря диалога. Тук българо-чешкият паралел спрямо оригинала е особено многопластов и разнопрочетен и раз-ноинтерпретиран: - п. *Nie wiem i nie chcę wiedzieć, która to godzina* - б. *Не знам и не желая да знам колко е часът* - ч. *Ne, nemám tušení a nechci slyšet, kolik je teď hodin*. Още един феномен наблюдаваме в преводите: чешкият текст е по-актуализиран от българския (повторено отрицание, *ted'*, разговорно е по-наситен). В българския превод липсват типичните диалогични елементи (спрямо п. *która to godzina* имаме неутралното б. *колко е часът*, спрямо неутралното п. *nie chcę wiedzieć* имаме книжното б. *не желая да знам*) и по този начин е „изчистена“ диалогичната разговорност на полската реплика в българския ѝ превод в посока към неутрално-книжовен стил за разлика от адекватно на оригинала стилизираната със средствата на чешкия език тонация в чешкия превод. С последната реплика цялостно се отхвърля, отрича, обезсмисля чрез повторението на изначалната реплика диалогът, протекъл на кулата. Репликата остава без отговор дори и със самата експликация на такава речева установка.

Съпоставката на два славянски превода от славянски език ни позволява да открием един своеобразен преводно-поетичен инвариант с многократния и разноезиков прочит на поетичната творба.

4. ДВА ПРЕВОДА НА „ГОРСКИ ВЕНЕЦ“ ОТ П. П. НЕГОШ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Едно от най-значителните произведения на П. П. Негош - драматично-епичната поема „Горски венец“ - вижда бял свят във Виена през 1847 г. На българския читател то е представено в един превод от 1891 г., в една видинска печатница, и то фрагментарно. Това е почти половин век след излизането на оригиналната творба. По-късно се появява съвсем незначителен откъс в антологията „Сръбски поети“ през 1946 г.

Едва великолепият превод на Д. Пантелеев предоставя в пълен вид шедьовъра на българския читател през 1949 г., след още един век от излизането му.

Интересът към *старите преводи* днес, когато е изминало цяло столетие от тях, е продиктуван от интереса към опознаването на българския читател от онова време, от текстовете, предназначени за него, от интереса към тогавашната българската реч. Плодотворно е да се проследи неговото звучене след още петдесет години и спрямо оригиналния текст, който сам по себе си принадлежи на един значително отдалечен период от кодификацията на сръбския, а и на българския език.

Целта тук е да се съпоставят два превода, принадлежали на различни епохи в историята на езиците (1891 г. и 1949 г.), в националните култури на два съседни, близки по история, менталитет и език народа - българския и сръбския.

Излизането на първия превод е в контекста на началото на преводаческата дейност у нас, в следвъзрожденския период, когато подтикът за такава дейност е породен от ред прагматични причини. Едната от тях е повдигането на националния дух с подбор на историко-героична тематика от чуждата литература, богата на подтекста, разночетения и афоризми. Втората причина за появата на такъв тип преводи е просветителството. Изданието, макар фрагментарно като съдържание, е придружено с множество пояснения и препратки за личностите в текста, за географските реалии, за историческите факти, националните обичаи, антропонимите, неологизмите, турцизмите, синонимите. В този смисъл то е любопитно и богато на информация като виждане за българската действителност, за базовите познания на българския читател, за фактите, които той възприема.

За езика на оригинала е от значение териториалната му принадлежност - това е йекавски вариант на штокавския регион, на зетско-ловченския диалект (Ивич 1994:203-204), който сам по себе си

има архаично звучене от гледна точка на впоследствие кодифицирания книжовен език, а поемата е изложена в класически десетостъпен стих с изключение на няколкото вметнати в нея песни, фрагментът, анализиран тук, е от десетостъпните части на поемата.

В настоящия анализ е избран такъв фрагмент от поемата от стр. 26-30 на посоченото издание, обозначен с (1), който е преведен и от първия преводач. Той е придружен с множество петитни пояснителни бележки под линия, които също така ще бъдат обект на коментар тук. Първият превод е извършен, както може и да се очаква, със средствата на стария правопис и езиковите особености на неговото време. Независимо че това би било изключително интересно, на тези особености тук няма да се спираме подробно, те ще представляват предмет на друго наблюдение. За втория превод е важно да се посочи, че той е структуриран от преводача на отделни глави, номерирани с римски цифри, стиховете са номерирани поотделно през пет, а това графично оформление създава допълнително впечатление за яснота и мащабност, нещо, което липсва в оригинала - от стр. 38-39 от посоченото издание, обозначен с (2). В оригинала (Хрестоматия, стр. 238-239) липсват и номерациите на отделните стихове, което от своя страна натрупва ефекта от впечатлението за епичност. Това преводачът е направил с намерението да улесни читателя при ползването на препратките към текста, приведени в края на произведението. Езикът на втория превод също издава определена архаичност и с това е източник на данни за функционирането му преди 50 години, които заслужават да бъдат анализирани отделно.

Фрагментът е графично обособен както от IV част на втория преводач, така и от речта на двама от главните герои в поемата, разговарящи на фона на хорото (срв. хора от древногръцките трагедии). Текстът на творбата и двата превода се привеждат в тяхното оригинално графично, пунктуационно и правописно оформление. Единствено текстовете под линия от първия превод са осъвременени с оглед на улесняването на прочита тук.

Съставката няма да проследява всички елементи, а само онези, които заслужават внимание от гледна точка на развитието на езика, на паралелите между близкородствените езици, на промените в българския език, наблюдавани през призмата на двата превода.

Още въвеждащата ремарка представлява любопитен езиков факт:

Ноћ мјесечна сједе око огъевах и коло на вељем гувну поје.

Нощъ е, мѣсечина, сѣдѣтъ около огневѣтъ, а хорото връхъ голѣмото гувно пѣе. (1)

Ношта е месечинна. Седят около огньовете, а хорото пее на голямото гумно. (2)

Авторът на първия превод не е сътворил прилагателно от думата *месец* „луна“, но дори в ремарката се е придържал към оригиналния текст, променяйки синтактичната конструкция. Любопитно е, че вторият преводач е използвал прилагателното *месечинен* вм. *лунен*, също запазвайки по този начин оригиналната конструкция. От двамата това е постигнато с различни езикови средства - при първия с транспониране на прилагателното от оригинала в опорното му в деривационен план съществително (еднакво с българското), а при втория - посредством изковаването на неоприлагателно от сродно съществително (не от *месец*, а от *месечина*). В първия превод виждаме архаичния предлог *врѣх* вм. *на* в значение „върху“. Във втория превод вече е извършен книжовният преход на групата *вн > мн* в думата *гумно*.

В следващия детайл:

чаша жучи иште чашу меда
чаша злъчна иска чаша медна (1)
двете чаши винаги се търсят (2)

в първия превод виждаме архаичната, но и днес териториално ограничена, функционираща в българските диалекти форма на глагола *търся* - 'искам'. Виждаме още, че значението на прилагателното *меден* се опира на лексемата *мед* (като хранителен продукт, а не като метал); днес това значение е запазено в устойчиви словосъчетания като *медена питка*, *меден месец*, *медено гласче* - без изпускане на вокала -е-, омонимията е само в м. р. ед. ч. (срв. *меден прът*, *медна тел*, *медно джезве*). Тук единствено по контекста, а в нашия случай и по оригинала можем да преценим еднозначно, че става дума за чаша с мед.

Тъй като целта е да се търсят не само чисто езиковите съответствия между оригинала и преводите, а и по-обхватна филологическа информация, ще отбележа, че на това място първият преводач е въвел пояснение под линия със „значи: никой не е виждал добро, докато не е изпитал някое зло; след злото иде доброто, както след лошото време изгрява хубаво слънце. Човек на света трябва да знае и злото и доброто, защото по-опитен става“ (правописът тук, както и езикът, са осъвременени от мен - бел. а.). С тълкуването на фразата

преводачът акцентира върху афористичния ѝ характер и върху необходимостта афористичността да бъде декодирана.

В следващата строфа се появява личността на Иван-бег, син на известния зетски владетел Стефан Църноевич от втората половина на XV в., и двамата преводачи по различен начин са въвели личността му, като в първия превод фактологичните данни преобладават, още повече, че в самия текст се среща с достатъчно информация за неговите подвизи.

Жалије му војводе Уроша
но обадва да изгуби сина.

Жали Иванъ брата си едничъкъ,
По го жали отъ двата си сина; (1)

Жали той за своя брат единствен:
повече за брата си той жали (2).

Виждаме употребата на падежни форми, успоредно с типична съвременна аналитична конструкция към глаголната форма (по *лсали*), днес разглеждана като белег за разговорност в речта, но вкоренена в езика ни отдавна.

Като в народна песен (и като търсен ефект) се повтаря трикратно и предшества различни фрази стихът *Жалије му војводе Уроша*. Това повторение е запазено във втория превод, но в първия преводачът е предпочел синонимни фрази. При това е пояснил под линия, че истинското име на брата от действителността не е било Урош. Във втория превод пък преводачът е пояснил в съседен фрагмент топографското място на споменатата местност, където Урош е загинал. Виждаме, че отношението към предполагаемия читател у двамата преводачи е различно, те дават различни допълващи данни на читателите си. Освен това последният цитат показва, че преводачите не се придържат към оригиналната пунктуация, но спазват стриктно десетостъпното стихосложение (петостъпния хорей).

Следващите пояснения на първия преводач към текста се отнасят за стиховете:

На юнака често му се иска
Да размъе небето съсъ трѣсъкъ. (1)

Пояснението представлява тълкуване на стиховете: „Бог му помага да се развесели, като му дава нова сила и щастие да преодолее над враговете си“. Във втория превод текстът е следният:

На юнака му се иска с грохот
ведрото небе да се засмее. (2)

В следващия стих се среща с много разлики, главно в първия превод:

Срећа се је стара пробудила!
у Каруче на Крају Црнице
од петнајест хиљадах Тураках
не пустише жива ни једнога,

Пјѣк честта му стара проработи
Във Стрѣмница, околo Каруче.
Отъ петнајси хиляди поганци,
Ни един се дома не завърж. (1)

Щастието старо се пробуди!
При Каручи, там накрай Црѣмница,
от петнајсет хиляди неверни,
ни едничѣк жив не бе пропуснат. (2)

Във втория превод след фрагмента е пояснено разположението на село Каручи, там, където Иван-бег отмъщава за брат си, а в първия превод тази информация е поднесена още при коментара за щастieto на юнака. В първия превод под линия топонимът *Црница* е предаден както във втория превод - Црѣмница, а впоследствие, както може да се види, в текста той се трансформира в съвсем различно име - в българското съответствие Стрѣмница. В последния цитиран фрагмент е под въпрос подмяната на *щастие* с *чест*, това е възможно единствено по метонимни причини, още повече че целият контекст е около щастieto (т. е. разбирането на оригиналния текст е еднозначно) и нито ритмични, нито смислови причини биха били пречка.

И двамата преводачи са предали *Турците* от оригинала с генерализиращи евфемизми: *поганци* (1) и *неверни* (2). Първият превод е представил тук по-образно ситуацията, преразказал я е, вторият се е придържал към оригинала.

И данас је побјено мраморје
дивне славе Црнојевић - кнеза.

И днеска сж знакове забита
За славата на кнез Црноевичъ! (1)

Днес стърчат там мрамори побита -
Славата на княз Црноевича! (2)

Мраморът от оригиналната творба е присъщ на турските погребални обичаи, затова предаването му в превода е от изключителна важност и поясняването от преводача във втория превод е ако не наложително, то съществено за съдържанието на творбата. Затова подмяната му със *знакове* в първия превод е неоправдана. Любопитното е, че ако мраморът е сигнал за турски гроб, то сигналят представлява своеобразен знак и в този смисъл преводачът е използвал значително по-общото понятие в случая, а това би могло да бъде единственото обяснение за преводаческата несполука тук. Тя може да се характеризира като такава, защото става дума за времена, близки до турското господство у нас, когато непознаването на турските обичаи е доста необичайно (мраморите върху турските гробове).

Тълкуванията в първия превод ни заливат. Следващите строфи:

Без муке се пјесна не испоја
Безъ мжки се пјсен не е пјла (1)
С лекота не се изпява песен (2)

се обясняват на читателя: само юнаците заслужават да им се пеят песни.

Тълкувания има и във втория превод, но те не са многобройни, а освен това са по-уместни от съвременната ни гледна точка, защото спират вниманието на читателя върху даден детайл от текста, афористичен, лаконичен и съществен, например

Храбростта е страшен цар на злото,

срв. под линия: „храбростта побеждава всяко зло, всяко насилие и вдъхновява за подвизи бъдещите бранители на свободата" (с. 127).

Тълкуванието е сред основните характеристики на по-стария превод - както в експлицирането под линия, така и в начина на превод, когато се детайлизира преводният текст или се използва друг

преводически похват - генерализацията, - за внушаване на идеята на автора така, както е разбрана от преводача; например

Вук на овцу своје право има

е преведено:

Вълкът овцата счита свое право (1)

и допълнително е интерпретирано под линия: „силният счита слабия за свое право“(с. 29), докато във втория превод този фрагмент звучи така:

На вълкът овцата е подвластна (2),

без да е необходимо да получаваме тълкуване.

По-нататък *жрецът в Европа* е преведен с *Жрец Европейски* (1) и по-близкото до съвременния ни език *жрецът на Европа* (2), придружено от коментар във (2), докато в първия превод чак след края на фрагмента, съдържащ опозициите *Европа-Азия*, *боздуган-кръст*, *луна-кръст*, описващ противопоставянето на християнството и мюсюлманството във вид на символни ситуации, се декодира образността, която тези символи носят.

Единственото относително покриване на двата превода е в два стиха от разглеждания фрагмент, където и съпадението с оригинала е най-голямо:

Дивни жертве видим на гомиле
пред олтаром цркве и племена

Дивни жертви виждамъ на грамада
Прѣдъ олтаря на храма народенъ (1)

Дивни жертви виждам на грамади,
пред олтаря божи и народен (2)

Проблемът за буквализма при поетичния превод тук бе поставян неведнъж, а критерий за негативния характер на буквалистския превод е неестественото звучене на преводния текст. Когато не наблюдаваме отклонения от интуицията ни за нашия език, имаме работа с явлението практическа еквивалентност между оригинала и превода.

Последните строфи от наблюдавания тук по-детайлно фрагмент са намалени в първия превод с една строфа, пропуснато е оригиналното:

нека буде што бити не може,

предадено в (2) с

нека невъзможното се сбъдне.

Пропускането на строфата в (1) е съществено, тъй като не само в следващата строфа се явява разночетене на преводача, а освен това под линия той е допояснил своето виждане на този смисъл: оригиналното

нек ад прождре, покоси сатана

е преведено в (2)

черен ад да ни погълне всички,

а в (1):

нека ада сатана погълне!

с бележката под линия: „Нека турците и да ни изтребят.“ Това вече съвсем измества смисъла на оригиналния текст. Във втория превод този фрагмент е преосмислен по друг начин. Всъщност, струва ми се, че без тази бележка в превод (1) смисълът на оригинала, независимо от словоредните и флективни колебания на имената във фразата, независимо от пропуска на предходната строфа, е - и би бил - съхранен.

Единият извод, който произтича от този анализ, е, че преводачът на втория превод е работил с голяма вероятност напълно независимо от първия: съпадения почти напълно липсват в рамките на изразните възможности на българския език, макар изменен в продължение на десетки години.

Дистанцията между преводите (1891-1949), оригиналния текст (1847) и днешния език също представлява интерес за изследователя на езика. Обикновено езиковите процеси в книжовния език се изследват по оригинални български текстове. Изучаването на превод-

ните текстове ще ни даде например множество и по-разнообразна информация, че дума като срѣща се е пояснявала синонимно със *свиждање*, че *сердаръ* е „персийска реч“ и означава „старейшина, кмет“, а *Сулъо* е умалително име, деривирано от Сюлейман. Представени са различни интерпретации на един и същ текст с голяма времева дистанция, но това е дистанция в протеклите междувременно езикови, културни, дори икономически процеси. Те именно представяват за нас интерес днес, когато проследяваме континуитета в културното си развитие.

В този смисъл важноста при анализа на този тип преводи, на по-старите преводи в литературата ни, е в разглеждането им заедно с препратките под линия и проследяването на тези пояснения като част от основния текст, с елементи на интерпретация. Те съдържат многопластова информация за съвременния изследовател за познанията, интересите, дори манталитета на тогавашния читател - така, както го вижда преводачът. Тук това бе направено отчасти, по-скоро като експеримент. Съдържанието и обхватът на проблемите, които се съдържат в тези бележки под линия, се оказаха много по-широки от предполагаемите. Те заслужават самостоятелно проучване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Какво бе представено в тази книга?

Първата глава бе за превода. В нея бе описана научната територия на теорията на превода и интердисциплинарните ѝ контакти. Разгледани бяха някои от основните теоретични понятия, с които науката за превода работи. Такъв подход - на доказване правото на съществуване на науката теория на превода - все още е актуален.

Втората глава бе за преводите. В нея бе направена систематизация на видовете преводи, схематизирана съпоставка помежду им, а особено внимание бе обърнато на разновидностите на устния превод. Бяха описани спецификите на отделните видове писмени преводи.

Третата глава представи конкретен анализ на няколко типа поетични преводи на български език, съпоставени или помежду им (синхронно и диахронно), или с други преводи на други езици. От съпоставката проличават смисловите инварианта, паралелизмите, проследяват се граматичните, семантичните, ритмичните трансформации при поетичен превод.

Какво не намери място тук?

Не бяха разгледани в теоретичен план редица важни понятия. Едни от тях са свързани с теорията на превода, като компонентният анализ при превод, границите на преводимостта между славянските езици, а други - с практиката на преводите, като например: нормите на превеждането, езиковите трансформации в преводите (при различните разновидности превод), разрешаването на двузначността при превод и др. Обмислянето на тези проблеми за славянските езици продължава и описанието им престои.

Как още можеше да се напише тази книга?

Тя можеше да бъде построена и на принципа на бинарното описание. В нея можеше да се говори пак за превода и за преводите, но нейното второ заглавие би могло да бъде:

За парадоксите на превода, а именно:

теория или практика
процес или продукт
синхрония или
диахрония
чужд или свой текст
литература или език

творчество или занаят
работа или хоби
индустрия или култура
писмен или устен превод
бестселърът в оригинал или в превод
естетически и/или информативен превод
превод от/на големи езици или от/на малки езици
свобода или ограниченост (на избора)

Йерархията на тези противопоставяния представя и част от решаваните дълги години от теоретичните противоречия, сложности и въпроси, ненамерили отговор.

Бинарните, алтернативните противопоставяния и парадокси могат безкрайно да се множат и да отразяват по този начин една иманентна динамика на превода и преводачеството.

За славянските езици може да се дискутира кой проблем от сферата на теорията на превода представлява по-голям интерес: наличието на еднакви или на близки езикови единици; функционирането им в различно или близко културно обкръжение; функционирането в контекста на малките или на големите езици/култури, а от това - предпочитание към етноцентричните или етнодевиантните техники на превод.

От всичко изложено дотук следва, че и настоящият текст е един от алтернативните текстове по проблемите на превода, следователно - не окончателният.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексиева* 1977: Алексиева, Б. За превода на някои имплицитни структури. - В: Изкуството на превода. Т. 2. С., 1977, 180-202.
- Алексиева* 1978: Алексиева, Б. За някои проблеми на синхронния превод. - В: Изкуството на превода. Т. 3. С., 1978, 60-76.
- Арнаудова* 1985: Арнаудова, Й. Проблеми на съпоставителните изследвания. - Съпоставително езикознание, X, 1985, № 3, 40-49.
- Баранчак* 1990: Barańczak, S. Mały, lecz maksymalistyczny manifest translatologiczny albo: Tłumaczenie się z tego, że tłumaczy się wiersze również w celu wytłumaczenia innym tłumaczom, iż dla większości tłumaczeń wierszy nie ma wytłumaczenia. Teksty II, № 3, 1990, 7-66.
- Барт* 1991: Барт, Р. Въображението на знака. С., 1991.
- Бархударов* 1975: Бархударов, И. Язык и перевод. М., 1975.
- Баснет-Льофевър* 1990: Bassnett, S., A. Lefevre. Translation, History and Culture, London, 1990.
- Баснет-Макгуайър* 1991: Bassnett-McGuire, S. Translation Studies, rev. ed., London, Routledge, 1991.
- Бел* 1991: Bell, R. Translating and Translation: Theory and practice, London, 1991.
- Бограно* 1978: Beaugrande, R. A. Factors in a Theory of Poetic Translating, Assen, 1978.
- Богуславски* 1997: Bogusławski, A. Zagadnienie jednostek przekładowych. - W: Współczesny język polski i rosyjski, konfrontacja przekładowa. Zb. pod red. A. Bogusławskiego i J. Mędelskiej. Wrocław, 1997.
- Брукнер* 1957: Bruckner, A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957.
- Бугарски преглед* 1947: Бугарски преглед, г. I, № 13, 16 юна, 1947, с. 6. (НБКМ Б 1827).
- Бъчваров* 1996: Бъчваров, Я. За някои проблеми на теорията на превода и теорията на текста; Стилистичното разслоение на езика и процесът на превода; „Критика“ на „Критика на думите“ от Карел Чапек; Проблеми на превода на чешки филми за българската телевизия. - В: Я. Бъчваров. Чешкият език в славянски контекст. С., 1996, 54-86.
- Вайнрайх* 1979: Вайнрайх, У. Языковые контакты. Киев, 1979.
- Васева* 1977: Васева, И. Защо остаряват преводите. - В: Изкуството на превода. Т. 2. С., 1977, 121-135.
- Васева* 1980: Васева, И. Теория и практика на превода. С., 1980.
- Васева* 1987: Васева, И. Хипнозата на оригинала. Типични прояви на интерференция и буквализъм в преводи от руски език. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 35-50.
- Венути* 1995: Venuti, L. The Translator's Invisibility, 1995.
- Виликовски* 1984: Viličkovský, J. Překlad ako tvorba. Bratislava, 1984.
- Владова* 1987: Владова, И. Външнотърговските термини - структура, семантика, превод. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 187-193.
- Влахов* 1987: Влахов, С. Речников превод и контекстуален превод. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 51-63.
- Генцлър* 1993: Gentzler, E. Contemporary Translation Theories, London, Routledge, 1993.
- Георгиева* 1987: Георгиева, М. Трудности при руско-българския и българско-руския синхронен превод. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 202-207.
- Гут* 1991: Gutt E.-A. Translation and Relevance, B&B, Oxford, 1991.

- Димитрова 1987*: Димитрова, С. За превода на някои езикови елементи на текстово-то събитие и текстовата ситуация (по руски и български езиков материал). - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 9-18.
- Динеков 1977*: Динеков, П. Преводите в историята на българската литература. - Изкуството на превода. Т. 2. С., 1977, 7-20.
- Добжинска 1991*: Dobrzyńska, T. Przekład wyrażen metaforycznych (problemy znaczeniowe). - W: Synteza w stylistyce słowiańskiej. Opole, 1991.
- Езикови проблеми 1987*: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987.
- Етимологичен речник 1979-1998*: Български етимологичен речник. Т. 1-4. С., 1979-1998.
- Етимологичен речник 1989*: Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Berlin, 1989.
- За името и за превода 1996*: За името и за превода. Избрани статии. С., 1996.
- Зайцева 1993*: Зайцева, В. Повторения в переводе. - Болгарская русистика, 1993, № 4.
- Зелдин 1996*: Zeldin, T. Translation and Civilisation. - In: Translation Here and There, Now and Then, ed. by J. Taylor etc., Exeter, 1996, 183-185.
- Иванова, Алексич 1999*: Иванова, Ц., М. Алексич. Сръбско-български речник, тематичен, омонимен. Велико Търново, 1999.
- Ивић 1994*: Ивић, П. Српскохрватски диалекти, 111, Нови Сад, 1994.
- Изкуството на превода 1977*: Изкуството на превода. Т. 1. С., 1976; Т. 2. С., 1977; Т. 3. С., 1978.
- Ингарден 1955*: Ingarden, R. O tłumaczeniach. - W: O sztuce tłumaczenia. Wrocław, 1955, 127-192.
- Катфорд 1965*: Catford, J. A Linguistic Theory of Translation, OUP, London, 1965.
- Клеменiewicz 1995*: Klemensiewicz, Z. Przekład jako zagadnienie językoznawstwa. - W: O sztuce tłumaczenia. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1955.
- Комисаров 1980*: Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. М., 1980.
- Комисаров 1980*: Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Учебное пособие. М., 1999.
- Кишицки 1999*: Krzysztosiak, M. Przekład literacki i translologia. Poznań, 1999.
- Левый 1974*: Левый, И. Искусство перевода. М., 1974.
- Левы 1996*: Levy, J. České teorie překladu. Vývoj překladatelských teorií a metod v české literatuře. Praha, 1996.
- Лесурска 1987*: Лесурска, П. Устойчиви сравнения в руския и българския език. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 135-141.
- Лежинска-Косва 1987*: Лежинска-Косва, Н. За подготовката на млади устни преводачи от и на руски език. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева, С., 1987, 208-218.
- Лейкхъф, Джонсън 1998*: Lakoff, G., M. Johnson. Metafora e vita quotidiana, Strumenti Bompiani, Milano, 1998.
- Леков 1935*: Леков, И. Български преводи на „Пан Тадеуш“. - В: Полско-български преглед, 1935, VII, 125-126.
- Ленков 1978*: Ленков, Г. За превода на „Евгений Онегин“. - В: Изкуството на превода. Т. 3. С., 1978, 96-109.
- Ликоманова 1995*: Ликоманова, И. Рецепция В. Илиѝа у Бугарској. - НССВД, 1995, № 24/2, 241-247.
- Ликоманова 1998*: Ликоманова, И. За превода като познавателен ракурс. - Проглас 1998, 3-4, 216-226.

- Ликоманова 2001*: Ликоманова, И. Конкуренции у текстовима као критериум за релацију језичка варијанта/језик (србско-хрватски паралели въз основа на текстове от ежедневието). - НССУВД, 2000, 29/1, 235-242.
- Ликоманова 2001*: Ликоманова, И. Globalizacja świata - czy oznacza ona globalizację mowy (o statusie pożyczek anglojęzycznych do języków słowiańskich). - In: Globalizacja. Problemy kultur narodowych i języka. Warszawa, 2001 (под печат).
- Лилова 1979*: Лилова, А. Типология на превода. - Съпоставително езикознание, 1979, № 5.
- Лотман 1990*: Лотман, Ю. За моделиращото значение на понятията „край“ и „начало“ в художествените текстове. - В: Ю. Лотман. Поетика. Типология на културата. С., 1990, 321-325.
- Льосеркл 1996*: Льосеркл, Ж. Ж. Луис Улфсън и философията на превода. - В: За името и за превода. Избрани статии. С, 1996, 230-249.
- Любенов 1977*: Любенов, Л. Осем превода на една строфа. - В: Изкуството на превода. Т. 2. С., 1977, 244-254.
- Любенов 1978*: Любенов, Л. Мисли за превода на поезията. - В: Изкуството на превода. Т. 3. С., 1978, 128-143.
- Любенов 1987*: Любенов, Л. Някои типични грешки при превод на научна електротехническа литература от руски език. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 181-186.
- Людсканов 1967*: Людсканов, А. Превеждат човекът и машината. С., 1967.
- Маройевич 1989*: Маройевич, Р. Лингвистика и поетика превозела. Београд, 1989.
- Махек 1968*: Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1968.
- Медиште и езикът 1999*: Медиште и езикът. Ред. И. Ликоманова, Й. Трифонова. С., 1999.
- Метева 1987*: Метева, Е. Естетическата функция на думата в римна позиция. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 164-174.
- Найда 1964*: Nida, E. Towards a Science of Translating. Leiden, 1964.
- Найда, Табър 1969*: Nida, E., J. Taber. The Theory and Practice of Translation, Brill, Leyden 1969.
- Негош 1891*: Негош, П. П. Извлечение из „Горский венец“. Прев. П. Иванов. Видин, 1891.
- Негош 1949*: Негош, П. П. Горски венец. Прев., предговор и бележки Д. Пантелеев. С., 1949.
- Неделчев 1977*: Неделчев, М. Боян Пенев - критик и историк на преводната литература. - В: Изкуството на превода. Т. 2. С., 1977, 49-62.
- Нюмарк 1981*: Newmark, P. Approaches to Translation, Oxford, 1981.
- Нюмарк 1989*: Newmark, P. Introductory survey. - In: The Translator's Handbook, ed. C. Picken, London, 1989.
- Пенкос 1998*: Piękos, J. Przekład i tłumacz we współczesnym świecie. Warszawa, 1993.
- Пецулев 1987*: Пецулев, С. Грешки, допускани при превеждането на литература по радиоелектроника от руски на български език. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 175-180.
- Писаркова 1998*: Pisarkowa, K. Pragmatyka przekładu, przypadki poetyckie. Kraków, 1998.
- Писарска 1996*: Pisarska, A., T. Tomaszewicz. Współczesne tendencje przekładowawcze. Poznań, 1996.
- Попович 1975*: Popović, A. Teória umeleckého překládu. Bratislava, 1975.
- Превод 1993*: Przekład artystyczny: Strategie translatorskie. T. 5. Katowice, 1993.
- Преводът... 1996*: Translation Here and There, Now and Then, ed. by J. Taylor etc., Exeter, 1996.

- Речкер* 1976: Речкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика. М., 1974.
- Речник на българската литература* 1976: Речник на българската литература. Т. 1-3. С., 1976-1982..
- Речник на литературните термини* 1973: Речник на литературните термини. С., 1973.
- Ръководство* 1989: The Translator's Handbook, ed. C. Picken, London, 1989.
- Савов* 1987: Савов, К. Морската терминология като проблем на превода. - В: Езикови проблеми на превода (руски език). Съст. И. Васева. С., 1987, 194-201.
- Савов* 1990: Савов, Г. Преволjen>е д'алеката и жаргона. - В: X delovno srečanje Društva književnih prejavajcev Slovenije. Ljubljana, 1990.
- Савов* 1996: Савов, Г. Замке у преводацаштву. - Мостови, 1996, № 102-104, 428-430.
- Сетъвър* 1968: Savory, T. The Art of Translation, Boston, 1968.
- Сибинович* 1990: Сибинович, М. Нови оригинал. Увод у превозеше. Београд, 1990.
- Скок* 1971-1974: Skok, P. Etimologijski rječnik. Zagreb, 1971-1974.
- Сръбски поети* 1946: Сръбски поети. Съставител И. Леков. Предг. Е. Георгиев. София, 1946.
- Статнер* 1998: Steiner, G. After Babel: Aspects of Language and Translation, OUP, Oxford, 1998.
- Табакowska* 1993: Tabakowska, E. Cognitive Linguistics and Poetics of Translation, Tübingen, 1993.
- Табакowska* 1995: Tabakowska, E. Językoznawstwo kognitywne w teorii i praktyce przekładu. - W: Między oryginałem a przekładem. Т. 1. Kraków, 1995, 31-41.
- Токаж* 1998: Tokarz, B. Kognitywne możliwości przekładu artystycznego. - W: Przekład artystyczny a współczesne teorie translologiczne. Katowice, 1998, 73-81.
- Уилс* 1982: Wilss, W. The Science of Translation. Problems and methods, Tübingen, GNV, 1982.
- Фасмер* 1987: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка (1950-1958). М., 1987.
- Фенър* 1989: Fenner, A. Document translation. - In: The Translator's Handbook, ed. 2nd, by C. Picken, London, 1989.
- Флорин* 1983: флорин, С. Муки переводческие. М., 1983.
- Флорин, Влахов* 1978: Флорин, С., С. Влахов. Специфика на превода от руски на български - лексика, фразеология, колорит. - В: Изкуството на превода. Т. 3. С., 1978, 19-38.
- Хаус* 1981: House, J. A model for translation quality assessment, Narr, Tübingen 1981.
- Хранова* 1999: Хранова, А. Вавилон. - Литературен вестник, № 7, 12.12.1999.
- Христоматия* 1998: Христоматия српске књижевности. Београд, 1988.
- Хьюсън* 1991: Hewson, L. Redefining Translation. The variation approach, ed. by Hewson L., J. Martin, London, 1991.
- Черних* 1993: Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. М., 1993.
- Чович* 1986: Чович, Б. Уметност превозела или занат. Нови Сад, 1986.
- Чуковский* 1998: Чуковский, К. Высокое искусство. М., 1988.
- Швейцер* 1988: Швейцер, А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. М., 1988.
- Шимборска* 1998: Szymborska, W. Selected poems. London, 1988.
- Яворов* 1997: Javorov, P. V bdění i ve snu. Наяве и насън. Praha, 1997.
- Якобсон* 1989: Jakobson, R. Poetyka w świetle językoznawstwa. - W: R. Jakobson. W poszukiwaniu istoty języka. Т. 2, 1989, 77-125.
- Якобсон* 1985: Якобсон, Р. О лингвистических аспектах перевода. - В: Избранные работы. М., 1985, 361-369.

